

**A KISVÁRDAI
ZSIDÓSÁG
TÖRTÉNETE**

50584

A KISVÁRDAI ZSIDÓSÁG TÖRTÉNETE

Néző István tanulmánya

A KISVÁRDAI ZSIDÓSÁG TÖRTÉNETE

Néző István tanulmánya

Sz-Sz-B Megyei
Levélár Szakkönyvtára

00009307

Ardlea
1998

*A szerző, a szerkesztő és a kiadó köszönetet mond
a dokumentumokért, a visszaemlékezésekért,
a szakmai segítségért, a támogatásért
a Kisvárdai Városi Önkormányzatnak és
a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Közalapítványnak,
Schöner Alfrédnek (Budapest),
György Andrásnak (München),
Eichler Gábornak (New York),
Efraim Agmonnak (Jeruzsálem),
Nichtburgné Weinberger Marikának (London).*

*Írta:
Nézó István*

*Véleményezte:
Dr. Róbert Péter*

*Szerkesztette:
Marik Sándor*

*Tervezte:
Nagy Tamás*

*Angol fordítás:
Marik P. Sándor*

*Héber fordítás:
Aron Yurovitcb*

*Borítófotó:
Balázs Attila*

*Fotók:
Elek Emil
Lőrinczy Petúr
Papp D. Tibor
és archív*

16431

Ardlea Kiadó
Nyíregyháza 1998
ISBN: 963 85702 2 9

TARTALOM

	<i>AJÁNLÁS (Dr. Oláh Albert)</i>	7
	<i>ELŐSZÓ (Dr. Róbert Péter)</i>	9
I	<i>A ZSIDÓSÁG BEVÁNDORLÁSA A KÁRPÁT-MEDENCÉBE</i>	13
II	<i>A KISVÁRDAI ZSIDÓSÁG TÖRTÉNETE</i>	15
III	<i>HITÉLET KISVÁRDÁN</i>	31
IV	<i>A HITÉLETHEZ KAPCSOLÓDÓ FONTOSABB ÉPÜLETEK, INTÉZMÉNYEK, HELYEK</i>	45
V	<i>A KISVÁRDAI ZSIDÓSÁG A NAGY TÖRTÉNELMI ESEMÉNYEKBEN, TÁRSADALMI SZEREPE, ASSZIMILÁCIÓJA, INTEGRÁCIÓJA ÉS AZ ANTISZEMITIZMUS MEGNYILVÁNULÁSAI</i>	53
VI	<i>ZSIDÓ EGYLETEK KISVÁRDÁN</i>	67
VII	<i>A KISVÁRDAI ZSIDÓSÁG A HELYI OKTATÁSI RENDSZERBEN</i>	87
VIII	<i>A ZSIDÓSÁG SZEREPE KISVÁRDA GAZDASÁGI ÉLETÉBEN</i>	105
IX	<i>A KISVÁRDAI ZSIDÓSÁG HELYZETE 1938–1944 KÖZÖTT</i>	127
X	<i>A KISVÁRDAI ZSIDÓSÁG 1945 UTÁN</i>	139
XI	<i>UTÓSZÓ</i>	143
	<i>ÉLETUTAK TÁVOL A SZÜLŐFÖLDTŐL (Marik Sándor)</i>	145
	<i>NINCS FEJFÁJUK, NINCS TEMETŐJÜNK (Eichler Gábor)</i>	147
	<i>ÉVENTE EMLÉKEZÜNK (Efraim Agmon)</i>	153
	<i>ZSIDÓ ESKÜVŐ KISVÁRDÁN (Nichtburgné Weinberger Marika)</i>	155

חוק

פא'י

לע לפני אמה עומד לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא

שנת ה'תש"ז
זיהורה
לגדי תבואה

יתצ
שטן
יבש
עתג
טנט
שזר
הני
הרו

מזמין
כרז
זשהשנה

אמן על הקדוש יסוד שם
ש"ת תתתי

יהיה

חיה חיה חיה

אמן על הכרוב יסוד שם
ש"ת תתתי

יקהרשה

אבנ
קרע
נדר
בטר
חקה
יגלה
הקו
הנה

אדני
אגלא

אלקים

הנה ופול חיה

יבנה תמורה

ש"ת

ש"ת

ש"ת

ש"ת

ש"ת

ש"ת

ש"ת

ש"ת

ש"ת

ש"ת

ש"ת

אלקים

הנה ופול חיה

יבנה תמורה

ש"ת

ש"ת

ש"ת

ש"ת

ש"ת

ש"ת

ש"ת

ש"ת

ש"ת

ש"ת

ש"ת

משקנה אחר תתנו יסוד שם
ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת

ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת

ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת

ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת

משקנה אחר תתנו יסוד שם
ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת

ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת

ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת

ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת

ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת
משקנה אחר תתנו יסוד שם
ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת

ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת
משקנה אחר תתנו יסוד שם
ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת

ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת
משקנה אחר תתנו יסוד שם
ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת ש"ת

TISZTELT OLVASÓ!

Kisvárdá gazdag történelmének sajátos és meghatározó része a város zsidóságának története. Az irásos feljegyzésekben az 1500-as évektől szereplő, majd a XVIII–XIX. században nagyságrendjében is jelentőssé váló közösség meghatározó, máig elvülhetetlen szerepet játszott településünk polgárosodásában.

Annak a sokszor szenvedésekkel kísért útnak egy állomása volt Kisvárdá, amelyen a szétszóratott nép elfutott a zsidó élet teljességét jelentő hazáig. Európának ezen a szigetnyi részén, történelmi léptékekkel mérve talán csak töredéknyi időben, de otthonra lettek az itt megtelepedők. Az örökérvényű parancs — „Meséld el gyermekeidnek!” — teljesítésekor nemcsak könnyeivel küzd az emlékező, hiszen polgári jólétről, szellemi gazdagságról, hagyományt megtartó hétköznapokról, templomépítő, iskolateremtő törekvésekről vallanak a korabeli dokumentumok.

Bátran állítbátom, nem csupán a részletekbe beavató, források százain alapuló történelmi bűbelesség teszi Néző István tanulmányát méltóvá az olvasó érdeklődésére, hanem a szélesebb körű kitekintés igénye is. Így a téma szorosan vett kifejtése mellett a helyi társadalom általánosabb érvényű összefüggéseire is rávilágít a szerző. De nemcsak történelmi szempontból érdekes ez a kötet. A mai polgárok számára vonzó lehet, hogy egy olyan városnak lakói, amelynek már századokkal ezelőtt nyitott szelleme volt, s amelynek kiemelkedő férjiai megyei és országos ügyekben hallatták szavukat.

Valamennyiünk előtt ismert a zsidóság e századi tragédiája, a holocaust, amely Kisvárdá polgárai tekintélyes hányadának pusztulását jelentette: sokan meghaltak, sokan kényszerűségből elhagyták szülőföldjüket. Emlékük azonban nem merült a feledés homályába és — különösen az utóbbi években — több hivatalos lehetőség nyílt annak ápolására, gondolok itt elsősorban az izraeli Karmiellel kialakuló, egyre szorosabbá váló testvérvárosi kapcsolatra.

Természetes tehát, hogy a tudományos érték létrehozásának igényén túl, erkölcsi kötelességemnek érzem azt, hogy e kötet megjelenését minden lehetséges eszközzel támogassam.

Tiszta szívvel, őszintén ajánlom hát a legszélesebb olvasóközönség figyelmébe ezt a helytörténetírásunkban mérföldkővet jelentő munkát.

Kisvárdá, 1998. május

Dr. Oláh Albert
Kisvárdá város polgármestere

עבודתנו בנושא בהסטוריה של המקומות, עוסקת בתחום שמטופל כך במקצת – והוא שמירת תולדות הקהילות היהודיות בערי השדה – קהילות אשר הרבה מהן לצערני לא קיימות יותר. האחריות היתה גדולה, שהרי ליהדות KISVÁRDA, אשר היה במשך ב-250 שנה באזור היפה הזה, היתה לה השפעה רבה על ההתישבות במקום. אמנם מאמר משנת 1508 כבר מזכיר נוכחות יהודית וגם מאוחר יותר מופיעות מדי פעם משפחות יהודיות ב-KISVÁRDA אך ליתר דיוק אלה היו רק עוברי אורח. בשנת 1770 מספר התושבים היהודיים מתקרב לחמישים נפש. רק ב-1796 נוסדה הקהילה וזאת כסניף של קהילת NAGYKÁLLÓ. ב-1801 נבנה בית כנסת במקום. (את זה גם FÉNYES ELEK מזכיר במילון הגיאוגרפי שלו.) כמו בערי שדה אחרות במדינה, גם פה בעלי האחוזות תמכן בהם. באופן מיוחד בלטה משפחת ESZTERHÁZY. אמנם לא הוקמו כאן שבעה ישובים כמו במערב הונגריה, אך בכל זאת מספר קבוצות קטנות הושבו על אדמת SZABOLCS. בשל היות האנשים דתיים מאד ומסורתיים, הכרך מציג במאמר מיוחד ומפורט ובעזרת תמונות את המקומות הקשורים בחיי הדת שלהם. היום, לרוב המקומות האלה מנוצלים כבנינים למטרות שונות. רוב האביזכים הדתיים האורטודוכסיים נשרפו. ב-KISVÁRDA היו מעט יהודים ניאולוגים. היה בהונגריה גם זרם חסידי אך לא נפוץ במין הם היו שונים מחבריהם האירחים גם בלבושם, היה להם רב מפורסם אשר שמו טייטל באוב. גם שני המרכזים החסידיים MÁRAMAROS, HEGYALJA היו קרובים אליהם.

אנו לומדים מהמאמר על חלקם של יהודי KISVÁRDA באירועים הסטוריים, על חלקה של החברה היהודית בתחום הכלכלי ועל היותם יותר ויותר הונגרים. גבורי מלחמת העולם הראשונה מצטרפים למשתתפי המרד משנת 1848. הקבלנים היהודיים התפרנסו בכבוד ויחד עם זאת תרמו לקידים העיר בנותנם עבודה להרבה מתושבי העיר KISVÁRDA. בבית החולים של חברה קדישא אחוז החולים היהודיים היה פחות מעשרה אחוזים.

היהודים העשירים, שהיו מחוייבי מס מוגבר, תרמו בשמחה למטרות חברתיות כלליות. כל זה לא הציל אותם... החל בשנת 1938 מצב היהודים הורע באופן רצוף ובשנת 1944 סגרו אותם בגטו ואחר כך הובלו לאושוויץ. מעטים מהם חזרו לעיר. הם ניסו להמשיך את חייהם במקום, אולם אחר מות קרוביהם ואיבוד רכושם, לרוב לא עמד הכוח להתמודד עם ההשאות במקום. בדפים האחרונים של המאמר אנחנו יכולים לקרוא סטטיסטיקה עגומה: בשנת 1941 שלושת אלפים שמונה מאות, ב-1946 שמונה מאות, ב-1953 שלוש מאות חמישים וחמש. ב-1978 מאה שישים יהודים חיו בעיר היום כבר אין מנין גברים בעיר.

הרבה התפזרו בעולם הגדול בשומרם את זכרון מקום הולדתם עובדה זאת מיועדת גם להם. זאת עבודה שמציגה את העבר בצורה רגישה וכך היא נוהגת בכבוד בזיכרון הקהילה היהודית לשעבר של KISVÁRDA. הרבה תודות למוייל אשר הציא לאור כל זאת בכריכה מהודרת להנאת הקוראים.

ELŐSZÓ

*Dr. Róbert Péter történész,
Országos Rabbiképző Intézet (Budapest)*

Helytörténetírásunk kevésbé művelt területe a — sajnos gyakran már nem létező — vidéki zsidó közösségek múltjának feltárása. Néző István, Kisvárdai történetének kutatója egy ilyen elpusztított közösség történetét mutatja be.

Nagy volt a feladat, hiszen a kisvárdai zsidóság negyed évezreden keresztül élt ezen a szép vidéken, s közben nagy hatással volt a településre.

Bár egy 1508-as feljegyzés már említi zsidót és később is fel-feltűnt néhány zsidó család Kisvárdán illetve a járásban — 1770-ben számuk már megközelítette az ötven főt — csak 1796-ban alakult meg a hitközség, a nagykállói fiókközösségeként és 1801-ben építettek zsinagógát. (Ezt Fényes Elek is említi geográfiai szótárában.) Mint az ország más vidékein, itt is a földesurak pártfogolták őket, jelesül az Esterházy-család. Ha nem is hét községet, mint Nyugat-Magyarországon, de néhány kisebb csoportot letelepítettek szabolcsi birtokaikon.

Mélyen vallásos, hagyományhű emberek lévén, a kötet részletesen, fényképekkel szemléltetve külön fejezetben mutatja be a hitélet helyszíneit, a ma már többnyire más célra használt épületeket, intézményeket. Zömmel az orthodoxia igényeit elégítették ki ezek — kevés neológ volt Kisvárdán — viszont létezett a Magyarországon kevéssé elterjedt chaszid irányzat is. Ők ruházatukban is különböztek polgártársaiktól. Híres rabbijuk, Teitelbaum is volt itt. Közel volt Máramaros és Hegyalja, a hazai chaszidizmus két központja.

Szépen szól a tanulmány a kisvárdai zsidók részvételéről a történelmi eseményekben, a helyi zsidóság társadalmi szerepének, gazdasági súlyának növekedéséről és az ezzel járó magyarosodásról. Az 1848-as honvédek mellé felsorakoznak az első világháború hősei. Jól megélték a zsidó vállalkozók, egyúttal fellendítve a várost, munkát adva sok kisvárdainak. A Chervra Kadisa kórházában a millennium évében a betegeknek kevesebb, mint tíz százaléka volt zsidó. Az izraelita virilisták szívesen adakoztak közcélokra.

Mindez nem mentette meg őket... 1938-tól folyamatosan romlott a zsidók helyzete, és 1944-ben gettóba zárták, majd Auschwitzba deportálták Kisvárdai zsidó polgárait is.

Kevesen tértek vissza közülük. Megpróbálták folytatni életüket, de ez hozzátartozóik halála, vagyonuk elvesztése után többnyire meghaladta erejüket. Szomorú statisztikát olvashatunk az utolsó lapokon: 1941-ben háromezer-nyolcszáz, 1946-ban nyolcszáz, 1953-ban háromszázötvenöt, 1979-ben százhatvan zsidó élt a városban. Ma már nincs tíz vallásos zsidó férfi az istentisztelethez...

Sokan szétszóródtak a nagyvilágban, megőrizve szülővárosuk emlékét. Nekik is szól ez a tanulmány, érzéketlenül mutatva be a múltat, így tisztelegve az egykor volt kisvárdai zsidóság emléke előtt. Elismerés illeti a Kiadót, hogy mindezt egy igényes, szép kiállítású kötetben bocsátja az Olvasók elé.

FOREWORD

By Dr. Péter Róbert, Historian
The Rabbinical Seminary of Budapest

An often neglected or perhaps simply overlooked area of our local history is a thorough examination of the origins and history of the Jewish communities of the Provinces of Hungary. Most of those communities no longer exist today. István Néző, a prominent researcher of the history of Kiszárda, presents the story of one such now extinct community.

The task posed a nearly insurmountable challenge: the Jews of Kiszárda have lived in this picturesque corner of Hungary for nearly a quarter of a Millennium. Not surprisingly, the presence of the town's Jewish population has had an enormous influence on all aspects of life in Kiszárda.

Historical records dating back to as early as the year 1508 already mention the presence of some Jewish families. In 1770 nearly 50 people were mentioned in local records of Kiszárda. The first organized Jewish community was formed only in 1796 in Kiszárda-as an off-shoot of the nearby community of Nagykálló.

The Synagogue was built in 1801 (a fact that is also mentioned in the Geographic Dictionary of Elek Fényes). Just as in other parts of the country, these pockets of Jewish communities were largely supported by aristocrats of the day, and in particular, members of the Esterházy family. Though not nearly as many as in the Western provinces of Hungary, some small Jewish communities were settled on lands owned by those aristocrats located also in the Szabolcs region. Reflecting on the traditional ways of this exceptionally religious and traditional Jewish community, this scholarly volume examines all aspects of Jewish religious life in the region. It even looks at the actual edifices of the community that nowadays are being used for different purposes.

These institutions served the needs primarily of the local Orthodoxy; though there were few "Neologs" in Kiszárda. Also, there existed — though not great in numbers — a staunchly Orthodox group of Hassidim. Those Hassidim appeared to be markedly different from their fellow citizens, primarily because the traditional way they dressed. Their legendary spiritual leader, the late Rabbi Teitelbaum of blessed memory also has visited the Kiszárda community. Two main centers of Hasidism in Hungary, Máramaros and Hegyalja were also located not very far from Kiszárda.

The study also speaks of the significant role, that the Jews of Kiszárda have played in key historical events. It duly chronicles the gradual growth of the role of the Jewish population in the general Kiszárda community, not only in terms of their economic clout, but also their journey to gradual "Hungarianization" that came with it. The volume also refers to the countless heroic Jewish soldiers and freedom fighters of the 1848 uprising and the presence of Kiszárda's Jewish community among the military heroes of World War I.

In the "good old days" Kiszárda's Jewish entrepreneurs had a reasonably good life, not only boosting the local economy of their city but at the same time assuring employment for great numbers of the local population.

Interestingly enough during the year of the Millennium less than ten percent of the patients of the Jewish Chevra Kadisha hospice were Jews — showing, that the venerable Jewish institution provided quality healthcare also for the general population of the area.

Kiszárda's Jewish "Virilists" have been always ready and willing to open their valets to benefit countless public causes.

But all of their good works, all of their philanthropy could not save them...

Beginning in 1938 the situation of the Jews of Kiszárda- together with the rest of the Jewish population of wartime Hungary-rapidly deteriorated.

In 1944 the Jews of Kiszárda, together with the Jewish population of the surrounding villages were locked into a walled-in ghetto. Shortly thereafter

all were transported to the death factories of Auschwitz. Very, very few of them have returned.

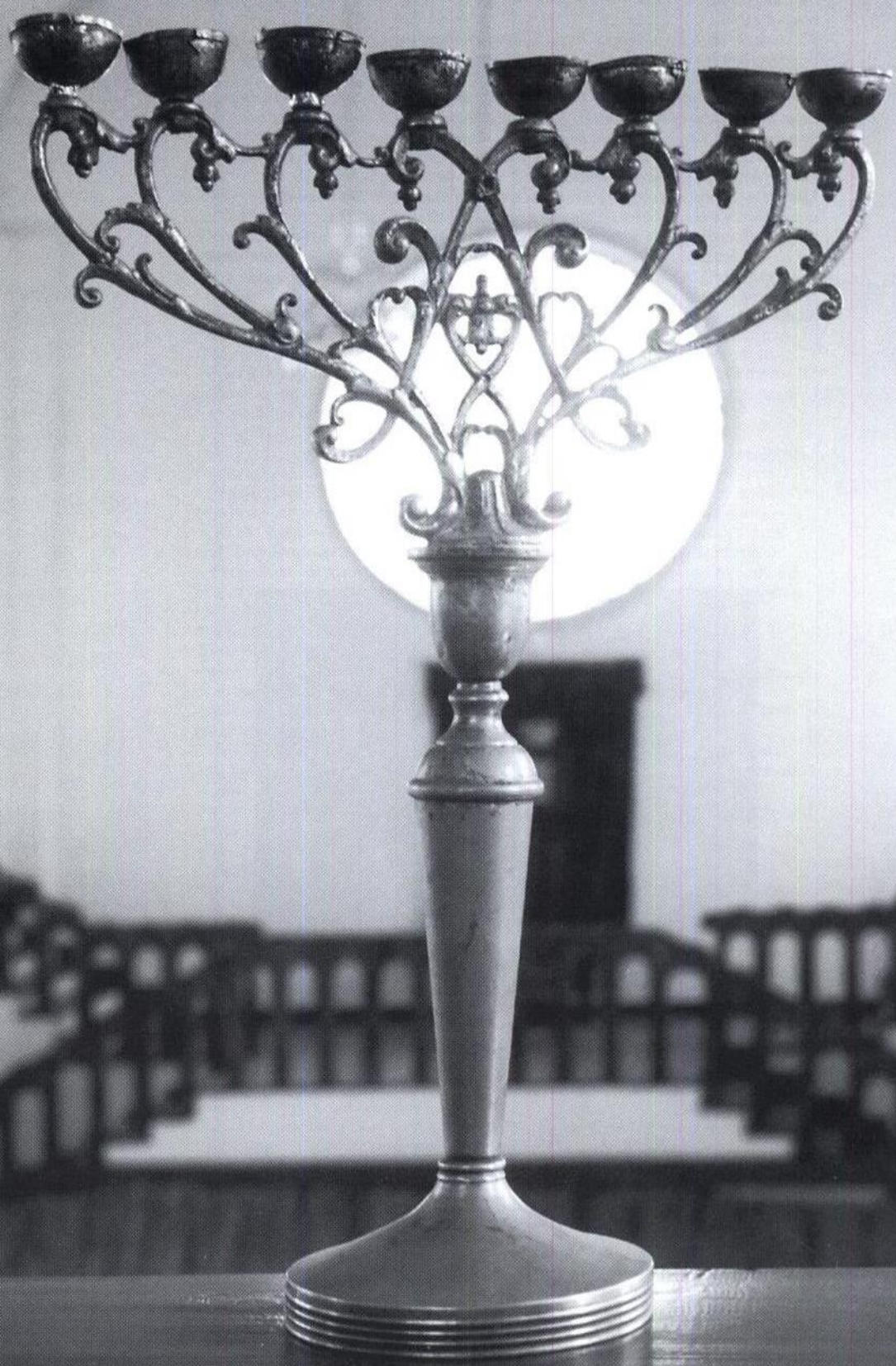
Those very few, who managed to stay alive following the Holocaust, tried to carry on with their lives, but after the death of their relatives and the loss of their properties it proved to be a nearly impossible task.

The last pages show sad statistics: in 1941 three thousand eight hundred Jews lived in the town of Kisvárda, in 1946 eight hundred — including those who survived from neighbouring communities — in 1953 only 355, and in 1979 a hundred and sixty. Today, not even ten Jewish males required for a “minyan” can be found in the entire region...

Only some of those Jews from Kisvárda who survived the Shoab — and their descendants who are now dispersed throughout the world — carry in their hearts the fading memories of their once vibrant hometown. This book was written for them, showing vignettes of the past, saluting the achievements and honouring the memories of the once vibrant lives of the Jewish inhabitants of the town of Kisvárda.

Kudos is due to the Publishers for presenting this splendid memorial tribute.

A szakirodalom a zsidóság bevándorlásának négy szakaszát különbözteti meg. Elsőként a III–IV. századból származó leletek utalnak a szíriai és kis-ázsiai zsidók jelenlétére, majd a XI. században délnémet bevándorlásról tudunk. A jogállásukat ettől a századtól törvények szabályozták, éppen a szabolcsi zsinat volt az, amelyen 1092-ben az első zsidó vonatkozású törvényeket (vegyes házasságok tilalma, keresztény szolgák tartásának tiltása, vasárnap és keresztény ünnepeken a munkavégzés tilalma) meghozták. A folyamatosság azonban I. Lajos korában átmenetileg megszakadt, majd a mohácsi csatát követően újra elpusztultak a zsidó közösségek.

A bevándorlás harmadik szakasza egybeesett a török hódoltság korával, majd annak megszűntével le is zárult. A témánk s egyúttal a magyar zsidóság szempontjából is fontos negyedik szakasz a török kiűzésével egy időben vette kezdetét. Az elnéptelenedett területekre megkezdődött a zsidóság beáramlása is, ezt csak időlegesen lassította a Rákóczi-szabadságharc.

Két évszázad alatt a néhány ezer fős hazai zsidóság milliósra duzzadt. Ebben a periódusban két folyamatot különböztethetünk meg.

Az első a tudatosan szervezett és a részben spontán betelepülés, betelepítés, ezt bizonyos mértékig és határig az Udvari Kamara és a nagybirtokosok is támogatták, hiszen a hadsereg ellátása, az áru- és pénzforgalom, valamint a zsidóktól beszedhető adók erre ösztönözték őket.

A második a belső migráció, vagyis a sűrűbben lakott területekről a ritkább, felszabadított területekre történő költözés. E negyedik szakasz történetének feltárását megkönnyítik a XVIII. században több ízben végrehajtott összeírások. Ez az az időszak, amikor már Kisvárdán is egyre nagyobb létszámú zsidó közösség mutatható ki.

Kisvárdán a zsidók megjelenésének első nyoma 1508-ból származik. Az itt birtokos Várday család egyik számadáskönyvében Kyswarada-i Miklós kilenced borjövédelmének jegyzékében a kiadási rovatban ez olvasható: „Item Judeo propter ferrum dedi den XXXVII.” Azaz: A zsidónak vasért adtam 37 dénárt.¹

E sorok rögzítője a vár gondnoka lehetett, akinek feladata volt a bevételek és kiadások vezetése. Az itt idézett feljegyzés azonban nem elegendő annak eldöntésére, hogy Kisvárdán letelepedett zsidóról, vagy amolyan házaló-vándorló kereskedőről történt említés.

A zsidóság nagyobb létszámú megjelenése jóval később történt, s az Esterházy családhoz köthető. Esterházy Miklós ugyanis nőül vette Nyári Pál és Várday Kata leányát, Nyári Krisztinát, majd a család egy további tagja, Esterházy Pál nádor 1702-ben zálogba kapta a kisvárdai uradalmat, melynek voltaképpen megszervezésére 1712-ben került sor, mivel ez évből származik a birtokos és az uradalom lakosságának szerződése.

Amíg a középkorban a zsidók letelepítése királyi privilégium volt, a XVII. század végén egyre több főúr átvette ezt a szerepet. A megye területén, Szatmár vármegyében 1698-ban hat árendás családot írtak össze, Ugocsában négyet.

Magyarországon 1735-1739 között ismételték meg a korábban sikertelen zsidóösszeírást, a megyei levéltár első conscriptiója 1736-ból származik. Ekkor Kisvárdára vonatkozó adat nincs feltüntetve, Pazonyban és Oroson 2-2, Nagykállóban, Dobon, Lökön, Eszláron, Berkeszen és Bogdányban 1-1 családot rögzítettek az adatok. A korabeli adó- és népegyösszeírásokat azonban nem szabad feltétel nélkül hitelesnek elfogadni. Különösen igaz ez a zsidók összeírására. Ők ugyanis kevésbé voltak megfoghatók az összeírást végzők számára, mint a földet művelő, szőlőt munkáló más lakosság.

A számbavételt nehezítette a foglalkozásukból fakadó, azzal együttjáró életmód: „Nagy-részük kereskedésből élt, s akár távolsági kereskedelmet folytatott, akár vásározott, akár batyus kereskedő volt, keveset tartózkodott állandó lakhelyén. Ráadásul a zsidók többségének nemhogy földje, de még háztulajdona sem lehetett, az albérlő (inquilinus) zsidókat különösen nehezen lehetett nyilvántartásba venni.”²

A zsidóknak általában nem volt megszilárdult családnevük, azonosításukra a személynév mellett apjuk személyneve, foglalkozásuk, néha származási helyük szolgált. II. József 1787-ben elrendelte, hogy minden zsidó, aki addig semmiféle vezeték- vagy ismeretes előljáró nevet nem használt, a következő esztendő januárjától német előljáró nevet köteles magának választani.

Mindez azt eredményezte, hogy az amúgy is nehéz helyzetben élő zsidóság az általuk fizetendő adó elől igyekezett kibújni. Ez egybevágott a földesúr érdekével is, hiszen a zsidók

és más adóalanyok állam általi adóztatása a földesúri jövedelmek rovására mehetett. Nem véletlen, hogy a korabeli lajstromok általában adóösszeírások voltak. Ilyennek tekinthető az 1742-ből fennmaradt összeírás is. Ekkor a zsidó haszonbérloket vették számba. A számok így alakultak:

<i>Kisvárdai járás</i>	<i>12 család</i>	<i>10 községben</i>
<i>Dadai járás</i>	<i>9 család</i>	<i>8 községben</i>
<i>Nádudvari járás</i>	<i>8 család</i>	<i>5 községben</i>
<i>Bátori járás</i>	<i>19 család</i>	<i>15 községben</i>
ÖSSZESEN	48 CSALÁD	38 KÖZSÉGBEN

1746-ban a Helytartótanács zsidóösszeírást rendelt el annak érdekében, hogy pontosan megállapítsák az országban élő Mózeshitűek számát. Az adót ugyanis a személyek után kellett kivetni és fizetni, így az adóalap összeírása lélekszám-összeírás is volt. Minden zsidó után — akár gyermek, akár felnőtt, szegény vagy gazdag — 2-2 forint volt megszabva.

Az adózás történetéhez tartozik, hogy az eredetileg rendkívüli jellegű hadisegélyt Mária Terézia az osztrák örökösödési háború idején már köteles adónak tekintette, 1743-tól családunként 6 forintot kellett fizetniük. 1749-től türelmi adó néven szedték a pénzt. II. József uralkodásakor a taxa tolerantiális neve, 1785-től átváltozott kamerális taksára, melyet a zsidóság a nem keresztény volta miatt köteles adóként fizetett 1828-ig, amikortól önkényesen megtagadták azt. V. Ferdinánd 1846. június 24-én törölte el a türelmi adót, a zsidóság pedig vállalta, hogy a fennálló adóhátralékot — melyet azért a zsidók 2,5 millió forintról 1,2 millióra lealkudtak — a kincstárnak befizetik.

A birtokosok ellenkeztek az alattvalóik állam általi megterhelése ellen, ezért az érdekeiket védő, s lényegében nemességből álló megyei hatóságok úgy végezték az összeírást, hogy abból a lehetőség szerinti kis adóalap „derüljön ki”. Ezért az 1746-os összeírás a ténylegesnél jóval kevesebb számú zsidót tüntetett fel. A Partium és Erdély nélküli korabeli Magyarországon 1746–1748 között 14847 zsidó lelket rögzítettek.

A teljes megyére kiterjedő összeírás szerint Szabolcsban 44 településen 60 család élt, összlétszámuk 202 fő volt.

Más adat szerint a következő volt a megoszlás:³

<i>Kisvárdai járás</i>	<i>11 család</i>	<i>10 község</i>
<i>Dadai járás</i>	<i>13 család</i>	<i>11 község</i>
<i>Nádudvari járás</i>	<i>10 család</i>	<i>6 község</i>
<i>Bátori járás</i>	<i>23 család</i>	<i>16 község</i>
ÖSSZESEN:	57 CSALÁD	43 KÖZSÉG

A Kisvárdai járás területén konkrétan az alábbi zsidókat mutatták ki:⁴

	<i>UXOR FELESÉG</i>	<i>FILIUS FIA</i>	<i>FILIAS LEÁNYA</i>	<i>SERVII CSELÉD</i>	<i>ANCILLAE J. SZOLGÁLÓ</i>
Kisvárdai					
<i>Georgius Salamonovics</i>	1	–	–	–	–
Litke					
<i>Martinus Salamonovics</i>	1	–	–	–	–
Anarcs					
<i>Gregorius Jakobovics</i>	1	1	–	–	–
Gyulaháza					
<i>Martinus Herskovics</i>	1	1	1	–	–
Tuzsér					
<i>David Salamon</i>	–	–	–	–	1
Bezdéd					
<i>Éliás Herskovics</i>	1	–	2	–	–
Karász					
<i>Isaac Abrahamovics</i>	1	2	4	2	–
Tass					
<i>Michael zsidó</i>	1	1	–	–	–
<i>Salamon zsidó</i>	1	1	–	–	–
Tét					
<i>Judeus Dóri</i>	1	1	–	–	–
Napkor					
<i>Judeus ... (olvashatatlan)</i>	1	1	–	–	–

A Magyar Zsidó Oklevéltár VII. kötetében található 1747-es összeírás megegyezik az egy évvel korábbi adatokkal. 1747. szeptember 20-án Kisvárdai beküldi zsidóinak összeírását azzal a megjegyzéssel, hogy a zsidókra kivetett adóknak a felét is alig tudták behajtani, mivel a többség megszökött a végrehajtás elől. Magán Kisvárdán egyetlen zsidó család lakott ekkor, név szerint Georgius Salamonovics és felesége. Gyermekeik nem voltak. A járásban egyébként Litkén, Anarcsan, Gyulaházán, Tuzséron, Bezdéden, Karászon, Tasson, Téten és Napkoron voltak izraeliták, 11 családfővel, 40-es létszámban.

A század közepéről származó adatok már a zsidóság számának növekedését árulják el. A Kisvárdai járásban 1753-ban 13 településen 21 család lakott. Akik a legrégebben érkeztek, azok 6–10 éve laktak az adott helyen. Kisvárdán három zsidót (Georgius Salamonovics, Simon Jakobovics és egy Salamon nevű zsidót) írtak össze, nekik összesen három utódjuk volt.⁵ 1754-ben már 30 család volt a területen, Kisvárdán 5 családot írtak össze mint árendátort. A megye más településein is hasonló számban éltek, pl. Újfehértón 5 család, Bátorban 6 család. 1759-ben 4 adófizető család élt Kisvárdán, őket szintén bérlőként említik.

1770-ben a teljes megyére vonatkozóan készült el a népesség- és adóösszeírás. Az egységes szerkezetű kérdőívek, összehasonlítható adatokat nyújtanak. A következő fontosabb információkat nyerhetjük: név, családi állapot, mióta lakik az országban, gyermekek száma, neme és kora, van-e önálló háza, ha nincs, kinek a birtokán él, milyen célból és mennyit adózik, s rákérdeznek az érintettek foglalkozására is.

A négy járásban 85 településen 236 család élt, összesen 994 lélekkel. A kisvárdai járásban 24 településen élő zsidók többsége kocsmáros volt, mások pálinkafőzéssel foglalkoztak. Nagy volt a szolgálok száma is.

A Kisvárdai járásban 59 család élt, ebben 66 fiú, 71 leány volt. Hozzájuk jöttek még a famulitumok, 10 férfi és 33 nő. Ez utóbbiak között más valláshoz tartozók is voltak. Az 59 családhoz tartoztak még a családfők feleségei, az ő nevüket nem rögzítette az összeírás, csak annyit jegyeztek fel, hogy a családfő házas, özvegy vagy nőtlen.

A járások adatai a következők:⁶

<i>Kisvárdai</i>	<i>294 fő</i>	<i>59 család</i>	<i>136 gyerek</i>	<i>ebből</i>	<i>66 fiú</i>	<i>71 leány</i>
<i>Dadai</i>	<i>293 fő</i>	<i>75 család</i>	<i>132 gyerek</i>		<i>80 fiú</i>	<i>52 leány</i>
<i>Nádudvari</i>	<i>165 fő</i>	<i>48 család</i>	<i>71 gyerek</i>		<i>45 fiú</i>	<i>26 leány</i>
<i>Bátori</i>	<i>242 fő</i>	<i>54 család</i>	<i>123 gyerek</i>		<i>70 fiú</i>	<i>53 leány</i>
ÖSSZESEN	994 FŐ	236 CSALÁD	462 GYEREK	EBBŐL	260 FIÚ	202 LEÁNY

JÁRÁSOK	GYERMEKEK ÁTLAGOS ÉLETKORA	SZÁMA
<i>Kisvárdai járásban</i>	<i>6,6 év</i>	<i>2,3 fő</i>
<i>Dadai járásban</i>	<i>4,7 év</i>	<i>1,8 fő</i>
<i>Nádudvari járásban</i>	<i>7,5 év</i>	<i>1,5 fő</i>
<i>Bátori járásban</i>	<i>6,7 év</i>	<i>2,3 fő</i>
ÁTLAG	6,4 ÉV	2 FŐ

Rátérve a konkrét kisvárdai adatokra, kitűnik, hogy helyben kilenc család lakott.⁷

A CSALÁDFŐK NEVE	AZ ORSZÁGBAN ÉL	FIÚ	KORA	LEÁNY	KORA
<i>1. Georg(ius) Salamonovics</i>	<i>1720 óta</i>	<i>1</i>	<i>16</i>	<i>1</i>	<i>11</i>
<i>2. Mich(ael) Herskovics</i>	<i>1720 óta</i>	<i>1</i>	<i>13</i>	<i>–</i>	<i>–</i>
<i>3. Jos(ephus) Salamon</i>	<i>1745 óta</i>	<i>1</i>	<i>6</i>	<i>1</i>	<i>4</i>
<i>4. Abs(olon) Herskovics</i>	<i>1756 óta</i>	<i>–</i>	<i>–</i>	<i>2</i>	<i>6, 4</i>
<i>5. Simeon Jakobovics</i>	<i>1750 óta</i>	<i>3</i>	<i>1, 6, 8</i>	<i>1</i>	<i>10</i>
<i>6. Abs(olon) Lázdrovics</i>	<i>1766 óta</i>		<i>nincs családja</i>		
<i>7. ... Izsák</i>	<i>1755 óta</i>	<i>1</i>	<i>10</i>	<i>3</i>	<i>2, 8, 13</i>
<i>8. Mark(ovics?) Izsák</i>	<i>1758 óta</i>	<i>2</i>	<i>2, 20</i>	<i>2</i>	<i>2, ?</i>
<i>9. Moyses Farkas</i>	<i>1744 óta</i>	<i>1</i>	<i>5</i>	<i>–</i>	<i>–</i>

Kisvárdán ezek szerint 10 fiú- és 10 leánygyermek volt. Az átlagos gyermekszám 2,2 fő.

A famulitiumok, vagyis a szolgálók, cselédek, segítő hozzátartozók, egyéb családtagok számát is feltünteti a conscriptió. A 11 hímnemű (masculus) egyén életkori megoszlás szerint a következő: 4 fő 20 éves, 2 fő 25 éves, 1-1 fő 24, 22, 14, 6, és 4 éves. A nőneműek (foemin sexus) megoszlása: 30, 25, 24, 22, 20, 18, 16, 8, 3 és 2 évesek. A nőkkel együtt összesen tehát 21 fő tartozott ebbe a kategóriába. Közöttük azonban voltak más vallásúak, pl.: katolikusok, reformátusok, a zsidó szolgálók száma 11 volt, 5 fiú és 6 leány.

Magyar nyelvű feljegyzés	Év	10 éves	15 éves	20 éves	25 éves	30 éves	35 éves	40 éves	45 éves	50 éves	55 éves	60 éves	65 éves	70 éves	75 éves	80 éves	85 éves	90 éves	95 éves	100 éves	Összesen
<i>In Opido Bodom.</i>																					
44. Herskovics János	1720	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
46. Herskovics János	1748	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
47. Herskovics János	1756	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
48. Herskovics János	1757	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

A kisvárdai zsidók 1770-es összeírásának részlete

A feleségek nevét nem tüntették fel az összeírás során, csupán azt jegyezték fel, hogy az adózó férfi házas-e. Ez Kisvárdán mind a kilenc férfi esetében elmondható volt. Hiányzik az esetleges rokon kapcsolat kimutatása, ezért első látásra talán azt mondhatnánk, hogy a két Herskovics lehetett apa és fia. Az egyikük 1720 óta él Magyarországon, minimum ennek következtében 50 éves, 13 éves fia van. A másik Herskovicsnak aki 1756 óta él az országban — mivel idősebbik leánya 6 éves —, valószínűleg 25–30 év közötti lehetett a kora. Ezek szerint 1740–45 körül születhetett. Ez, továbbá az, hogy a feltételezett apa folyamatosan az országban él, egyértelművé tette, hogy apa–fiú kapcsolat nem lehet a két Herskovics között. Hiszen ha ez nem így lenne, akkor — mivel Absolon 1756 óta él az ország területén, s ezt születési évnek kellene vennünk — 1770-ben, az adatfelvétel évében már lenne egy 6 éves gyermeke.

Kisvárdán tehát 1770-ben a kilenc családfővel, a húsz gyermekkel, a 11 judeus famulitiummal és 9 feleséggel számolva 49 zsidó élt, vagy legalábbis az adózáshoz kapcsolódóan ennyit tártak fel.

1779-ben Esterházy püspök látogatásakor 326 római kat. gyónó, 92 nem gyónó, 25 görög kat., 289 kálvinista (református) lett feljegyezve a városban, sajnos az izraelita hívők számát ekkor — érthető okokból — nem rögzítették.⁸ A zsidóság megítélésében és biztonságában a II. József által 1783. március 31-én kibocsátott „Systematica Gentis Judaicae Regulatio”, az ún. türelmi rendelet jelentett némi javulást, mivel a bányavárosok kivételével megadta a szabad költözés jogát, minden céhek által addig őrzött foglalkozást felszabadított a zsidók előtt, földet is bérelhettek, feltéve, ha maguk művelik azt.

Az oktatás terén is lényeges reformokat kezdeményeztek. A felvilágosult uralkodó nem hozhatott alapvető változást a zsidóság helyzetében — már csak azért sem, mivel később ezt a rendeletét is visszavonta —, azonban ez volt az első kísérlet arra, hogy a felvilágosult reformkísérletek jegyében és szellemében a keresztény és a zsidó társadalom közti szembenállást felszámolja, ill. tompítsa. Tény az is, hogy a rendelet következtében vagy attól függetlenül, de a XVIII. század utolsó harmadában jelentős zsidó népességnövekedés figyelhető meg.

1785-ben II. József országos népszámlálást rendelt el. Külön kérdőívek voltak a zsidók összeírására, ezek kevesebb adatot tartalmaztak az általános összeírásnál. Szabolcsban a legnépesebb Balkány volt 20 családdal, Buj–Mada–Nagykálló 8-10 családdal szerepeltek a listán. Kisvárdán 8 név szerepel azon a listán, mely a Conscriptio Tolerantiális Judeorum ex Parte Processus Kis Vardaiensis címet viseli, vagyis a járásban lévő zsidókat rögzítette az adózás szempontjából.

A személyek nevei: Mojzes Farkas, Jacobus Mojzes, Josephus Salamon, Josephus Aron, Lebli Hersli, Josephus Lebli, Lebli Joseph, Lebli Simon.⁹

A megyei összeírásban 314 név szerepelt, de 21 esetben a család elment, megszökött, eltűnt. Kisvárdán 1784-85-ben 118 zsidó élt. Balkányban 165. Nagykálló 66, Mada 84, Lök 53, Újfehértó 102 fő.¹⁰

A XVIII. századi bevándorlás országos adatait jól érzékelteti az, hogy az 1735-38-ban készült részleges összeírás szerint az izraeliták száma a felmért területen kb. 11 000 fő, ez az ország összes területére vetítve mintegy 18 000 személyt jelent. Az 1787-es adatok viszont már 83 ezret meghaladó főt rögzítettek.

A századfordulóra lényegében befejeződött a Lengyelország 1772-es felosztásától származható zsidóbetelepítés első szakasza. Ebben a korszakban a zsidóság bevándorlása, megtelepedése lassan, fokozatosan ment végbe. Az 1770-es adatok jól bizonyítják, hogy a megyében élő izraelita családfők többsége már Magyarországon született. Bevándorlás szempontjából Szabolcs vegyes megyének mondható, a nem hazai zsidók felét a Galíciából jöttek alkották. Azok akik már az országban születtek, általában második állomásként választották a megyét. Sokan pl. Zemplénből jöttek.

Megjegyzendő, hogy a hatóságok a fejlett területekről érkező zsidók bevándorlása elé nem gördítettek akadályt, de a keletről jövőket, a szegényebbeket szívesebben látták volna az ország határain kívül. Pedig éppen ők voltak azok, akik a gazdasági nyomor elől menekülve a kis eltartóképességű északkeleti vármegyék lakosságát duzzasztották. A XVIII. században a

személyi vám — minden zsidó 1 forintot fizet, ha bármely országhatárt átlépi — lett volna hivatalva a vándorlást megakadályozni, ezt a diszkrimináló gyakorlatot szintén II. József szüntette meg.

ZSIDÓBETELEPEDÉS ÉS MIGRÁCIÓ A XIX. SZÁZADBAN

A megyei levéltárban a XIX. század elejéről három összeírás található. Az 1812-es csak az egyik járás adatait tartalmazza, az 1821-es már a megyére kiterjedően ad információkat, miként az 1832-es lajstrom is.

Az 1821-es adatok szerint a zsidóság járásonkénti megoszlása az alábbi:¹¹

<i>Kisvárdai járás</i>	<i>2 955 fő</i>
<i>Nádudvári járás</i>	<i>1 425 fő</i>
<i>Dadai járás</i>	<i>3 240 fő</i>
<i>Bátori járás</i>	<i>2 755 fő</i>
ÖSSZESEN	10 375 FŐ

A zsidóság betelepülésének második szakaszát 1785-től 1840-ig számíthatjuk, bár lényegében az 1821-es összesítés azokat a számadatokat mutatja meg, amelyet az 1848-as zsidóösszeírás is feltárt. Az adatok nagymérvű növekedést mutatnak, ez a század elejétől következett be. Az 1770-es adatok 1821-re mintegy megtízszereződtek. Fényes Elek adatai szerint, melyek az 1839-es állapotot tükrözik, Kisvárdai lakosságának vallási összetétele a következőképpen alakult: 920 római katolikus, 172 görögkatolikus, 621 református, 500 izraelita és 6 evangélikus. Összesen 2219 fő lakott Kisvárdán, tehát a lakosság 22,5 százalékát tették ki az izraeliták.¹²

Az 1840-es XXIX. tc. lehetővé tette, hogy az itt született, vagy az ittlakásra törvényes úton engedélyt szerzett zsidók a bányavárosok kivételével bárhol lakhassanak. Ekkor az ország 41 megyéjében 310 településen volt található 100 főt meghaladó zsidó közösség. A törvény hatása a számarányok tekintetében talán máshol jobban érződött, Kisvárdán és a megyében kiugró növekedést nem okozott. Az országos adatok azonban jól jelzik a XXIX. tc. következményét, hiszen 1840–1850 között 244 ezerről 368 ezerre nőtt a zsidóság létszáma, az összlakosságon belüli arányuk pedig 2,8% lett.

AZ 1848-AS ZSIDÓNÉPSZÁMLÁLÁS

1848 májusában Szemere Bertalan belügyminiszter felszólította a megyéket a zsidók összeírására, családonként, hozzátartozóikkal együtt. Szabolcsban is elkészült a lista, bár néhány település adatai nem maradtak fenn. Ekkor összesen 10 661 zsidó élt a megyében. Ebből Kisvárdán 723, Nagykállóban 609, Balkányban 438, Lökön 366, Nyírbátorban 223. Ezenkívül a megye húsz településén 100–200 fős zsidó közösség lakott, de majd minden

településen éltek izraeliták, ha kisebb számban is. Mint látható, a legnépesebb város Kisvárdától. A 723 főnyi zsidó lakosság 161 családban oszlott meg.

A felnőttek születési helyét az alábbi táblázat szemlélteti:¹³

	KISVÁRDA	SZABOLCS	ZEMPLÉN	UNG	BEREG	EGYÉB	KÜLFÖLD
<i>férfi</i>	59	19	31	9	10	14	11
<i>nő</i>	53	19	32	11	5	18	3
ÖSSZESEN	112	38	63	20	15	32	14

A felnőttek majd' mindegyike (95%-a) már hazánkban született. A legtöbben helyben és Zemplénben, valamint Szabolcs más településein. Kisebbszámúak jöttek Ung, Bereg, Sáros, Bihar, Abaúj megyéből. Külföldön, Lengyelországban 14-en születtek. Nagy részük gyermekként került Magyarországra. 51 családban mindkét szülő eredetileg más helyen lakott. Egy részük már fiatal házasként jött Kisvárdára, mások már gyerekekkel. Többen már más helységben is laktak. Ez a belső mozgás a gyermekek születési helyéről jól nyomon követhető, s általában a megyén belül vagy az ország északi részén történt.

A családokban az átlagos gyerekszám 3,2 fő. A gyermektelen családok vagy fiatalok, s még nincs gyermekük, vagy már öregek, s ezért nem élnek együtt gyermekeikkel. Általában a 40–50 éves zsidóknak 4–6 gyermekük van, a fiatalabbaknak 2–3. Az alant következő kimutatás a nők férfiak életkor szerinti megoszlását, az egyes korcsoportok létszámát, valamint a korcsoportonkénti átlagos gyerekszámot érzékelteti.¹⁴

KORA	NŐS FÉRFIAK SZÁMA	ÁTLAGOS GYEREKSZÁM
20–25	12	0,9
26–35	44	2,2
36–45	24	3,7
46–55	27	4,2
56–65	20	3,5
66–75	2	1,5

A fiatalok nem házasodtak korán, a lányok 18–20 évesen mentek férjhez. A házaspárok több mint felében, 83 családban legalább az egyik fél Kisvárdán született.

Akik ide házasodtak, legtöbben Zemplénből jöttek. Ezek száma 31 fő. Ung megyében 13, Szabolcs egyéb településein 11 fő született. Akik családotól jöttek a városba, főleg Zemplénből vándoroltak ide. Szabolcs községeiből 26 család települt Kisvárdára. Ung megyéből 7 család, Beregből 7 család, Lengyelországból 2, 1-1 család jött Ugocsa, Bihar, Sáros megyékből és Erdélyből.

Feltűnő a fiatalok nagy száma. Az összlakosság 57,4 százaléka a 18. évet nem haladta túl. Tehát a kisvárdai zsidóság átlagos életkora meglehetősen alacsonynak mondható. A fiatalok korcsoportonkénti megoszlása így nézett ki:

1-6 éves korig	164 fő
7-12 éves korig	122 fő
13-18 éves korig	129 fő
ÖSSZESEN	415 FŐ

Azok közül, akik Kisvárdán születtek és a legidősebbeknek számítottak ime néhány név: Reisman József 78 éves, Ellenbogen Ábrahám 67 éves, Nagy Jákob 63 éves, Deits Dávid 63 éves, özv. Grósz Tóbiné 62 éves, Balkányi Lázár 60 éves, Balkányi Sára 60 éves, Grósz Simeon 60 éves.¹⁵

számhoz		Izraeliták			
Törvényhatóság' neve		Kabolca			
Sorszám	Nevé a' család' tagjainak	Életkora	Születés' helye		Há' kül- van-e le- pedés' el- helye
			Ország	Község	
1.	Ellenbogen Dávid	57	Hagyas	K. Dávid	1822
2.	Reisk János	55	Hagyas	Hagyas	1822
3.	Ellenbogen József	20	Hagyas	K. Dávid	1822
4.	Ellenbogen Beti	17	Hagyas	K. Dávid	1822
5.	Ellenbogen Estér	20	Hagyas	K. Dávid	1822
6.	Engelbacher Sári	22	Hagyas	K. Dávid	1822
7.	Ellenbogen Franziska	16	Hagyas	K. Dávid	1822
8.	Ellenbogen Ferenca	16	Hagyas	K. Dávid	1822
9.	Jozsef Sándor	50	Hagyas	K. Dávid	1822
10.	Israel Sári	50	Hagyas	K. Dávid	1822
11.	Jozsef Sándor	20	Hagyas	K. Dávid	1822
12.	Jozsef Sándor	16	Hagyas	K. Dávid	1822
13.	Jozsef Anna	17	Hagyas	K. Dávid	1822
14.	Jozsef Sándor	8	Hagyas	K. Dávid	1822
15.	Reichstein Lili	60	Hagyas	K. Dávid	1822
16.	Reisman Franziska	56	Hagyas	K. Dávid	1822
17.	Reichstein Sándor	17	Hagyas	K. Dávid	1822
18.	Reichstein Estér	16	Hagyas	K. Dávid	1822
19.	Reichstein Anna	17	Hagyas	K. Dávid	1822
20.	Kun Salamon	46	Hagyas	K. Dávid	1822
21.	Balkányi Lázár	35	Hagyas	K. Dávid	1822
22.	Kun Amalia	17	Hagyas	K. Dávid	1822
23.	Kun Sándor	6	Hagyas	K. Dávid	1822
24.	Kun Ester	5	Hagyas	K. Dávid	1822

Az 1848-as összeírás részlete

A század közepére jórészt lezárult a zsidóság betelepődése, jól látható ez abból is, hogy a kisvárdai izraeliták döntő része már az országban született. Az elkövetkező évtizedek adatai azonban ennek ellenére növekedést mutatnak. A XIX. század közepétől rendelkezünk azokkal a számokkal, melyek alapján a természetes szaporodás kiszámítható. Az izraeliták esetében az alábbiak ezek (év/fő):¹⁶

Év	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860
született	51	126	159	81	102	97	155	76	174	144
elbunyit	12	79	69	42	126	29	19	33	15	22
term. szap.	39	47	90	39	24	68	136	43	159	122

ÉV	1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1870
született	124	123	167	151	197	102	134	176	101	156
elbunyt	14	33	22	82	57	65	46	46	49	52
term. szap.	110	90	145	69	140	37	88	130	52	104

ÉV	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880
született	144	190	150	262	247	67	67	66	76	51
elbunyt	32	86	155	114	118	21	25	27	39	35
term. szap.	112	104	-5	148	129	46	42	39	37	16

ÉV	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890
született	60	54	48	50	57	69	53	57	80	77
elbunyt	24	24	27	29	40	33	45	40	37	35
term. szap.	36	30	21	21	17	36	8	17	43	42

ÉV	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900
született	83	80	93	102	106	114	111	134	109	114
elbunyt	38	56	52	47	55	33	42	62	57	56
term. szap.	45	24	41	55	51	81	69	72	52	58

Összeadva az 1851 és 1890 közötti természetes szaporodás eredményét (született 4521 fő, meghalt 1898 fő, természetes szaporodás 2623 fő) és az 1848-as 723 fős zsidó létszámot, a helyi zsidóságnak ezek alapján kb. 3400–3500 főt kellett volna kitennie 1890-re. Ezt a számot az 1920-as népszámláláskor érte el. A magyarázat tehát csak a belső migráció lehet, vagyis Kisvárdáról elvándorlás és kivándorlás is történt.

A fentebbiekben közölt születési és halálozási számokhoz érdemes hozzáfűzni még azt, hogy azoktól eltérnek a hitközség anyakönyvei által megadott számok. A megyei levéltárban megtalálható néhány adat az alábbiakat mutatja:¹⁷

ÉV	SZÜLETÉS:	FIÚ	LEÁNY	ÖSSZ.	HALÁLOZÁS:	FIÚ	LEÁNY	ÖSSZ.	HÁZASSÁG
1877		33	32	65		13	12	25	16
1878		36	25	61		22	14	36	11
1879		26	27	53		24	25	49	9
1880		22	24	46		20	15	35	3
1881		30	26	56		-	-	24	7
1882		24	28	52		11	13	24	6
1883		27	20	47		14	13	27	9
1884		27	22	49		19	20	39	22

Az állami anyakönyvezés 1895 októberében történt bevezetése módot ad arra, hogy a születések alakulását néhány esztendő tekintetében kissé részletesebben megvizsgáljuk.

Születés:¹⁸

ÉV	FIÚ:	FŐ	%	LEÁNY:	FŐ	%	ÖSSZ.	%
1896		51	12,8		63	15,8	114	28,6
1897		51	13,7		60	16,1	111	29,8
1898		64	15,9		70	17,4	134	33,3
1899		60	15,9		49	13,0	109	28,9
1900		63	14,0		51	17,3	114	31,4

Halálozás:¹⁸

ÉV	FIÚ:	FŐ	%	LEÁNY:	FŐ	%	ÖSSZ.	%
1896		14	5,8		19	7,9	33	13,8
1897		22	8,6		20	7,8	42	16,5
1898		29	9,1		33	10,3	62	19,4
1899		31	9,7		26	8,1	57	17,9
1900		33	12,4		23	8,6	56	21,0

Az 1898-as adatok szerint a felekezetek szerinti születési és halálozási szám a következő volt:

	SZÜLETEIT:	FIÚ	LEÁNY	MEGHALT:	FIÚ	LEÁNY
<i>római</i>		53	63		53	55
<i>református</i>		54	53		41	35
<i>görögkat.</i>		18	18		12	14
<i>ág, evang.</i>		2	–		1	–
<i>izraelita</i>		46	51		21	22

Összesen született 358 gyerek, elhaltak 254-en, vagyis a szaporulat 104 fő. Utólag anyakönyveztek 16 izraelitát és 1 görögkatolikust.¹⁹ Az adatokból kitűnik hogy leginkább az izraelitáknál volt nagy a természetes szaporulat, hiszen 97 született gyerekre csak 43 meghalt fő jutott, más vallások esetében jóval kisebb a két szám közötti különbség. Kénytelenek vagyunk viszont megállapítani, hogy lényeges eltérés van a fentebb bemutatott, és ez utóbbi születési és halálozási számok között.

A természetes szaporodásban az is szerepet játszott, hogy aránylag kedvező halálozási statisztikák jellemezték a megyét, legalábbis a korábbiakhoz képest, s talán említhető a különböző izraelita egyletek tevékenysége, melynek révén a betegeket, az elesetteket, a szegényeket támogatták.

A XX. század közepéig a kisvárdai zsidóság létszáma fokozatosan emelkedett, számarányuk azonban csökkent. A zsidóság térhódítását nem mindig ítélték meg kedvezően, s a megyéről írottak Kisvárdra tekintetében is igazak. „... Nem kevésbé növelte azonban a népesség számát a fokozottabb intenzitással történő galíciiai zsidó bevándorlás, mely nem éppen alkalmas egyedekkel szaturálta a szintiszta fajmagyar vármegye lakosságát.”²⁰

Nézzük meg, hogyan is alakult az évszázadok alatt a helyi zsidók száma és aránya!

ÉV	A ZSIDÓSÁG SZÁMA	NÖVEKEDÉS	NÖV. AZ ELŐZŐ SZÁML. %-ÁBAN	ÖSSZLAKOSSÁG	A ZSIDÓSÁG %-OS ARÁNYA
1784	118			1029	11,4
1839	500	382	423,7	2209	22,5
1848	723	223	144,6	2413	29,9
1869	1328	605	183,7	4703	28,2
1880	1483	155	111,7	5006	29,6
1890	2091	608	141,0	6458	32,4
1900	2614	523	125,0	8257	31,6
1910	3036	422	116,1	10 019	30,3
1920	3454	418	113,7	11 435	30,2
1930	3658	204	105,9	14 133	25,8
1941	3770	112	103,0	14 782	25,5

Ha a létszámadatokat összevetjük a születési és halálozási adatokkal, akkor megtudhatjuk, hogy milyen jellegű és irányú folyamatok játszódtak le a kisvárdai zsidóság demográfiai helyzetét illetően.

NÖVEKEDÉS	TERMÉSZETES SZAPORULAT
1839–1848 között 223 fő	
1848–1869 között 605 fő	1851–1869. jan. 1-ig 1576 fő
1869–1880 között 155 fő	1869–1880. jan. 1-ig 808 fő
1880–1890 között 608 fő	1880–1890. jan. 1-ig 245 fő
1890–1900 között 523 fő	1890–1900. jan. 1-ig 532 fő

A kisvárdai zsidóság létszámnövekedésében kétségtelenül a bevándorlás is szerepet játszott: „A születési és elhalálozási esetek közötti eredmény igen kedvezőtlen. Ezen az alapon kiszámított kedvezőbb eredmény csak 12,6%. De ez látszólagos, mivel ezt a százalékot nagyban apasztja az Amerikába kivándorolt egyének száma, leszámítva a visszavándoroltak számát — csupán 8,4%-os emelkedést tudunk volna elérni, vagyis a község lakosainak száma mindössze 8950-et tett volna ki és így a beköltözés folytán elő állott szaporodás 1217 lélek.” — írta a publicista amikor az 1910-es népszámlálás eredményeit hasonlította össze a tíz évvel korábbival.²¹

A városban való megtelepedés — felekezetre való tekintet nélkül — engedélyhez, s bizonyos mértékű díj lefizetéséhez volt kötve. A fennmaradt dokumentumokban gyakran találkozhattunk ilyen feljegyzésekkel: „Olvastattam Grünwald Gyulának letelepedés iránti kérvénye. A kérelem elutasított, mert folyamodó teljesen hitelt érdemlő bizonyítvánnyal be nem mutatta azt, hogy a város megterhelhetése nélkül saját vagyonából magát fenntartani képes...”²² Az engedélyt egyébként később az említett személy megkapta.

Érdeemes megnézni, hogy a XX. század első felében hogyan alakult a hívek vallási megoszlása a településen.

	1900	1910	1920	1930	1941
<i>római katolikus</i>	2728 34,0%	3300 32,9%	3759 32,8%	4694 33,3%	5017 33,9%
<i>görög katolikus.</i>	822 10,0%	1106 11,0%	1336 11,6%	1797 12,7%	1844 12,4%
<i>evangélikus</i>	26 0,3%	76 0,8%	73 0,6%	85 0,5%	90 0,6%
<i>református</i>	2063 24,8%	2494 24,8%	2794 24,4%	3880 27,5%	4013 27,1%
<i>izraelita</i>	2614 30,9%	3036 30,3%	3454 30,2%	3658 25,9%	3770 25,5%

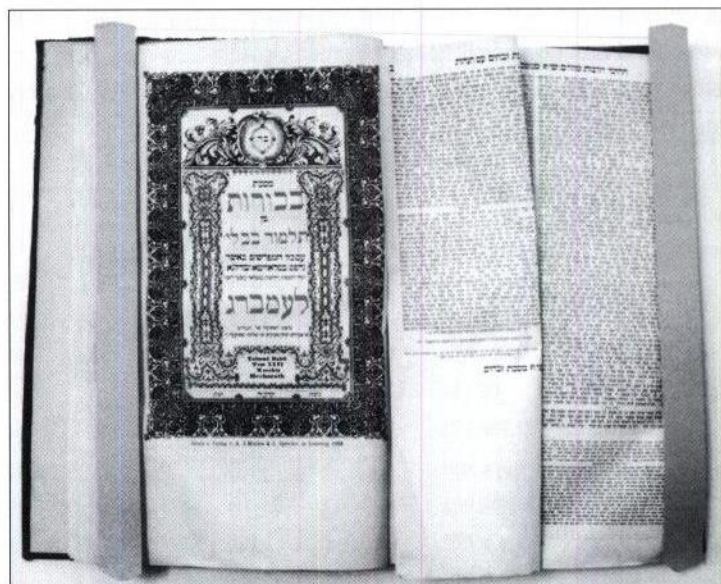
Az látható, hogy a zsidóság elvesztette harminc százalék körüli arányát, a reformátusok és a görög katolikusok száma megnőtt. Ez annak is köszönhető, hogy a földreform során a környező településekről ezen két vallásban hívők telepedtek be nagyobb számban Kisvárdára.

A megyei népesség hitfelekezeti viszonyait figyelemmel kísérve megállapítható, hogy vidéken az ősi felekezetek domináltak, városokban és nagyobb községekben a régebbi vallások kizárólagossága megszűnt, a kisebb vallások híveinek száma és aránya is gyarapodott.

A zsidóság számarányára nagy befolyással volt a trianoni döntés is. Az új határokkal lezárult az a bevándorlás, mely jórészt Galíciából indult ki. A Felvidék elcsatolásával e folyamat elé gát került. A trianoni Magyarországon az izraelita vallású zsidó lakosság száma 473 355 fő volt, az összlakosságon belüli aránya pedig 5,9 százalék. Már 1920-at megelőzően is nagymértékben csökkentette az izraelita hitűek számát a kikeresztelkedés. A zsidóság aszsimilációjának és integrációjának egyik módja volt ez.

A zsidó lakosságot a kivándorlási hullám is érintette. Kisvárdáról 1904–1914 között 1014 fő kapott engedélyt a kiutazásra. Néhány kivételtől eltekintve ezek az USA-ba irányultak. Kezdetben csak a férfiak, majd egyre több nő is átutazott az óceánon. A legkevesebben 1908-ban mentek el: 61 fő, legtöbben 1912-ben: 154 egyén.²³ Természetesen a kivándorlók többségét nem e zsidók alkották, hiszen aki elhagyta az országot, az jórészt földműves, nincstelen, vagy kevéske földön gazdálkodó ember volt. A zsidóság általában nem a mezőgazdaságból

tartotta fenn önmagát — legalábbis nem mint konkrétan a földet megművelő állampolgár — így érthető, hogy az említett 1014 fő közül 4-5 százalék volt az, akit zsidó származásúnak mondhatunk.

Erekye a kiskvárdai múzeumban

A gazdasági élet nehézségei és a magyar politikának a világpolitikában bekövetkezett változásokra történő reagálásainak köszönhetően a későbbiek során is számosan hagyták el az országot. A kivándorlók közt egyre több zsidó is volt. Egy tanulmány szerint 1920 és 1941 között kb. 33 500 zsidó embernek sikerült elhagynia Magyarországot. Számolni kell azzal is, hogy „Az 1930. évi és az 1939. évi előzetes népszámlálási statisztikák vándorlási különbségeinek — kb. 40 ezer emberveszteségnek — jelentős hányadát adhatták ezenkívül azok a magyar zsidók, akik nem kivándorló-útlelvéllel ugyan, de véglegesen kint maradni kényszerültek.”²⁴

A megyei zsidóság vesztesége a két világháború között kb. 8000 fő lehetett, ebből a kivándorlók számát 2500-3000 főre tehetjük. Az új hazát keresők közül a kiskvárdaiak sem maradhattak ki. 1938-ban például Kiskvárdáról öt ember kapott kivándorlási engedélyt, közülük négyen zsidó származással rendelkeztek.²⁵ Írjuk ide az egyik örömet hozó értesítés sorait:

*„Kiskvárda, 1938. évi február hó 10-én
Községi előljáróságnak
Kiskvárda
Értesítem címet, hogy a magyar királyi Belügyminiszter Úr Klein Lajos 1906. évi
kiskvárdai lakosnak az Egyesült Államokba való kivándorlási engedélyt megadta...
1938. II. 15.
Tudomásul vettem
Klein Lajos”²⁶*

Az útlevelek megszerzése a harmincas évek végének közeledtén egyre nehezebb volt. Nem az ország elhagyása, hanem elsősorban a bevándorlási engedély megszerzése jelentett akadályt. A kisdárdai Burger Herman például egy évig várt a vízumra, hogy az USA-ba utazhasson. A zsidóság tragédiáját követően kevesen tértek vissza Kisvárdára. Zömük elpusztult a megsemmisítő lágerekben. Az életben maradtak csekély része nem tért haza, hanem külföldre távozott. Így cselekedtek később többen azok közül is akik Magyarországra visszatértek. A zsidók száma és aránya ezekben az években alaposan csökkent:

<i>1946</i>	<i>1948</i>	<i>1953</i>	<i>1977</i>
<i>804 fő</i>	<i>650 fő</i>	<i>355 fő</i>	<i>160 fő</i>

Napjainkban már nincs hitét közösségben gyakorolni tudó zsidó Kisvárdán, a még élő zsidó származásúak száma néhány fő.

FORRÁSOK JEGYZÉKE

- 1 Virágh Ferenc: *Adatok Kisvárdai történetéhez, váll. és sajtó alá rendezte*
Ács Zoltán. Nyiregyháza: Jósza András Múzeum, 1983. 87. p.
- 2 Gál Éva: *Az óbudai uradalom zsidósága a 18. században* — *Századok*, 1992. 1. sz. 3. p.
- 3 Gábor Anna: *A zsidók betelepülése Szabolcs és Szatmár vármegyébe* — *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 1991. 1. sz. 36. p.
- 4 SZSZBMÖL. IV. A. 1. F. 47. N. 400. 1746.
- 5 U. o. F. 54. N. 253. 1753.
- 6 Gábor Anna: i. m. 40. p.
- 7 SZSZBMÖL. IV. A. 1. F. 35.
- 8 Veres Miklós: *Történeti statisztikai évkönyvek 1961–62.* 171. p. — Közl.: *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei II.* szerk. Entz Géza — Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986. 15. p.
- 9 SZSZBMÖL. IV. A. 1F. 35. No. 92. 1785.
- 10 MOL Kancelláriai Osztály ad. Nr. 4772/786.
Közl.: *Kisvárdai és környéke zsidósága: Emlékkönyv*, szerk. József Károly — Tel-Aviv: Kisvárdai és Környéke Egyesület Izraeli Bizottsága, 1980. 30. p. A továbbiakban *Emlékkönyv*.
- 11 Gábor Anna: i. m. 41. p.
- 12 Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára* — Pest, 1851. IV. köt. 270. col.
- 13 Gábor Anna: i. m. 43. p.
- 14 Gábor Anna: i. m. 44. p.
- 15 SZSZBMÖL. 1848. IV. B/109. *Szabolcs vármegyei zsidók összeírása 1848.*
- 16 *A népmozgalom főbb adatai közszégenként 1828–1900.* — Budapest, KSH, 1984. 50–51. p. és *a Kisvárdai Polgármesteri Hivatal születési és halálozási anyakönyvei 1895–1900.*
- 17 SZSZBMÖL. XII. 10. *Kisvárdai Izraelita Hitközség iratai*
- 18 *A Kisvárdai Polgármesteri Hivatal születési és halálozási anyakönyvei 1896–1900.*
- 19 *Népesedési mozgalom* — *Kisvárdai Lapok*, 1898. 3. sz. 2. p.
- 20 Kemény György: *Szabolcs vármegye gazdaság földrajzi monográfiája*. — Budapest, MTA, 1913. 15. p.
- 21 Népszámlálás — *Felsőszabolcsi Hírlap*, 1911. 3. sz. 1. p.
- 22 SZSZBMÖL. V. 347. *Kisvárdai önkormányzati iratai*, 90/1887.sz. határozat
- 23 Pekó László: *Az Amerikai Egyesült Államokba irányuló kivándorlás Kisvárdáról 1880–1914 között* — Nyíregyháza, 1994. 56. p. (szakdolgozat, BGYTF)
- 24 Szász Ferenc: *Kivándorlás Szabolcs megyéből a két világháború között (1921–1941)* — Nyíregyháza: BGYTF, 1992. 62. p.
- 25 SZSZBMÖL. V. 347. 4. d. 33-979/1938. — közli: Szász i. m. 71. p.
- 26 SZSZBMÖL. V. 347. *Kisvárdai nagyközség önkormányzati iratai 1938.* 52. doboz. 81. el. 6. irat.

A feljegyzések szerint a mezővárosban 1796-ban alakult meg a hitközség, bár ekkor még helyesebb zsidó közösséget említeni. A hitközség első írott emlékei is e korból származhattak, hiszen az 1939-es Dienes-féle megyei monográfia szerint „első archivális emlékei 150 évesek...”¹ Ezek a dokumentumok azonban nem maradtak ránk.

A helyi izraeliták már 1801-ben zsinagógát építettek. Ez valószínűleg a korabeli Serház utcán, a mai Csillag utcában lehetett, ahová egy évszázad múlva a ma is látható zsinagógaépületet emelték. Szintén 1796-ban alakult meg a Chevra Kadisa, a Szent Egylet. A kisvárdai közösség ekkor még nem volt önálló, hanem a nagykállói rabbínátushoz tartozott mint annak fiókközössége.

1840-ben a kisvárdaiak arra az elhatározásra jutottak, hogy kiszakadnak az addigi hitközségből és független szervezetet alkotnak. Ennek előzménye és egyben oka is az volt, hogy ekkor új rabbit akartak a kállói izraeliták, s ennek az egész megyére kiterjedő hatáskört szerettek volna elérni. A cél érdekében a megyei zsidóbíró a Nádudvari, a Bátori és a Dadai járás zsidóit március 24-re hívta Kállóba, míg a kisvárdaiakat az április 24-i ünnepnapra, hogy azon minél kevesebben vegyenek részt. A kisvárdai járás zsidói azonban ezt elleneztek és a május 5-én kelt beadványukban jogorvoslatért a megyéhez fordultak.

Nem tetszettek a jelöltek sem, mert kettő ismeretlen volt előttük, a harmadikról, akit a nagykállóiak akartak a rokonsági kapcsolatok révén megválasztatni, az volt a kisvárdaiak véleménye, hogy: „... igen silány és csekély tanultságán kívül csak arról ismeretes, hogy 70 éves elaggott öreg, magának csak kevés esztendőket ígérhet és így mindazon ezrekre menő költségek, melyek behozása a zsidók által tétendő, csak igen kevés évekre terjedhető szolgálat által lennének megjutalmazandók.” A negyedik szintén: „kevesebb műveltségű, minthogy Kállóban főpap lehessen.”²

A kisvárdaiak elérték a céljukat, mert akit szeptemberben megválasztottak kállói és megyei főrabbinak, nem a korábbi jelöltek közül került ki, hanem egy másik személy töltötte be a tisztséget. Ennek ellenére Kisvárdára 1844-ben mégis elszakadt Nagykállótól és Weinberger Ábrahám Izsákot választotta meg rabbinak. Ő a lengyelországi Duklán született 1796-ban, 21 évesen Galgócon lett rabbi, ott tizennégy évig működött hívei körében. Korának egyik ismert rabbija volt. Kisvárdai főrabbinaként működését azzal kezdte, hogy bét hámidrást, jesivát és ezek mellé egy könyvtárat létesített annak érdekében, hogy olyan nevelési intézményt valósítson meg, melyben a zsidóság majdani szellemi vezetőit kiképezheti és Kisvárdát a zsidóság egyik központjává teheti. Tevékenysége alatt, 1850-től kezdődött el az anyakönyvezés. Életének utolsó éveiben csatlakoztak a kisvárdai anyahitközséghez az ajaki, anarcsi, dombrádi, dögei, gyulaházi, litkei, jékei, kékcsei, karászi, tassi, pátrohai, berencsi és

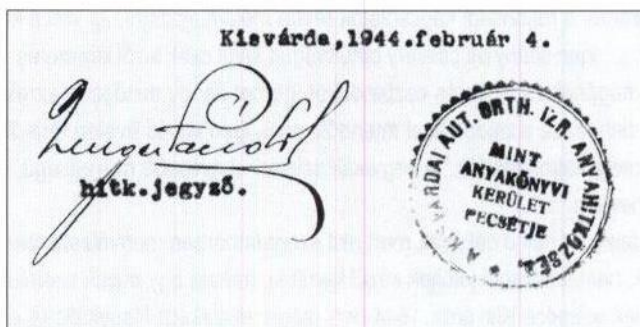
bákai fiókközségek. A rabbi 1884-ben hunyt el. Halála után kiadták rezponzumait és egy aggadikus könyvét. (P' né Jichák 1892 és Mállél Leávrahám 1913.) Emlékét Seltmann Lajos főrabbi örököltette meg az „Életképek” c. írásában.

Erre az időszakra esett a zsidóság és a haladó társadalmi erők harca a zsidó lakosság egyenrangúsításáért, a szabadságharc és az önkényuralom korszaka. 1849. július 28-án a Szegeden üléselő Országgyűlés kimondta ugyan a zsidók egyenjogúsítását, ennek gyakorlati megvalósítására már nem kerülhetett sor.

A birodalmi abszolutizmus, a zsidó közösségektől elvonta a politikai jogokat, megszüntette azok még megmaradt közhatalmi jellegét, a hitélet szervezésének, irányításának egységévé változtatta a közösségeket, ekkortól beszélhetünk hitközségről. „A zsidóság a polgári egyenjogúsításig nem ismerte a hitközséget, mint kizárólag a hitélet ápolására, a vallásgyakorlat közös végzésére rendelt szervezet fogalmát. A zsidóközség (Communitas Judeorum) politikai közületként az egy helyen élőköt nem csupán vallási tekintetben fogta össze, hanem a mindennapi élet színtereként is működött. Hatáskörébe tartoztak a szertartási, kulturális és humanitárius feladatokon túl a községben lakó zsidóság közigazgatási ügyei is. Választott előljárárság és hivatalnokok végezték a községi teendőket, s képviselték a közösség tagjait.”³

1867 novemberében a képviselőház vita nélkül, a főrendiház négy szavazat ellenében elfogadta a XXVI. tc.-t, az ún. emancipációs törvényt, mely kimondta:

1. § Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánítanak.
2. § Minden ezzel ellenkező törvény, szokás vagy rendelet ezenmel megszüntetetik.

A hitközség pecsétje

A felekezeti egyenjogúsítás azonban ekkor még elmaradt, a zsidót — a törvény szövege szerint izraelitát — mint egyént tették egyenrangúvá a keresztény lakosokkal, de a törvény nem tartalmazta a vallásfelekezet emancipációját, nem szólt a felekezetekről, mint testületről.

A polgári egyenjogúsítással a zsidóközségek feloszlottak, helyüket a hitközségek vették át, az izraelita lakosság pedig e tekintetben betagozódott a polgári közigazgatásba.

1868 decemberében összeült a zsidókongresszus azzal a céllal, hogy az országban létező izraelita felekezetek olyan szabad és önálló hitközséget képezzenek, mint a keresztény egyházak. A hosszan elhúzódó kongresszus vége az lett, hogy a zsidóság vallási tekintetben széttagolódott. Három fő irányzat alakult ki: a kongresszusi hitközségé, az ortodoxoké és a status quo ante alapon állóké.

A tóraszekrény részlete

Az első kettő közt lényegében vallási kérdésekben, hitgyakorlatban, szertartási ügyekben volt eltérés, mivel az ortodoxok ragaszkodtak a Sulchan Áruh csorbítatlan betartásához, annak előírásait bíraskodási ügyekben is érvényesíttetni akarták. A harmadik irányzat egyik fél oldalára sem állt, ők az évezredek egységes zsidóság alapján állva elutasították a szakadást, megőrizték bevett vallási gyakorlatukat. A negyedik árnalatnak nevezhető haszid községek jó része végül szintén nem csatlakozott egyik táborhoz sem.

Magyarország kongresszusi alapon álló izraelita hitközségeinek joghelyzetét és szervezetét az 1869. június 14-én kelt királyi rendelettel jóváhagyott szabályzat rendezte. 1871-ben I. Ferenc József szentesítette az ortodoxok szervezési alapszabályzatát, Kisvárdai is ehhez az irányzathoz csatlakozott mint anyahitközség, mert anyakönyvvezetési joggal felruházott rabbisága volt. 1886-ban nagy megtiszteltetés érte a helyi hitközségi elnököt. Az ortodoxok budapesti országos tanácskozásán három ideiglenes közvetítő bizottsági tagot választottak meg, ezek egyike Reismann Ármán volt, a másik kettőt a főváros adta.

Az 1888. évi 1191. sz. VKM-rendelet szerint bármely jellegű izr. hitközség csak akkor jöhetett létre, ha a létesítendő hitközség alapszabályát a miniszter jóváhagyta. A hitközség lét-rehozhatott különböző testületeket, egyleteket. Ez Kisvárdán is — mint látni fogjuk — megtörtént.

A 90-es évek kezdetén ismét felerősödtek a vallási küzdelmek. A recepció ügyében megindított mozgalomra Kisvárdán is élénken reagáltak. 1892-ben: „... A felekezet intelligentiájának tíz tagja által f. hó 17-ére a nagyvendéglőben összehívott gyűlésen a városból és vidékről mintegy 150 hitrokon gyűlt egybe. Halasi Mór indítványára a gyűlés elnöké egyhangúlag dr. Rosenblüth Bernátot, jegyzővé pedig dr. Vadász Lipótot választotta meg. Utóbbi a gyűlés célját, s a mozgalom irányát ismertetvén, felolvasta a gyűlést összehívók által ajánlott indítványt, melyet a gyűlés egyhangúlag elfogadván kimondotta, hogy örömmel üdvözi a megindított mozgalmat, ahhoz csatlakozik és készségét jelenti ki, hogy a recepció tárgyában a képviselőházhoz benyújtandó kérvényhez hozzájárul. A határozat kimondása előtt Weinberger Vincze a vidékiek nevében külön is kifejezte a mozgalomhoz való csatlakozást. A jelzett határozat elfogadása után az elnök a gyűlést feloszlatta.”⁴

Az 1895-ös törvény rendezte a már évtizedek óta jogos kívánalmakat.

A XLII. törvénycikk kimondta:

1. § *Az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánítatik.*
2. § *Az 1868: LIII. t. cz. 18., 19., 20., 21. és 23. §-ainak rendelkezései az izraelita vallásúakra is kiterjesztetnek.*
3. § *Lelkész (rabbi) és hitközségi előljáró az izraelita felekezetnek csak oly tagja lehet, a ki magyar állampolgár, és a ki képesítését Magyarországon nyerte.*

Kisvárdán ortodox jellegű hitközség alakult. Ez valószínűleg azzal is magyarázható, hogy a XVIII-XIX. században, de még később is az elmaradottabb területről, Galiciából érkeztek zsidó bevándorlók, ők pedig jobban ragaszkodtak a hagyományokhoz. A megyei viszonyokat jellemzi, hogy 1899. dec. 31-i állapot szerint 20 anyahitközség volt Szabolcsban, közülük 18 autonóm orthodox, és 2 status quo ante.⁵ A hitközségbe tartozott minden zsidó, aki a településen lakott, a felvételt nem teheték függővé a tagsági díj befizetésétől sem. A hitközség alapszabálya kimondta, hogy tevékenységüket az 1871. október 22-én kelt királyi rendelettel szentesített Országos Szervezeti Szabályzat — mint keretszabályzat — és a Sulchan-Áruch vallástörvény alapján végzik.

A hitközség célját is megfogalmazta a dokumentum: „...mindazon eddig már fennálló, valamint a jövőben létesítendő összes vallási, közművelődési és jótékonyági intézményeket életbe léptesse, fenntartsa és támogassa, a melyeket a Sulchan-Áruch, továbbá az idevonatkozó országos törvények, szokások és rendeletek értelmében minden autonóm orthodox izraelita anyahitközségnek fenntartania kell.”⁶ Ezek: a templom és imaház létrehozása és működtetése, nemkülönben a rabbiság, a metszők, előimádkozók, kántor, rituális fürdő, a vallás-oktatáshoz szükséges iskola hasonló módon történő istápolása. Ehhez jött még a rituális vágatás, a kóserolt hús szolgáltatása, a pászka előállítás, a felekezeti iskola fenntartása. A szabályzat majd tucatnyi rendszeres és alkalmi anyagi forrást jelöl meg, melyek a hitközség működésének fedezetét voltak hivatva biztosítani. A pénzek az alábbiakból folytak be: gabella, hitközségi adó, templomi és imaházi bevételek és adományok, felvételi díjak, rituális fürdő bevétele, esketési díj, húsvéttiliszt-illeték, a hitközségi vagyon jövedelme, az imaszék eladásából vagy bérletéből befolyó jövedelem, imaházi illeték, államsegélyekből és alapítványokból szár-

mazó összegek. Ez utóbbi egyike az az eset, amikor 1918-ban: „Széll Mihály, a kisvárdai izr. hitközség elnöke múlt szerdán a templomban az oltárhoz felhivatván a maga és a neje nevében 2000 koronás alapítványt ajándékozott a hitfelekezet céljaira. Kisvárdán ez az első eset, hogy a templomban valaki alapítványt adományozott, de reméljük, hogy példája követőkre fog találni.”⁷

Az imaszék eladásából vagy bérbevételeiből származó jövedelem akként képződött, hogy a templomban csak azok foglalhattak helyet, akik széket béreltek. A közlekedés helyein, az átjárókban nem ácsoroghattak a hívek. Ezt a legszigorúbban tiltották. A nagyobb ünnepek előtt a székek bérletére a sajtó útján is figyelmeztették a vallás követőit, másrészt a bevétel szempontjából sem volt mindegy, hogy hány fő fizetett a hitközségi irodában. A felsorolt feladatok elvégzéséhez szükséges pénz többségét azonban nem az önkéntes felajánlások és kisebb bevételek tették ki, hanem a hitközségi adó.

A már említett 1888. évi 1191. sz. kultuszminiszteri rendelet 5. §-a kimondta, hogy „...minden izraelita köteles azon izraelita hitközség, fiókhitközség, vagy imaházi egyesület terheihez tagként hozzájárulni, melynek területén lakik.”⁸

vását kéri, ez esetben a beadvány benyújtásától számított 15 nap alatt rendkívüli közgyűlés egybehívandó.

33. §. A közgyűlés hatásköréhez tartozik:

a.) a képviselőtestület és az előjáróság tagjainak megválasztása,

b.) a költségvetés megállapítása és a számvizsgáló bizottság által megvizsgált zárszámadás jóváhagyásá és a felmentvény megadása,

c.) 200 szennykoronán felüli kisdások, építkezések és beruházások megszavazása,

d.) ingatlanok szerzése vagy elidegenítése,

e.) Az anyakönyvvezető főrabbi, egy vagy több alrabbi, metszők, hitoktatók, kántor és általában minden állandóan alkalmazott hitközségi tisztviselő megválasztása és a főrabbi kivételével azok elbocsátása.

Az elemi népiskolai tanítók választására és elbocsátására nézve ezen szabályzat 67. és 74. §. rendelkezései mérvadók.

f.) A számvizsgáló bizottság megválasztása.

g.) A felszámolási bizottságba oly három rendes és két póttag választása, akik a képviselőtestület tagjai sorába nem tartoznak. (61. §.)

Részlet a kisvárdai autonóm ortodox izraelita hitközség alapszabályából, 1926

Az egyenes adót a hitközség adókető bizottsága határozta meg, az összeg nagysága ellen a hitközségen belül működő másodfokú bizottsághoz lehetett fellebbezni, ha az adóketés jogalapját sérelmezték, akkor az állami hatóság mondta ki a végső szót. Az adózás körüli protestálás akkor volt a legerősebb, amikor az engedtlenséget ideológiai különbségek is „megtámogatták”. Még újsághirdetés révén is igyekeztek „felvilágosítani” a potenciális adóketagadókat: „Felhívjuk az Auth. Orth. Izraelita Hitközség azon tagjait, akik az 1930. évre ketvetett hitközségi adójukat túl magasnak találják, hogy ez ellen a közgazgatási bizottsághoz adhatnak be fellebbezést, miután tudjuk, hogy igen sokaknak sérelme a magas adóketés, evégből helyesnek tartjuk, hogy a fellebbezést együttes kérvénybe adjuk be. Ezen kérvény már dr. Szilágyi főorvosnál elkészült, úgy, hogy a csatlakozni kívánók a fellebbezést ott aláírhatják...”⁹ Későbbi híradásból ismert, hogy mintegy 50 fő élt a jogával.¹⁰

Az adót közigazgatási végrehajtás útján is behajthatták. A többi ún. közvetett adót akkor és annyiszor fizették, ahányszor a hitközségnek valamelyik illetékterhes funkcióját igénybe vették.

A hitközség szervezetének felépítése hierarchikus volt. A legnagyobb létszámú testület a közgyűlés, mely a hitközség szavazati joggal bíró polgáraiból állt. A képviselő-testület tagja az a 21 fő volt, akit a közgyűlés erre méltónak talált. Az előjáróság az elnök, a két alelnök, a pénztáros, az ellenőr, a 3 templomi gondnok és a gazdasági tanácsnok személyéből tevődött össze. A felsorolt kilenc hitközségi előjárót a közgyűlés választotta a hitközségi tagok sorából. A tisztségviselőket évenként újraválasztották, munkájukért díjazás nem járt. 1936-ban arról értesülhetünk, hogy a hitközség rendkívüli közgyűlést hívott össze, melynek tárgya az alapszabály 14. §-ának megváltoztatása, mely a képviselő-testület és az előjáróság egy évre szóló megválasztását szabályozta.¹¹ Nincs azonban további információk arról, hogy változtattak-e az addigi gyakorlaton.

Az alapszabályzat kimondta, hogy a hitközség területén alakítandó zsidó és nem zsidó jellegű egyletek kötelesek alapszabályaikat a hatósági jóváhagyás előtt a hitközségnek bemutatni. Ugyanakkor felsorolta azokat a közösségeket melyek a belügyminisztérium jóváhagyásával működtek. Ezek:

Chevra-Kadischa (Szent Egylet)
Talmud Tóra Egyesület
Bikur-Cholim (Támogató Egylet)
Malbisch Arumim (Szegények Felruházási Egylete)
Osze Chesed Weemesz (Jótekonysági Egyesület)
Gemilus Chasudin (Emberbaráti Egylet)
Kisvárdai Izraelita Nőegylet

A hitközségi iratokat a történelem forgószele s a szelet kavarázó emberi kezek megsemmisítették, vagy általunk eddig ismeretlen helyre repítették. Többnyire a korabeli újságok őriztek meg híradásokat az izraelita vallási életről, a szervezet működéséről. Ezekből kiderül, hogy az 1880-as években a hitközség elnöke Reizman Herman, kereskedő-földbirtokos volt. Ezt követően Széll Mihály munkálkodása érdemi meg a figyelmet. 1912. április 21-én választás volt a hitközségnél, erről információt közölt a helyi hetilap. Ekkor „...élénk ovációban részesítették Széll Mihályt, az ismét megválasztott elnököt, aki immár évtizedek óta képviseli lankadatlan buzgalommal a hitközséget, s a kinek a hitközség felvirágzásában jelentékeny része van.”¹² Ő az, aki fiatal korában Halasi Mórral megalapította az országos hírűvé lett Windt és Fisch terménykereskedő céget, s harminc évig vezette a hitközséget, majd lemondása után örökös díszelnökként tisztelték. Szintén évtizedekig tagja a helyi képviselő-testületnek és a megyegyűlésnek. Ez utóbbinak legrégebb és legidősebb tagja volt, amidőn 93 éves korában 1935. szeptember 10-én meghalt. Nevéhez fűződik az új zsinagóga létrehozása.¹³

A következő esztendőben április 24. napján is Széll Mihály lett a vezető, az 1. sz. alelnök Reizmann Lajos, 2. sz. alelnök Grósz Benjámín, pénztáros Klein Márkus, ellenőr Ackerman Nándor, gondnokok Klein Mór és Kohn Mór. Választmányi tagok lettek: Reizman Herman, Fried Salamon, Fleischman Izrael, Steinbach Samu, Friedman Márton, Fried Sámuel Ju-

da, Harstein Lipót, Kemény Gyula, Kesztenbaum Herman, Jakubovics Emánuel, Hochman Mór, Berger Herman, Danciger Bernát, id. Weisz Lajos.¹⁴ A szavazást megelőző napokban egyébként gyászolt a hitközség, mivel 77 éves korában, 21-én elhunyt Schreiber Naftali arabbi, aki 36 éven át szolgált a hittestvéreit.¹⁵ A következő évi választáskor a felsoroltak fele kicserélődött, az elnök is más lett, mivel Fried Salamon került ebbe a tisztségbe.¹⁶

Tóratakaró

1928-ban az auth. ort. hitk. szintén megtartotta az évenként esedékes tisztújítását, „Elnök: Káin József, alelnökök: Lefkovics Miksa és Fleischmann Káin, pénztáros: Kellner Mór, ellenőr: Klein Márkus, gondnokok: Frieder Herman, Eichler Mór, Fülöp Ferenc, gazdasági tanácsos: Kun Ferenc lett. Képviselő-testületi tagok: Hochmann Mór, Friedmann Ábrahám, Jakubovics Emánuel, Klein Mór fűszeres, Krebsz József, dr. Barta Samu, Mandel Bernát, Fleischmann Dániel, Stern Dániel, Berkovics Elek, dr. Fried Samu, Berger Herman, ifj. Weisz Sámuel, Danziger Bernát, Rosenbaum Leó, Salgó Adolf, Taub Dávid.”¹⁷ Az elnökről annyit érdemes megjegyezni, hogy Nyíregyházán született 1872-ben, 1902-ben Kisvárdán is megalapította cement- és betongyárát. Épület- és tűzifakereskedéssel is foglalkozott, de gyártott ládagyárában a gyümölcscsszállításra alkalmas ládákat is. Virilis alapon tagja volt a képviselő-testületnek, egy 1931-es kiadvány szerint 11 éven át a hitközség elnöke.¹⁸

A húszas években azonban már repedések mutatkoztak a hitközségi tagokat összetartó ortodoxia körül. Ez érzékelhető abból a vezércikkből melyet a Felsőszabolcs 1923-ban közölt: „Kisvárdán tudvalevőleg csak egy és pedig ortodox hitközség van!! Ennek tagja minden izraelita vallású, helyesebben minden zsidó. (Azért zsidó és nem izraelita, mert a magát nem zsidónak, hanem izraelita vallású magyarnak nevező ipsó faktó nem lehet ortodox) ... a közel négyszáz zsidó család mellett alig tehetem többre az izraelita vallású családok számát ötvennél. Ez az ötven család képviselte ezelőtt a hitközségben a szellemi fölényt a vagyoni túlsúlyt is, — mert hiszen a birtokosok, bankigazgatók, ügyvédek, orvosok, mérnökök és jobb kereskedők közül kerülnek ki. Ma azonban a szatócsok, krumplisok, tollasok és conjuncturális foglalkozásúak is annyira megtollasodtak, hogy millióikkal szellemi képességüket is arányban fejlődőknek képzelik és az ősi hitközségi választásokon az intellectuellt a vezetőségből ügyes összefogással teljesen kibuktatták.

Az egykori haszid zsinagóga épülete

Első munkájuk a hitközségi adó ez évi kivetése azon a híres jeligén alapszik, hogy a hitközség fenntartási költségeit a magyar izraelita vallásúak, vagyis a közzéjük csupán ezen szempontból számító rossz zsidók (mert nem ortodoxok) kötelesek viselni... A helyzet tehát Kisvárdán az, hogy az ősi zsidó rítus szerint imádkozó és élő, vagyis nemcsak eredeti vallást, hanem minden faji sajátsgot fenntartó és nemzeti módon kultiváló zsidóság diktatori módon uralkodva gyakorol minden jogot a hitközségben, míg az izraelita vallású magyar intellectuellt csak kötelességeket, jobbagyi terheket élveznek... az ötven neológ izraelita családban nincs annyi elszántság, nincs annyi áldozatkészség, hogy a csupán anaébronicus tradíció nyugvó testvériségét ezekkel az internacionális elemekkel meg tudja tagadni. Inkább adózik erején felül és vágja zsebre ezekért-ezekkel azt a sok igaz vádat, amelyek az ébredők tízparancsolatában vannak összegezve.”¹⁹

A cikk valós viszonyokat tárt fel, ezt igazolja, hogy 1929-ben a Szilágyi-féle gyógyszer-tárban értekezletet tartottak, melynek célja az volt, hogy az izraelita neológ egyházat megalakítsák. Az értekezletet dr. Szilágyi József orvos, Moskovics Jenő és Szilágyi Lajos gyógyszerész hívták egybe, melyen megjelentek tizennyolcan, izr. ügyvédek, orvosok, kereskedők. Az

előzmény az volt, hogy: „A kisvárdai ort. izr. hitközség adókvető bizottsága, amelyben olyan hitk. tagok foglalnak helyet, akiknek egyházi adójuk még a 10 pengőt sem haladja meg, sok hitközségi tagra hatalmas 3-4-5-600 pengős egyházi adót rótt ki. Ez, valamint az a körülmény, hogy a kiválni készülő tagok szerint az ort. htk. jelenlegi vezetése nem felel meg a kor szellemének, készített igen sok hittagot, hogy kiváljon az orth. egyházból és megalakítsa a neológ hitközséget.

Informátorunk szerint a tagok magyar istentiszteletet, az iskolában alaposabb hazafias és az egyházi életben magyar szellemet kívánnak bevonni.”²⁰

Ekkor mintegy hatvan fő jelezte belépési szándékát, elhatározták, hogy az alapszabályt a kultuszminiszternek jóváhagyás végett megküldik, s igyekezni fognak templomot építeni és megfelelő rabbit szerződtetni. A szétválás már korábban, 1927-ben napirendre került, akkoriban ugyanis kilépési nyilatkozatot írtak alá, ezt a főszolgabíróhoz is eljuttatták, s most 1929-ben úgy tűnt, hogy ezúttal megoldódnak az ellentétek.

A további adatok azonban meglehetősen zavaros képet tárnak elénk. A jelzett év májusának ötödik napján a nagyvendéglőben alakuló gyűlést tartottak a kiválni szándékozók, ezt úgy hirdették meg mint status quo hitközség létrehozását. Az újonnan megalakuló htk. szervezőbizottsága felkérte mindazokat, akik 3 év előtt a kilépési nyilatkozatot aláírták és az új hitközséghez való csatlakozásukat bejelentették, valamint mindenkit, akik az új htk.-be belépni óhajtanak, hogy jelenjenek meg a gyűlésen: „...mely a közigazgatási hatóságoknak be van jelentve és engedélyeztetett. A gyűlésen jelen lesz a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája Budapest kiküldöttje is”.²¹

Az eseményről beszámoló helyi hírlap azonban már ezt írta: „A kongresszusi alapon álló izr. Hitközség vasárnap tartotta alakuló közgyűlését a Nagyszállodában. A megejtett szavazás után a következő tisztikart választották meg. Elnök: dr. Schönwald Miklós lett.”²² Ő 1911-ben szerezte ügyvédi képesítését, s Kisvárdán kezdett praktizálni. Megalapítója és vezérigazgatója volt a Kisvárdai Hitelbank Rt.-nek. Tagja a helyi képviselő-testületnek. A további választottak névsora és funkciója így alakult: az alelnökök: Kun Samu és Ackersmann Nándor, ellenőr: Szilágyi Lajos, pénztárnok: Kálmánczi Ernő, gondnokok: Lebovits Jenő és Goldstein Elek, választmányi tagok: Fejér Ferenc, Frisch Bertalan, dr. György Ferencz, dr. György Sándor, Kovács Samu, dr. Lövei Andor, Rothbaum Herman, Smilovits Dezső, Schwartz Lajos, dr. Szilágyi József, Vadász Dezső, Weinstock Gyula, Weinberger Zsigmond. A hitközségnek a választáskor 67 tagja volt, adta tudtul a lap.²³

A kongresszusi irányzatot emlegették neológ néven is, ám az előző volt a hivatalos megnevezés. Az elégedetlenek, akik annak idején kiléptek az ortodoxok közül, azért alakították meg először a kongresszusi irányzatot, mert akkor még nem volt jóváhagyva a status quo hitközségek autonómiája. Ám 1929-ben elismerték az országos autonómiát, így a kisvárdaiakat semmi sem akadályozhatta volna meg abban, hogy a kongresszusi alapról a status quo-ra váltsanak.

Már ekkor templomszolgát, sameszt keresnek, május 26-án újabb gyűlést tartottak, ezen több mint százan vettek részt, sokan csatlakoztak az új irányzathoz, remélve, hogy a mi-

nisztérium rábólint az alapszabályra. A kongresszusi hitközség elnökének átadták a mandátumot, aki „...a küldöttségnek adott válaszában kijelentette, hogy a hitközséget hazafias és valóságos szellemben óhajtja és fogja vezetni.”²⁴

A Kiszvárdai ort. orth. isk.

1	Dr. Szele Karcol	40	Kallós János
2	Pálcsevics Sándor	46	Klein Lipót
3	S. F. Szele Karcol	47	Kovács János
4	F. Szele Sándor	48	Kovács János
5	Galambos János	49	Klein János
6	Gross István		
7	Gross János		
8	Grossfeld Sándor		
9	Gallusovics Sándor		
10	Kallós János	50	Bachmann János
11	Klein János	51	Bachmann János
12	Kalcsics János	52	Fischer János
13	Kollár János	53	Fischer János
14	Kopcs János	54	Fischer János
15	Kovács János	55	Fischer János
16	Kovács János	56	Gross János
17	Klein János	57	Grossfeld János
18	Klein János	58	Grossfeld János
19	Klein János	59	Kovács János
20	Klein János	60	Klein János
21	Klein János	61	Klein János
22	Klein János	62	Klein János
23	Klein János	63	Klein János
24	Klein János	64	Klein János
25	Klein János	65	Klein János
26	Klein János	66	Klein János
27	Klein János	67	Klein János
28	Klein János	68	Klein János
29	Klein János	69	Klein János
30	Klein János	70	Klein János
31	Klein János	71	Klein János
32	Klein János	72	Klein János

Választójogosultak névsora 1943-ból

A későbbi évekről nem áll rendelkezésünkre olyan adat, mely megerősítené azt, hogy valóban kiszakadtak volna az elégedetlenek az ortodox hitközségből s önálló irányzatként élt volna akár a status quo, akár a kongresszusi. Az azonban tény, hogy az irányzatok léteztek, csak éppen egyetlen közösségen belül, mint ahogyan más hitközségek esetében is ez igen gyakran előfordult.

Ezt erősíti meg az az 1929-es dokumentum is, amely azt közli, hogy a település vallásos jellegét a hászid-irányzat adja, de azért a hitközségen belül minden irányzat képviselve van, ezeket az árnyalatokat R. Mozes Chájim Rosenbaum főrabbi személye egyesíti. A haszidoknak Kiszvárdán külön zsinagógájuk is volt. Az egyik visszaemlékező így idézi fel a zsidóságnak ezt a közösségét: „Élmény volt látni szombaton és ünnepnapokon a strájmilis, kaftános chaszidokat, öregeket és fiatalokat, akik a Klaus-ba és a kaszonyi rabbi bét-midrásába igye-

keztek. A chaszid közösség viszonyát az anyahitközséghez külön statutumok rendezték. Nekik is voltak saját intézményeik mint a Chevra sasZ és különféle jótékonyági alapok. A chaszidoknak mindig sikerült befolyásukat érvényesíteni a hitközség intézményeiben.”²⁵ Ráv Mose-t említik 1905 körül mint a chaszid körök által kedvelt jesiva vezetőjét. Az egyik leghíresebb, közép-európai jelentőségű személy, Teitelbaum Chaim Chi haszid rabbi is működött a településen, itt is halt meg 1926. január 21-én.²⁶

A kisvárdai izraeliták között voltak olyanok is, aki a szefard-irányzat mellett kötelezték el magukat. Körükben is jelentkeztek ellentétek, ezek azonban főként személyi jellegükkel domináltak, noha a szefard halotti imaház használata kapcsán merültek fel, amint azt az utókorra maradt emlékek tanúsítják. Az említetteknek külön egyesületük is volt.²⁷

A kívülről egységesnek tűnő ortodox hitközség képét erősíti meg az, hogy a Dienes-féle 1939-es megyei monográfia is csak ezt az irányzatot ismerteti, ekkor az említettek körében 629 adófizető tagot mutattak ki.²⁸

Visszatérve az 1920-30-as évekhez, láthatóan két főbb irányzat és azok képviselői küzdöttek egymással. Az egyiket Kain József, a másikat dr. Schönwald Miklós vezette. Az 1935-ös hitközségi választások során is megmutatkozott ez a különbség. Az április 21-én megtartott szavazáskor, amikor a 291 szavazásra jogosultból 230 voksolt „...kilencféle lista összeállítás futott, s ez okozta, hogy a szavazatszedő bizottság vasárnap délután 2 órától este 8 óráig végezte munkáját. A választás eredménye alapján egy egészen új tisztikar került a hitközség élére. Az elnök: Kain József (dr. Schönwald Miklós) alelnökök: Klein MárkusZ és Fleischman Káin, (Lefkovics Miksa, Fleischman Kain) pénztárnok: Goldstein Ignác, (Goldstein Ignác) gazdasági tanácsnok: Halmi László (Kun Ferenc) ...”²⁹ (Zárójelben az előző évi felállítás.)

Egy 1943. április 19-én kelt lista szerint a kisvárdai autonóm ortodox izraelita hitközség választójogosult tagjainak száma mindössze 102 fő.³⁰

A hitközségről szólva nem feledkezhetünk meg azon rabbikról, főrabbiokról, akik a vallási ügyekben meghatározó szerepet vittek. A XIX. század nyolcvanas és kilencvenes éveiben Grünwald Mór (1886–1893) volt a főrabbi, aki a csomai főrabbinak volt a fia, és először ő maga is ott tevékenykedett, majd meghívták Homonnára. Itt a kisvárdaiak felkérő szava elérte, és ezután ő: „...nagy buzgalommal terjesztette a községünkben a vallásos nevelést. Grünwaldot európaihírű Talmudtudománya következtében a huszti hitközség elhódította tőlünk, s azóta ott végezte áldásos munkálkodását, míg az Úr magához szólította...”, írták az 1910. augusztus 12-én bekövetkezett halála alkalmából.³¹ Két munkája ismert: a Hachonó Derabó és a sokat idézett Árugát Habószem.

A XX. század első felének kimagasló egyénisége volt Rosenbaum Mózes főrabbi, aki 1897–1942 között töltötte be ezt a tisztséget.³² A rabbiképzőt Pozsonyban végezte 1883-ban, Szilágysomlyóról került Kisvárdára. Megérkezése a következő körülmények között történt: „A kisvárdai izr. hitközség újonnan választott főrabbija, Rosenbaum Mór f. hó (szeptember) 7-én foglalta el papi székét. A rabbit érkeztek az állomásnál nagy közönség jelenlétében Reizman Samu hitközségi elöljáró üdvözölte, mire a főrabbi szép magyarsággal válaszolt. Első útja egyenesen a zsinagógába vezetett, hol egy órán át tartó, eszmékben gazdag, lelkes szék-

foglaló beszédet tartott. Ezután lakásában az izr. jótékony egyesületek küldöttségeit fogadta, este pedig azokat a zsidó ifjakat kik fáklás zenével üdvözölték. A hitközség sok reménnyel néz új főrbijára működése elé.³³

Rosenbaum Smuel Smelke rabbi

A remények megvalósultak. Élete és tevékenysége soha nem múltó emléket hagyott a helyi zsidóság történetében. Kiemelkedő voltát jól igazolja, hogy amikor Tisza István 1903-ban először alakított kormányt, és az auth. orth. izraelita hitközségek küldöttségileg tisztelegtek a miniszterelnöknél, akkor: „A deputációt Reich Kappel budai főrabbi vezette s az üdvözlő beszédet Rosenbaum Mór kisvárdai főrabbi tartotta.”³⁴ Tagja volt a legfelsőbb országos ötös rabbinátusnak, főrendiházi tagjelöltként is szerepelt a neve.³⁵

Őt fia, Rosenbaum Smuel Smelke váltotta az említett pozícióban (1943–1944). Ő már korábban is szolgált a közösséget, hiszen 1937-ben azt adta hírül a helyi sajtó, hogy „A kisvárdai autonóm orthodox izraelita hitközség június 20-án megtartott rendkívüli közgyűlésén a hitközség gyengélkedő főrbijának, Rosenbaum Mózesnek helyettesévé fiát, Rosenbaum Samut választotta meg.”³⁶ A légerekből hazatérő maradék zsidóságot a család újabb generációja, Rosenbaum Pinkász-Rosenbaum Tibor részesítette a vallás nyújtotta támaszban és elmélyülésben. Ő egy idő után Svájcba távozott és ott lett bankár.

Érdekességképpen idézzünk meg egy olyan egyént is, akinek pályafutásának egyik állomása a rétközi település volt: „...a kisvárdai izr. hitközség is, midőn esztendőnkön át folytatott harcok, küzdelmek és kolosszális költségek után végre szert tettek egy olyan metszőre, melyet maga az Úr odafönn sajátkezűleg formált, hogy ellene még a legfanatikusabb szabóknak, de még az ugyancsak felvilágosodott bankosoknak se legyen semmi néven nevezendő kifogásuk. Azonban az isteni Lipótot a földi emberek póriasan fogadták, sőt egyesek már közönséges fülesbagollyá degradálták... Ő Bécsbe ment, ott bécsi főkantorrá választották meg,

mely rekordhoz Müller Lipót kisvárdai főkántornak szívből gratulálunk.”³⁷ Egy évvel későbből van olyan információnk, hogy a nevezett férfiút a londoni és a hamburgi ortodox hitközségek is meghívták főkántornak, ezután Müller Lipót további sorsa ismeretlen előttünk.³⁸

A hitéletnél maradva kell megemlítenünk azt a tényt is, hogy a helyi Klein Gyula-féle nyomda több olyan könyvet készített, melyek közvetlenül az izraeliták vallásgyakorlását szolgálták, vagy a valláshoz kapcsolódó elméleti, történeti kérdésekről szóltak. Az üzem 1897-ben kezdett működni, de ez irányú kiadványairól csak az 1921–1944. közötti időszakról áll rendelkezésünkre pontos kimutatás. Ez idő alatt 44 olyan általunk ismert könyvet nyomtatott, mely a témánkba vág. Az egyik Landau Mór Mozes Hers kisvárdai rabbinak a műve. Ő 1873-ban Ökörmezőn született, atya Landau Sulem, anyja Steinberger Adlya. Kisvárdán 1897-től lakott Itt kiadott művei: K'vod m' lakhim. Likut miposzkim haaharonim al injané k'kijum hamicvot..., Kisvárdá, 1934. U. ő. (Misná) M'vaszér Salom. Al haavot, al haimahot v'sivté Jisrael. — Kisvárdá, 1927. Néhány más mű: Horovitz, Zeév: Nahlá l' Jisrael, 1937. Klein Andor: Egymásnak ellentmondó bibliai helyek egyeztetése a Talmud hermenautikája szerint, 1930.³⁹ Volt olyan könyv, amelyik még a kereszténység központjába is eljutott: „Schwartz Zsigmond ismert kisvárdai talmudtudós műveiből a vatikáni könyvtárnak is küldött, ahonnan a napokban olasz nyelven a következő levelet kapta: Mélyen tisztelt Uram! Tisztelettel értesítem, hogy az Apostoli Könyvtárhoz az Ön által elküldött könyvek megérkeztek, melyek könyvtárunk gyarapítására értékkel bírnak. Fogadja hálás köszönetemet nagybecsű adományáért. Szíves üdvözléssel: A könyvtár felügyelője.”⁴⁰

Klein Béla Szentföldi emlékeim című könyvének címlapja

Kisvárdán a két világháború közötti időben négy nyomda is volt — Berger–Klein–Preisz–Weisz — de csak a Klein-féle rendelkezett a héber nyelvű könyvek nyomtatásához szükséges kellékekkel.

FORRÁSOK JEGYZÉKE

- 1 Szabolcs vármegye, szerk. Dienes István — Budapest, Magyar Szociográfiai Intézet, 1939. melléklet 189. p. a továbbiakban: Dienes
- 2 Emlékkönyv. 42. p.
- 3 Gonda László: A zsidóság Magyarországon 1526–1945 — Budapest, Századvég Kiadó, 1992. 58. p.
- 4 Hírek — Kisvárdai Lapok, 1892. 4. sz. 2. p.
- 5 Országh. Borbála: Felkezeleti viszonyok alakulása Szabolcs megyében 1867–1918 között — Nyíregyháza, Megyei Pedagógiai Intézet, 1993. 47. p.
- 6 A Kisvárdai Izraelita Támogató Egylet (Bikor Cholim) alapszabályai. Kisvárdá, Preisz Vilmos nyomdája, 1933. 1. p.
- 7 Hitközségi alapítvány — Felsőszabolcsi Hírlap, 1918. 14. sz. 3. p.
- 8 Zsidó lexikon, szerk. Újvári Péter — Wien: Blackburn International Incorporation, 1987. 369. p.
- 9 Felhívás — Felsőszabolcs, 1930. 11. sz. 4. p.
- 10 Értesítés — Felsőszabolcs, 1930. 15. sz. 3. p.
- 11 Hirdetmény — Felsőszabolcs, 1936. 6. sz. 4. p.
- 12 Hitközségi gyűlés — Felsőszabolcsi Hírlap, 1912. 17. sz. 4. p.
- 13 Széll Mihály — Felsőszabolcs, 1935. 37. sz. 3. p. és 93 éves korában elhunyt Széll Mihály a vármegye törvényhatóságának legrégibb tagja — Nyírvidek, 1935. 209. sz. 2. p.
- 14 Hitközségi választások — Felsőszabolcsi Hírlap, 1913. 17. sz. 5. p.
- 15 Az izraelita hitközség gyűlése — Felsőszabolcsi Hírlap, 1913. 17. sz. 5. p.
- 16 Az izraelita hitközség tisztújítása — Felsőszabolcsi Hírlap, 1914. 16. sz. 3. p.
- 17 Emlékkönyv, 37. p.
- 18 Dienes i. m.: 169. p. valamint Nyíregyháza és Szabolcs vármegye községei, szerk. Hunek Emil — Budapest. Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, 1931. mell. 84. p., a továbbiakban: Hunek
- 19 Kádár Béla: A hitközség tükörképe — Felsőszabolcs, 1923. 20. sz. 1. p.
- 20 Megalakul Kisvárdán a neológ izraelita egyház — Felsőszabolcs, 1929. 13. sz. 2. p.
- 21 A status quo hitközség alakuló közgyűlése — Felsőszabolcs, 1929. 18. sz. 2. p.
- 22 Megalakult az új izraelita hitközség — Felsőszabolcs, 1929. 19. sz. 3. p.
- 23 U. o.
- 24 Mandátum átadás — Felsőszabolcs, 1929. 23. sz. 1. p.
- 25 Emlékkönyv 73. p.
- 26 Zsidó lexikon 887. p.
- 27 Harc a szefardista egyesület tagjai között — Felsőszabolcs, 1930. 3. sz. 1. p. Ítélet a szefardisták perében — U. o. 5. sz. 1. p. és Háborúskodás a balotti ima miatt — U. o. 1929. 41. sz. 3. p., Dienes i. m. 158. p.
- 28 Dienes i. m. mell. 629. p.
- 29 Az izraelita hitközség választása — Felsőszabolcs, 1935. 17. sz. 2. p.
- 30 SZSZBMÖL. XII/10. Kisvárdai Izraelita Hitközség iratai 1. köt. 31./1943.
- 31 Halálozás — Kisvárdá és Vidéke, 1910. 33. sz. 3. p.
- 32 Hírek — Kisvárdai Lapok, 1897. 25. sz. 2. p.
- 33 Hírek — Kisvárdai Lapok, 1897. 37. sz. 2. p.
- 34 Tisztelet és minisztereinként — Kisvárdai Lapok, 1903. 50. sz. 2. p.
- 35 Hunek i. m. mell. 87. p.
- 36 Hírek — Felsőszabolcs, 1937. 25. sz. 3. p.
- 37 Kisvárdán akkord, Bécsben rekord — Kisvárdá és Vidéke, 1911. 52. sz. 4. p.
- 38 Az isteni Lípót — Kisvárdá és Vidéke, 1912. 35. sz. 4. p.
- 39 Magyar könyvtészet 1921–1944. I. kötet, szerk. Komjáthy Miklósné. — Budapest. OSZK, 1983. 841. p.
- 40 A Vatikáni könyvtár köszönete — Felsőszabolcs, 1931. 7. sz. 2. p.

Az 1796-ban alakult hitközség — mint azt már említettem — 1801-ben zsinagógát építtetett. Ezen szakrális hely létét Fényes Elek is megerősíti, hiszen geographiai szótárában Kisvárdán „synagógát” említ a XIX. század közepén. A hitéleti központ környékére, a korabeli Serház utcára, a Posta utcára és a főutcára koncentrálódott a zsidóság a későbbi idők folyamán is.

A kultusz épületeinek területéről egy 1912-ben kelt levél tájékoztat bennünket. Ezt Diner Istvánnak címezték, a célja pedig az volt, hogy segítsen eldönteni a hitközség és Kun Samuné közti vitát: „A kisvárdai 59 régi helyrajzi számú 280 négyszögöl területű ingatlanra, amely a 56. tjkv-ben volt felmérve, földtulajdonjoga Esterházy herceget, a felülépitmény és a telekhasználat maga pedig annak idején Spitz Leopoldot illette meg.”¹

A földtulajdon herceg Esterházy Pálról 1869-ben Miklósrá szállt, majd 1871-ben Wahrman Móré lett. Tőle Wahrman Renée (férje nevén Krausz Izidorné, majd újabb férjei nevén Fáy Béláné, Beretvás Endréné) örökölte. 1906-ban Kun Samuné (Feldman Szerénia) lett a tulajdonos. A felülépitmény a 3102/1871. cúriai ítélet alapján Spitz Leopold örököseit illette meg. Az imaházat az említett 59. helyrajzi számú ingatlanra a helyszínelés után, de még Esterházy herceg idejében építették. 1879-ben Wahrman Mór elengedte a hitközségnek az addig fizetett taksát és a tulajdonjog elismerése fejében évente csak egy jelképes összeget, egyetlen osztrák forintot kért. Kikötötte azonban, hogy ha a telek nem imaház céljára fordíthatnák, akkor az 1842–1861. évekre kötött, s azóta hallgatólag meghosszabbított régi szerződés lép a telek használatára vonatkozólag érvénybe. Idők folyamán a földtulajdonjogot Kun Samuné vette meg Beretvás Endrénétől (Wahrman Renée), így neki is csak az évi 1 osztrák forint járt addig, amíg imaház áll a telken. A hitközség elnöke, Széll Mihály szerint még 1906 után is befizették ezt a pénzt az uradalom pénztárába.

A századforduló előtt a zsidóság számának és anyagi erejének gyarapodása együtt eredményezhette azt a döntést, hogy új zsinagógát emeltetnek. Az 1899. évi Kisvárdai Lapok közölte azt, hogy „Vármegyénk szülötte, Grósz Ferenc műépítész a budapesti tözsdepalotához nyújtott be tervezetett, ugyanez a fiatal műépítész készítette az itteni izraelita hitközség által építeni célzott új templom tervét is.”² A megvalósításhoz pályázatot hirdettek meg: „A kisvárdai izr. htk. új templom építését határozván el, ezen templom építésénél teljesítendő föld, kőműves, elhelyező, kőfaragó, vas, ács, bádogos, asztalos, lakatos, mázoló, szobrász, festő, burkolati, üveges, világítás berendezési és különféle munkákra ezennel árlejtést hirdetünk. Vállalni szándékozók felhívatnak, hogy ezen munkálatok elvállalására vonatkozó írásbeli zárt és lepecsételt ajánlataikat legkésőbb 1900. szeptember hó 26-án déli 12 óráig Fried Salamon bizottsági tag úrhoz annyival inkább igyekezzenek beadni, mivel később beérkezett,

távirati vagy utó ajánlatok figyelembe vétetni nem fognak. Ajánlat tehető az összes munkákra, egyes munka csoportokra vagy egyes munka nemekre. Széll Mihály htk. elnök, Reisman Herman az építési biz. elnöke”³ Az építési bizottság további tagjainak névsorát: Grósz Benjamin, Fried Salamon, Reisman Lajos, Fried József, Grünwald Soma, egy emlékkönyv őrizte meg.⁴ A hitközségi anyagok hiányos, vagy inkább nem létező volta miatt alig tudhatni ezen felüli információkat a zsinagóga építéséről.

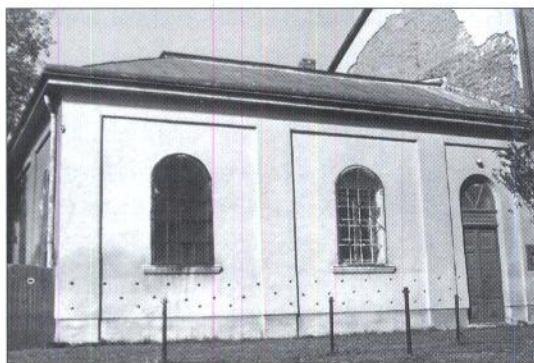
A zsinagóga épülete

A következő év áprilisában már épülő félben lévő templomról tudósít az újság, s közli hogy az új épület mögött két régebbi építményt lebontanak. Még ebben az évben átadták az impozáns, 18×30 méteres zsinagógát. Az építmény jellegzetességeit ekképpen tárja elénk egy könyv: „Magasan emelkedik a szomszédos földszintes házak fölé, és formailag is érezhető a szomszédos városok, a miskolci, szatmári zsinagógák hatása. A falsíkok egyenletes téglatextúráját kőből készült nyíláskeretezések, sarkok, rizalitszélek erőteljes kontúrjai szabdalják fel, és ezeknek a szimmetrikus eloszlása adja meg az architektúra jellegét. Az ívsoros elemmel hangsúlyozott, romantizáló főpárkány felett íves tető fedi az épületet, amely a tokaji zsinagógához teszi hasonlatossá. ... Alaprajzában a hagyományos zsinagógák elrendezését követi. A női karzatra az épület két oldalhomlokzata felőli lépcsőházon keresztül lehetett feljutni. Az öntöttvas oszlopokkal alátámasztott karzat a belső teret három oldalról vette körül. Az épület átalakításakor a frigyszekrényt lebontották, a fülkét befalazták. Így az eredeti állapotról csak archív felvételtől alkothatunk magunknak fogalmat.”⁵ A falak vöröstégglából húztattak fel, s említést érdemelnek még a szép, nagy színes ablakok.

Az első világháborús események negatívan hatottak a helyi egyházakra s főleg azok templomaira: „A háború alatt a róm. kath., református és görög kath. egyháztól több harang lett elrekvirálva, az izraelita egyháztól pedig a villámhárító és templomi kegyszerek rekviráltak el, ezeket a tárgyakat az egyházak anyagi korlátoltságuk volta miatt egyedül nem képesek beszerezni és miután az egyházak az elvitt tárgyakat nem nélkülözhetik a község nem zárkozhatik el attól, hogy azok beszerzését előmozdítsa...”⁶ Az említett egyházak, kiegészítve az evangélikusokkal, 1922-ben 15-15 000 korona segélyt kaptak a károk enyhítésére.

Fontos helye volt a zsidóság hitéletének az imaház is amely valószínűleg a hitközség megalakulásával egy időben kezdett el funkcionálni, feltételezhető, hogy eredetileg nem erre a célra létrehozott épületben. A XIX. század első felében aztán imaház épült a földtulajdon kapcsán említett helyen és módon. A századforduló táján épültek az új imaházak. A zsinagógával szomszédos telken a téli imaterem, a keletin a rabbi lakóháza épült fel, ehhez szintén imaterem csatlakozott. A századfordulós dátumot erősíti meg, hogy 1899-ben: „A kisvárdai izr. hitközség paplak építését határozván el, annak biztosítására árlejtest hirdet, felhívatnak mindazon hazai vállalkozók, kik az építkezés keresztülvételére pályáznak, 50 kros. bélyeggel ellátott zárt ajánlatukat alulírott htk. elnöknel f. év. szeptember 24-ig tegyék meg.”⁷ A rabbilakás előirányzott költségét 8500 forintban állapították meg. A fennmaradt iratok szólnak egy „Szeffdin imaház”-ról is, melyről annyit lehet tudni, hogy egy 1888. március 21-én kelt szerződés szerint a 828. hrsz. földterületre épült imaházhoz bizonyos szolgálmi út biztosítatik.⁸

Úgy tűnik, hogy ez az időszak hozta meg az általános építkezési, újjátási kedvet és lehetőséget, mert a rituális fürdőre vonatkozóan is ekkortól áll adat a rendelkezésünkre, noha min-

Az egykori imaház épülete

den kétséget kizáróan már korábban is kellett, hogy létezzen. 1890-ben teszik közzé azt a felhívást, melyből kiderül, hogy rituális fürdőt kívánnak a hitközség tagjai építtetni, a költségek a tervek szerint 6–7000 forintban irányoztattak elő.⁹

A mikve 1892-ben még építés alatt volt, de ez nem akadályozta meg a hitközség vezetőséget abban, hogy feladják az alábbi hirdetést: „A ... kisvárdai izraelita rituális kád- esetleg gőzfürdő 6 évre bérbe adatik...”¹⁰ Négy évvel később a fürdőt lakással együtt 3 évre kívánták

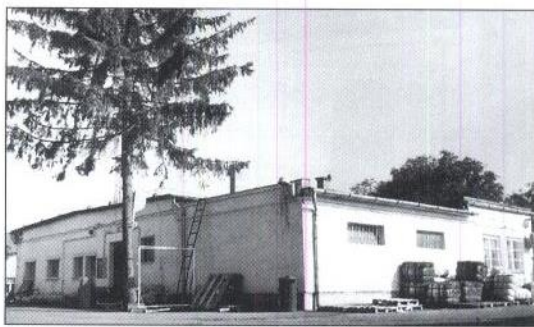
bérbe adni.¹² Az új fürdőnek volt egy pénzalapja, erre utal, hogy 1914-ben Fried Salamon, akit a hitközség elnöknek választott s ő korára való tekintettel nem fogadta el a megtisztelő címet, ám egyúttal 1000 koronát adott az általa létesített alapba.¹²

A fürdőt nemcsak a zsidók vehették igénybe, hiszen a rituális szertartáshoz használt részen kívül olyan helyiség is volt, ahol azok tisztálkodhattak, akiknek erre otthonukban nem volt lehetőségük. Arra nézve, hogy mennyien látogathatták, a kortárs szavai álljanak itt bizonyásgul: „...Van ennek a városkának egy úgynevezett rituális fürdője, melyben a leggavallérosabb számítás mellett naponta átlag 35 ember fürdik s több nem is fürödhetik ... a lakosság kb. 50%-a „elvből” nem keresi föl a rituális fürdőt...”¹³

Ezt a számot megerősíti az 1931-es Hunek-féle monográfia névtára, mely szerint: „Braun Jakab a rituális fürdő vezetője. 1916 óta vezeti a fürdőt, amely 30 személy befogadására alkalmas.”¹⁴

A fennmaradt dokumentumok tanúsága szerint azonban olykor más oka is lehetett annak, hogy nem mindenki igyekezett a tisztálkodási lehetőséget igénybe venni. Ezt a következőkben látták: „Kisvárdának egyáltalán nincsen fürdője, mert már csak nem nevezhető fürdőnek a rituális fürdő, az ő repedezett, piszkos kádjaival, elromlott zuhanyaival, rozsdás csővezetékekkel, szennyes bejáratával. Valóságos Isten kísértés és egészségünk elleni merénylet a benne való fürdés. Mi az oka, hogy a hatóság ezt a bacilustenyésztes és terjesztő helyet eddig még be nem csukatta? Ki tudja, hány jóra való polgár ember hagyta ott egészségét?”¹⁵

Ha a meglehetősen negatív képhez hozzászámítjuk a szokásos újságírói túlzást, akkor is lehetett némi igazság a leírtakban. Más cikkek is születtek, melyek a mikve állapotát kritizálták. Ezek és a tényleges állapotok hathattak odáig, hogy 1913-ban külsőleg és belsőleg is felújították, egy új 105 méter mélységű kutat is fúrattak, melynek a vize szakvélemény szerint

A hajdani fürdő épülete. Időközben emelet épült rá.

nemcsak alkalmas a fürdésre, de sok tekintetben az egészségre is előnyös hatással van. Napjainkban a mezőgazdasági termeléshez szükséges árucikkeket árusító üzlet működik az egykori fürdő átalakított helyiségében.

A zsidók temetőiről — kettő is volt — szintén vannak információink. Az első 1824. március 10-én keletkezett, az akkori jegyzőkönyvből maradtak fenn a következők: „Olvastattam a

zsidó közönségnek azon folyamodása, melyben a már egészen betöltött Temetőjük helyett, egy alkalmas új Temető helynek kineveztetéséért esedeznek. Világos lévén az, hogy a zsidó Közönség eddig az ideig Temető helyét esztendőnként fizetendő Árendával egyes földesuraktól bérelte ki, továbbra is annak megszerzése végett ezen módra utasítatik." ¹⁶

A zsidó temető — ma

Ilyen temető volt a Farkas-, később Kopácsy-féle udvar ház mögötti része, mely még használaton kívül az 1930-as években is fennállt. A zsidóság kérvényét tizenöt évvel később, vagyis 1839-ben a földesurak elfogadták, és a zsidó temetőt a jelenlegi helyén jelölték ki. Egy másik forrás is megerősíti a zsidók első temetőjéről szóló híradást: „A zsidók a Farkas Nácsi féle nagy telek kertjének délnyugati szegletében temetkeztek, közel a Szőlőskert utca házához, kárára az akkori egészség ügynek, és az akkori birtokos excentricitásának jellemzésére... A zsidók temetője a Bach-korszakban záratott be.” ¹⁷ Ez a földterület szerepel egyébként a kisvárdai tulajdoni lapon is: A 253. hrsz-ot viselő Szőlőskert utcai temető területe 794 négyszögöl volt, tulajdonosul a Chevra Kadischa van feltüntetve, s az iratok szerint 1885. március 3-án vétel jogcímén került az egylet birtokába és tkvi megosztás alapján 1886. október 1-jén. Ekkor már természetesen nem használták. ¹⁸ Az adott korról térkép is áll rendelkezésünkre, melyen jól látható az első zsidó temető helye.

Az új temető helye a település központjától messzebb feküdt, mégpedig a későbbi Vársártér mellett. Idővel ez is betelt, így a hitközség kénytelen volt ugyanott egy holdnyi területet vásárolni, a sírkert kibővítése céljából. Ennek ünnepélyes felavatását nagy közönség előtt 1920. május 3-án Rosenbaum Mózes főrabbi végezte, a ceremónia után pedig az izr. hitközség 1500 koronát osztott szét a rászorulóknak között. Elképzelhető, hogy más községből is temettek a kisvárdai zsidótemetőbe, ugyanis a közeli Pap község történetét feldolgozó

könyvben ez olvasható „... a többi valószínűleg a várdai temetőbe tétette magát. Lelkészük Rosenbaum Mózes Chájim kisvárdai rabbi.”¹⁹ A temetések lebonyolítása és a sírkert felügyelete a Chevra-Kadisha feladatát képezte. A sírkert szakaszokra volt osztva, a sírhelyek kijelölését a választmány végezte. Síremléket, táblát, vagy bármilyen építményt, tárgyat csak a választmány előzetes engedélye után lehetett felállítani, miként a bevésendő szöveg engedélyezése is az említettek hatáskörébe tartozott. Sírkő felállítását héber szöveg és írás nélkül nem engedélyezték.

A VÁGODA

A vallási előírások megtartása igényelte a megfelelő vágoda meglétét. Erre nézve legkorábbi adatunk csak 1889-ből való, noha természetesen léteznie kellett már ezt megelőzően is. Ekkor — az általános gyarodás részeként —, a hitközség húsárulószek építését határozta el, melynek munkálataira nézve pályázatot bocsátott ki.²⁰ Az „intézményt” működtetni is kellett, ezért olyan vállalkozót kerestek, aki az egész hitközséget elegendő kóserhússal ellátná, megfelelő helyiséget és jégvermet is kapna, esetleg egyéb kedvezmények igénybevételére is jogosult lenne.²¹

1903 decemberében szintén meghirdették a hitközség tulajdonában lévő négy mészárszék, valamint a gabellajövedelem bérleti díját 1 vagy 3 éves időtartamra. Nem nagy sikerrel, mert a következő év februárjában még mindig olvasható a felhívás, és nem azért mert lejárt volna a bérleti idő. A hús és a gabella a későbbiek során is állandó vitatémát adott a felekezeti tagjainak, amint azt az „Örökös panasz új köntösben” címet viselő írás is mutatja. A cikk szerzője azt állítja, hogy a helyi mészárosok drágán adják a kóser marhahúst az izraelitáknak, holt a vásárlók zöme közülük kerül ki, most pedig már semmit sem akarnak adni, mert nem az övék a gabella. Az áldatlan állapot oka az izr. hitk. vezetősége, mert: „... tekintet nélkül a fogyasztó hitk. tagok érdekeire, drága áron ellicitálta a gabellát, de nem ügyel semmire, nem köt ki semmit és a fogyasztók ki vannak szolgáltatva a mészárosok — és mint jelenleg történik — a ‘gabella bérlők’ szertelen harcának.”²²

Az az érdekes, hogy megtalálhatjuk az ellenkező oldal panaszát is: „A hatóság köztudomás szerint 1800 koronában állapította meg a marhahús kilóját. A zsidó mészárszékekben is 1800 korona van az árjelző táblára kiírva, de ha fizetésre kerül a dolog, 2400 koronát követelnek. Ez az eljárás már több, mint furcsaság. Az illetékesek figyelmét mindenesetre felhívjuk erre a körülményre.”²³

1909-ben az izraelita egyház elhatározta, hogy a Csillag utcai beltelkén, a metsző lakásának udvarán, mészárszéket építtet: „Felkérem mindazokat, akik ezen építési munkálatokat elnyerni szándékoznak, miszerint ajánlatukat a f. év szeptember hó 15-ig alulírott építési elnökhöz adják be.

A kivitelre vonatkozó terv és részletes költségvetés a kisvárdai népbank mint szövetkezetnél megtekinthető. Az építési összeg 10 000 K-ban van előirányozva. Kv. 1909. szeptember 3-án. Grósz Vilmos építési elnök”²⁴

E fejezet végezetéül álljon itt egy 1920-ban készült okirat, mely az izraelita hitközség birtokában volt területeket sorolja fel. Az alábbi ingatlanok kerültek rögzítésre:²⁵

H. SZ.	MEGNEVEZÉS	HELYE	NAGYSÁGA NÉGYSZÖGÖL	KAT. TISZTA KOR	JÖVEDELME FILLÉR	BIRT. ÉVE
840/1.	imabáz és udvar	Deák F. u.	187	–	–	1900
840/3.	udvar	Deák F. u.	278	–	–	1901
842	báz és udvar	Deák F. u. 5. sz.	333	–	–	1894
855	báz és udvar	Deák F. u. 15. sz.	326	–	–	1891
856	báz	Deák F. u. 15/a. sz.	37	–	–	1891
857	szántó	Deák F. u.	72	–	80	1891
858	szántó	Deák F. u.	204	1	8	1891
865	szántó	Deák F. u.	94	8	92	1880
866	báz és udvar	Deák F. u. 21. sz.	387	–	–	1880
867	báz	Deák F. u. 21/a. sz.	45	–	–	1880
1051/1.	iskola és udvar	Posta u. 4. sz.	854	–	–	1862
1051/2.	szántó	Posta u.	519	5	84	1904

A fenti adatsorhoz kiegészítésül tartozik, hogy az iskola és az udvar területét képező részt nem egyszerre, hanem többszöri vétel során szerezték meg. Az első vétel dátuma a megadott évszám (1862.), majd 1904. nov. 20-án, 1905. okt. 4-én, 1906. márc. 8-án és 1906. júl. 5-én gyarapodott további négyszögölekkel a terület.

Látható, hogy számottevő földtulajdonnal nem rendelkezett a helyi hitközség, de általában is ez volt a jellemző az izraelita felekezetekre. A leírtakat jól bizonyítja az alábbi táblázat, mely az 1935-ös statisztikai kimutatások alapján a felekezetek kezén lévő birtokokról ad pontos kimutatást. A helyi és az országos adatokat a reálisabb összkép érdekében mutatjuk be.²⁶

	RÓMAI K.	GÖRÖG K.	REF.	ÁG. EV.	IZR.
terület országos (kat. b.)	862 704	14 590	102 755	21 055	1 194
kisvárdai terület (kat. b.)	116	42	72	15	3
szántóföld országos (kat. b.)	348 322	9 720	78 491	15 858	700
szántóföld kisvárdai (kat. b.)	80	36	50	15	1
földbirtokok száma	4	1	1	1	2
kert (kat. b.)	6	–	1	–	–
rét (kat. b.)	18	–	15	–	–
földadó alá nem eső ter. (kat. b.)	12	6	6	–	2
bérbe adott terület. (kat. b.)	16	–	–	–	–
kisvárdai kat. tiszta jöv. (kor.)	1 058	288	532	77	21

FORRÁSOK JEGYZÉKE

- 1 SZSZBMÖL XII. 10. A kisdárdai orthodox hitközség iratai 1935–1944
- 2 Hírek — Kisdárdai Lapok, 1899. 53. sz. 2. p.
- 3 Árlejtési hirdetés — Kisdárdai Lapok, 1900. 36. sz. 3. p.
- 4 Emlékkönyv, 36. p.
- 5 Magyarországi zsinagógák, főszerek. Gerő László — Budapest. Műszaki Könyvkiadó, 1989. 170. p.
- 6 SZSZBMÖL Kisdárda nagyközség önkormányzati iratai 1922. V. 347. 192. Kgy. 1571. K/1922. végbátározat
- 7 Árlejtési hirdetés — Kisdárdai Lapok, 1899. 38. sz. 3. p.
- 8 Kisdárdai Földbivatal
- 9 Árlejtési hirdetés — Kisdárdai Lapok, 1890. 50. sz. 4. p.
- 10 Hirdetés — Kisdárdai Lapok, 1892. 15. sz. 3. p.
- 11 Hirdetés — Kisdárdai Lapok, 1896. 9. sz. 4. p.
- 12 Az izraelita hitközség tisztújítása — Felsőszabolcsi Hírlap, 1914. 16. sz. 3. p.
- 13 Jámборság és tisztaság — Felsőszabolcsi Hírlap, 1910. 32. sz. 1–2. p.
- 14 Hírek: 1. m. melléklet 83. p.
- 15 Bodoki. Kultúrkérdések — Felsőszabolcsi Hírlap, 1910. 24. sz. 1–2. p.
- 16 Virágh Ferenc: Adatok Kisdárda történetéhez, szerk. és sajtó alá rendezte Ács Zoltán — Kisdárda-Nyíregyháza: Jósza András Múzeum, 1981. 106. p.
- 17 Somogyi Rezső: Kisdárda monográfiája — Kisdárda: Berger Ignác nyomdája, 1896. 3. p.
- 18 Kisdárdai Földbivatal tulajdoni lap
- 19 Hagymássy Ferenc: A papi református egyház és Papközség története — Mátészalka, Weisz Zsigmond nyomdája, 1902. 44. p.
- 20 Nyilvános hirdetés — Kisdárdai Lapok, 1889. 19. sz. 3. p.
- 21 Árverési hirdetés — Kisdárdai Lapok, 1895. 43. sz. 3. p.
- 22 Örökös panasz új köntösben — Felsőszabolcsi Hírlap, 1910. 2. sz. 5. p.
- 23 Miért 24 000 korona a zsidó mézszárszékekben a hús? — Felsőszabolcs, 1926. 1. sz. 4. p.
- 24 Hirdetés — Kisdárdai Lapok, 1909. 36. sz. 4. p.
- 25 SZSZBMÖL XII. 10. Kisdárda Izraelita Hitközség iratai, tulajdoni lap 1920-ból
- 26 Magyarország földbirtokviszonya az 1935. évben — Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1936. 872–959. p.

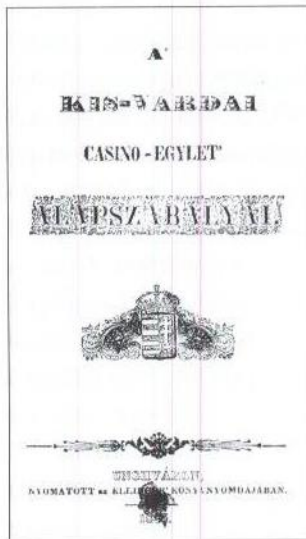
**A KISVÁRDAI ZSIDÓSÁG
A NAGY TÖRTÉNELMI ESEMÉNYEKBEN,
TÁRSADALMI SZEREPE, ASSZIMILÁCIÓJA,
INTEGRÁCIÓJA ÉS AZ ANTISZEMITIZMUS
HELYI MEGNYILVÁNULÁSAI**

Azok a zsidók, akik elsőként telepedtek meg a településen — főleg a befogadó-telepítő földesuraknak köszönhetően — védelem alatt álltak, az ittlétüket 1840 előtt kevésbé biztosították jogi garanciák. A XIX. század első felében számuk gyarapodásával és azon mesterségek jóvoltából, melyeket a zsidók űztek, gazdasági beilleszkedésük, hiánypótló funkciójuk megkönnyítette számukra a társadalomba való betagozódást. Ezzel együtt jelentkezett a reformkor erős nemzeti vonzása, majd a polgárosodás felé mutató lehetőség. A folyamat — ha egészét tekintjük —, akkor valóban ilyen egyszerűen ment végbe, ám a konkrét megvalósulás ennél kissé bonyolultabb volt. Jó példa erre a helyi Kaszinó esete is.

1838 végén Olvasó Társaság alakult, mely 1844-ben felvette a Kaszinó Egylet nevet. Tagjai közt már az alapításkor találunk izraelitákat, (Glück Venczel-művelt zsidó kereskedő, Friedland Adolf-orvos, Rózmann Lizi-zsidóhölgy, Eisenberger Dávid-haszonbérő, Grósz Káin-haszonbérő, Ungár Izrael-bérő), ám a század második felének első évtizedeiben a zsidók felvétele hosszan tartó üggyé terebélyesedett. Az önkényuralom időszakában sokáig nem működött a helyi egylet, míg végül 1858. január 17-én a főszolgabíró megnyitotta a közgyűlést, s megválasztották az elnököt is Gndant Jakab személyében. A Kaszinó történetének írója, aki maga is tagja volt az egyletnek, így emlékezett az akkori időkre: „...Nevezetes világ volt még akkor, már csak azért is, hogy a bécsi 'Reichsgesetzblatt'-nak egyik számában a birodalomban lakó zsidóknak az ingatlan-birtok vétele egyenesen megtiltatott. Kihatása volt ennek sok mindenféle, a többek között arra is, hogy kérdésessé vált: Vajon a kisvárdai Casinó-egyletbe zsidót bevegyenek-e, vagy nem? A doktorját úgy látszik nem vették zsidószámba, a többről pedig restelltek disputálni. Végére is elütötték e kérdést azzal, az idő már nagyon előrehaladt, ezen tárgyról a jövő közgyűlés fog határozni.”¹ Az említett orvos dr. Rosenblüth Bernát volt.

Ez év április 5-én ismét összejött a gyűlés, s ismét napirendre került a zsidókérdés: „Dr. Rosenblüth volt az, ki ezen humanitárius kérdés megoldásának végét leginkább szerette volna már látni. A Casinó-egylet ezen — egyúttal társadalmi — kérdés előtt nem térhetett ki, s mert az ilyen esetekben nem szokás határozott 'nem'-mel felelni, az egyleti tagok egyike azt indítványozta, hogy ha zsidó ember jelentkezik casinó tagul való felvétel végett, viselje magát az egylet úgy, mint a hogy a hajdani 'nye pozvolyim' lengyel országgyűlések cselekedtek, midőn 'unami consensu' lehetett csak valamit törvény erejére juttatni. — Ez indítványt az egyleti tagok legnagyobb része ellenezte, mondván, hogy van az egyletnek erre vonatkozó alapszabálya, maradjunk e mellett.”² Ez azt mondta ki, hogy a választmány — a közgyűlés utólagos jóváhagyásának reményében, 2/3-os arányban bevehet mindenkit. A zsidók esetében ezt a szabályt úgy alkalmazták — módosították — volna, hogy a felvétel „...legalább a helybeli választmányi tagok teljes tökéletes beleegyezésével történhessék meg. Hát bizony ilyen

clausulák mellett, egy önértetes zsidó-ember sem kért ebből a gráciából.”³ 1860. január 6-án „Nevezetes az, hogy a zsidó értelmiség tömegesen kérte magát felvétetni, de miután felvételekhez egyhangú szavazat kívántatott, bevéve egy sem lett.”⁴ A következő év január 9-én megtartott ülésen: „A zsidó-tagok kérdése ismét kísértett. Indítványoztatott ugyanis, hogy a másokra hatályban levő titkos szavazat szerinti szótöbbség érvénnyel legyen a zsidókra is. Azt mondta erre a közgyűlés hosszabb peripatheticus dictionok mellett, hogy: e tárgyban mások fog határozni.”⁵

A kaszinó alapszabálya

Még ez évben ismét előkerült a felvétel kérdése. Augusztus negyedikén dr. Rosenblüth Simon azt indítványozta, hogy szüntessék meg azt a kivételes határozatot, hogy a zsidók felvételéhez egyhangú határozat szükséges. „A doctor ezen indítvány tételénél átszellemülten appellált a humanitás, örökös isteni törvényeire, az annyiszor hirdetett testvéri szeretetre, a művelt ember általános acceptabilitására, azon társadalmilag szükséges közegekre, melyet az emberi faj fáradhatatlanul betölt, s végre kijelenti, hogy ő véghetetlenül fájdalmas szívvel venné, ha e számos magát egyleti tagul felvétetni óhajtó zsidóember között csak egy is akadna, a ki szellemi magasabb képzettsége mellett, azért mert zsidó, visszautasították.”⁶ A Casino tagok a régi forma szerint oldották meg a problémát. Kimondták: „...hogy a jelen nem levő tagok iránti figyelemből ezen fontos kérdés eldöntését a jövő évnegyedes közgyűlésre halasztják.”⁷

Arra nézve, hogy végül mikor vetették el a zsidókat diszkrimináló határozatot, nincs adatunk. Valószínűleg ez az említett következő évi gyűlésen megtörtént, bár a Casino történetének krónikása sem erről, sem az ellenkezőjéről nem számolt be, az általa tanulmányozott jegyzőkönyvek pedig nem maradtak az utókorra. Tény azonban az, hogy már ekkor is voltak zsidó tagjai a kisvárdai Casino-egyletnek, s az emancipáció után számuk jelentősen

megnövekedett. A második világháború idején, amikor a Kaszinót is a keresztény-nemzeti gondolat jegyében akarták egyesek vezetni, az egyik ünnepség kapcsán elégedetten jegyezték fel: „...Hol van már az az idő, amidőn a kisvárdai Kaszinóban kétharmad részben zsidókat lehetett találni.”⁸

Az asszimilációt vizsgálva érdemes megnézni, hogy a zsidóság miképpen vett részt a város politikai életében, voltak-e tagjai a képviselő testületben, milyen pozíciót foglaltak el a vagyonosok között, hogyan szerepeltek a nagy történelmi sorsfordulók sodrában? Az 1848-as események lendületében a kisvárdai zsidóság is kifejtette, gyakorolhatta politikai jogait. A bíróválasztásról jegyezték fel: „...Ugyan is a majd ezekre menő zsidóság itt először szavazott, különös, hogy ugyan ezen elnöklet alatt a tőszomszéd helységekben nem bocsájtattak a zsidók a választásra. Ha akarom vemhes s compact erejével megmutatta — bár egypár keresztényt megverni nem sikerült — hogy ezután a hatalmas Dávid serege az itt-ott leáldozandó keresztény polgártársak között, ha akar és amúgy Izrael módjára összetart, mindig eldöntendő erővel bírand...Több figyelmet tehát a kis várossal és megmutandja Szabolcs, hogy ki a legény Kis-Várdában.”⁹

1848-ban a megyei Közbátorsági Választmány a honvédsereg szervezése kapcsán külön is foglalkozott zsidókkal: „...felvevőket a helybeli seregnél eszközöljék, ha pedig ezen sereg erántuk rokon szenyvel nem viseltetnék... a mozdítható sereghez besoroztathatják magokat külön osztályba.”¹⁰ A szabadságharcban való helyállásukat Klapka György szabolcsi zsidókat dicsérő szavai bizonyítják. Kisvárdán is több zsidó volt azok között, akik elsőként, önként jelentkeztek honvédek: Blaum Bernát földműves 23 éves, Fried Salamon szabó 20 éves, Grósz Ábrahám pipacsináló 18 éves.¹¹ A későbbiek közül Danziger Mór és Propper Lipót említhető. Ez utóbbi a szabolcsi 48-as számú honvéd zászlóaljnál tisztként szolgált.

Zsidó boltost érint az alábbi, szintén a szabadságharcra vonatkozó irat is: „...Alább írtak hitelesen bizonyítjuk, hogy Klein József helybeli boltos megkérése következtében Asztalos Józsefet, Bendsák Mihályt és Válenzky Ferenczet felszólítottuk az iránt, valjon elismerik-e, hogy Klein József boltos részére még 1848-ik évben 557 frt és 28 krral adósok maradtak, a melyből ez ideig mintegy 336 frt fizetetlen?...”¹² A dokumentum további részéből, kiderül, hogy a 48-as szabolcsi honvédzászlóalj kisvárdai tagjai részére vásároltak akkoriban a helyi vezetők ruhaanyagot és egyéb cikkeket, ezt igazolták 1851. szeptember 11-én.

Az önkényuralom korszaka a mobilis zsidóságot annyiban érintette másként mint a népesség többi elemét, hogy őket jobban gátolta az országok közti és az országon belüli mozgásban, hiszen hivatalos iratok, útlevelek hiányában, vagy azok nehézkesebb beszerzése folytán a gazdasági tevékenységük nem folyhatott teljes aktivitással. Ennek ellenére mégis úton voltak, amint azt a rendelkezésünkre álló, a kisvárdai Rétközi Múzeumban található feljegyzések mutatják.¹³ A kiegyezés utáni szabadverseny megteremtette a lehetőségét az említett ténykedés teljes lendülettel való folytatására, ez egyúttal politikai, közéleti változásokat is indukált. Az 1870-ben bevezetett virilizmus tette lehetővé, hogy a törvényhatósági bizottságok, a rendezett tanácsú városi ill. községi képviselő-testületek tagjainak fele a legtöbb adót fizetők közül kerüljön ki. Ezt 1929-ben a megyékre és a törvényhatósági jogú városokra

vonatkozóan módosították. Az évente összeállított listákat nyilvánosságra kellett hozni, hogy a vélemezett korrekciókat megtehessék az illetékesek. Ezek a lajstromok jó képet adnak arról, hogy a zsidóság milyen pozíciót töltött be, s lemérhető a polgárosultság foka is.

1888-ban a következők voltak Kisvárdáról virilistaként a megyei bizottságban: Reizman Herman kereskedő, 1416, Liptay Károly birt. 1312, Fried Ignác birtokos 1141, Rézler György ügyvéd 957, Hrabovszky Rudolf ügyvéd 744, Szepessy Mihály birt. 697, Harsányi Menyhért ügyvéd, 486, Somogyi Rezső gyógyszerész 425, Kastal István birt. 410, Balkányi Farkas kereskedő 307 forint adóval.¹⁴ A névsorban nem említettek közül a megyében mindössze hárman (gróf Forgács László, gróf Vay Ádám és Okolicsányi Menyhért) előzik meg a kisvárdai zsidó Reizmant. Rajta kívül a Balkányi nevezetű kereskedő a másik izraelita.

1907-ben a helyi képviselő testület virilistái a következők: Reizman Herman 6454 K 12 fillér, Fáy Béláné 4674 K 61 f, Hrabovszky Guidó 2147 K 68 f., dr. Vadász Lipót 2100 K 4 f., dr. Szikszói Szabó József 1337 K 92 f., Özv. Hrabovszky Rudolfné 1191 K 38 f., Halasi Károly 1190 K 80 f., Radó Adolf 1181 K 78 f., Id. Vadász Mór 1077 K 21 f., Somogyi Rezső 994 K 92 f., Halasi Mór 948 K 42 f., Nagy Benő 919 K 76 f., Rochlitz Lipót 818 K 91 f., Kovács Lajos 785 K 76 f., Fried József 747 K 54 f., Grosz Benjamin 733 K 18 f., Grósz Vilmos 668 K 74 f., Kisv. Ipar és Keresk. Bank 656 K 44 f., Kun Samu 627 K 97 f., Balkányi Gyula 563 K 43 f. Póttagok: Heller Imre 546 K 80 f., Dr. Zsiday Dániel 531 K 36 f., Balkányi Farkas 529 K 4 f., Barcs Béla 518 K 6 f., Grünwald Soma 501 K 52 f., Reizman Adolf 488 K 5 f. adóval.¹⁵

Más éveket, akár előzőket akár következőket is citálhatnánk ide, azokból is a zsidóság döntő számát állapíthatnánk meg a virilisek között. Megjegyzendő még, hogy a képesítő oklevéllel rendelkezők — gyógyszerész, orvos, tanár, lelkész, bíró, ügyvéd stb. rendelkező értelmiségiek adóját kétszeresen vették számításba. 1882-ben — a tiszaezlári pert kiváltó események előtt — a képviselő-testületi tagok választása alkalmával jegyezték fel, hogy: „...Szabó László, köznéven Lacika, a Kis Dózsa György, aki a képviselőtestületi tagok választása előtt népgyűléseket tartott, s gatyás polgártársainkat az urak és a zsidóság ellen heccelte, s ki az értelmiség csekély érdeklődése mellett a közdolgokban a grassálást megszokta, s a közelebbi képviselőtestületi tagok választása alkalmával vereséget szenvedett, ezért ma meglapult.”

A tiszaezlári per időszakából nem ismerünk helyi antiszemita mozgolódást, azonban a századforduló után egyre több teret kapnak a zsidóellenes hangok. Ezek lehetnek egyéni vagy több ember álláspontját tartalmazó megnyilatkozások. Az előbbire példa a várkert bérlőjének esete, aki „... kijelentette, hogy a sétaútról azért szedte el nem is az ő tulajdonát képező ülőpadokat, mert nem akarja, hogy azokat zsidók vegyék igénybe.”¹⁶ A helyi közvéleményt alakító és némileg talán tükröző sajtó nem késelt a válasszal: „Hát a mi a várkertbérlő gondolkodás módját illeti, arra — noha zsidók teszik lehetővé megélhetését akkor, midőn a szükséges italokat neki hitelbe adják, midőn bármely ott rendezett mulatságon ezek jó nagy felét képezik a költekező vendégeknek — mi nem reflektálunk, azt mi egyszerűen megmosolyogjuk, és azt nagyon lesajnáljuk, de amennyiben a Közbirtokosságnak ez a dédelgetett bérlője ily kijelentést tenni merészel, az ezen kijelentés által sértve talált közönség egy része mégis csak kíváncsi arra, hogy e kijelentésben a várbérlő maga e a ludas?”¹⁷

Úgy látszik, hogy a zsidóságra nézve negatív értékű egyéni véleménynyilvánítás mögött talán többek hasonló jellegű nézete is meghúzódhatott. Ha ezt nem is tudjuk igazolni, a következő eset már ténylegesen és nyilvánvalóan csoportok közötti érdek, és nézeteltérést tár elénk. Az affér nyíltan politikai-hatalmi köntösben jelentkezett az egyik képviselő-testületi választáskor. A vagyonosodás — a gazdasági pozíciókon kívül — a társadalmi presztízsből is előrelépést jelentett, s ennek révén a zsidóság mindinkább bekapcsolódhatott a helyi és az országos politikai közéletbe. Ez a folyamat nem váltott ki osztatlan elismerést. A helyi lapok nagy publicitást biztosítottak az esetnek, s mindkét érintett fél elmondhatta a maga véleményét.

Az történet, hogy visszaélések, szabálytalanságok voltak a választáskor, melynek révén a zsidóság képviselői a megszokottnál nagyobb számban kerültek be a testületbe. A kisvárdai közönség reagált: „Nem keresek személyi kifogásokat a megválasztott városi képviselők ellen, sőt szeretném hinni, hogy külön-külön mindegyik föltétlenül tisztességes és megbízható ember, de így, ebben az összeállításban, együtt: csakis egy beteges társadalmi élet szülötteinnek tekintem őket... Ez az arány bizonyítja, hogy az egész választási küzdelem éretlen fejű, kapzsi, haszonleső vagy rövidlátó emberek munkája ... egy társadalmi irányzatú harcnak egy-egy túlzó csoport felekezeti színezetet ad...”¹⁸ A cikkre Füredi (korábban Fischer) Ármán, isk. igazgató, lapszerkesztő válaszolt, s felekezeti sértéssel vádolta meg az előző írás szerzőjét, majd így érvelt: „...ha tekintetbe vesszük azt, hogy a leszavazott 404 szavazatból csak 133 tartozott az általa lekicsinyelt felekezethez, és mérközés esetén 271-nek hatalmában állott a cikkíró által kívánt arányban a választás eredményét eldönteni ... Átkos helyzetbe juthat egy olyan község, hol tekintet nélkül a tehetségre a felekezeti számarányt vennék vezérfonálul.”¹⁹

A választáskor győztesen került ki két ügyvéd, egy mérnök, egy gyógyszerész, három kereskedő, három iparos és három földműves. Ezek a következők voltak: I. kerület 191 leadott szavazat dr. György Ferenc ügyvéd. Bencs Mihály keresk., Frigyesi Simon, Szeifrid László iparos, Barta Jenő. II. kerület 213 leadott szavazat Kun Samu, Fodor Zsigmond, Széll Albert, dr. Werner Miklós ügyvéd, Maklári Ferenc iparos. Póttagok: Illés János, Orgován Bálint, Klicsu József²⁰

A polémia folytatódott: „...sem ebben az országban, sem másikban nem hagynák szó nélkül ezt a választást, amelynek lefolyása után 40 rendes képviselő közül már csak 8 maradt keresztény vallású. ...Hát arra miért nem hívja fel a figyelmet, hogy 404 szavazó közül igen sok nem is látta a választási helyiséget, hanem csak a tőle kicsikart megbízásokkal szavazott? Hát arra, hogy fizetett szekereken hordták föl a választók egy részét? Hát arra, hogy a polgárság intelligens része, majdnem teljesen tartózkodott e szavazástól? Így talán jobban megérteném, hogy az 1300 szavazó közül miért szavazott 404?”²¹

Alighanem az utóbbi véleményt kell osztanunk, ha a végeredményt tekintjük. „Kisvárdai község egy tekintélyes felekezetének néhány nagyhangú tagja szövetkezik s ügyes politikával kibuktatja úgy a róm. kat., mint a református lelkészeket s beviszi a képviselő testületbe saját felekezetének 7 tagját... Kérdezem: én csinálom e a békétlenséget... vagy azok, akik előrelátás nélkül vállalkoznak egy választás irányítására?”²² Az ügy végeredménye az lett, hogy az igazoló választmány törvényes okoknál fogva a választást megsemmisítette, ezt a

megválasztottak megfellebbezték, de a felsőbb hatóság elutasította a fellebbezést, és új választást írtak ki.²³

Az etnikai-vallási ellentétek felszíne mögött gyakran a gazdasági pozíciókért folytatott harc állt. Ez tükröződik abban a polémiában is, mely a fogyasztási szövetkezetek ürügyén folyt le. A Kisvárdai és Vidéke vezércikkének írója szerint a szövetkezet eszméjét az olyan érvek és agitációk segítik, hogy „A zsidó kereskedő csalja a népet”, „A zsidók a nyakunkra gazdagodnak”, „Vegyük el tőlük az üzletet, gazdagodásuknak és hatalmuknak forrását.” ...A jámbor atyafiak beugranak, megcsinálják a szövetkezetet s a vég: a teljes kudarca. „...Ha fáj nekünk, hogy a zsidók mellett elmaradunk, ne használjunk ilyen mesterséges eszközöket, hanem tanuljunk tőlük szorgalmat, törekvést, életrealitást... adjuk fiainkat kereskedőknek, neveljük kereskedőket, akik a közönség érdekeit jobban ki tudják elégíteni... A zsidót úgysem lehet kiszorítani, legfeljebb felszorítani. A kereskedőből legfeljebb lesz bérlő, földbirtokos, hivatalnok, vagy egyéb, de mindig fölfelé és nem lefelé. A fogyasztási szövetkezetek gondolata meddő és terméketlen. Élni és élni hagyni. Hadd éljen a zsidó szatócs is, a magunk s a mieink életéről pedig gondoskodjunk oly módon, hogy a munka, a törekvés, a szorgalom az összetartás erejéit hirdetjük és gyökereztetjük meg...”²⁴

Természetesen a cikk által sugallt szemlélet — mindenki boldoguljon ahogy tud, de főként a zsidóság érdekköreiket ne zavarja senki — kiváltotta a más nézetet vallók megnyilatkozását. Egy Molnár Kálmán nevű káplán írásából idézzük e mondatokat: „A cikkíró a zsidók ellen való animaritást jelölte meg egyetlen forrásnak, melyből... a fogyasztási szövetkezetek érdekében való agitáció táplálkoznék. Űsd a zsidót ahol éred, s a jámbor atyafi azonnal beugrik. Tény, hogy a zsidó tanultabb, józanabb, okosabb, élelmesebb, mint a paraszt. Az említett vádban annyi az igazság, amennyire jogos a paraszt néplélek öntudatos vagy öntudatlan védekezése. Amily elfogultság és elítélendő csupán a zsidó megbuktatására alakítani szövetkezeteket, ép oly elfogultság a szövetkezetekben csak zsidóellenességet látni. Lehet, hogy az ő érdekkörüknek erős konkurenciát, s talán kárt okoz. Én nem akarok polémiába bocsájtkozni, csak magasabb távlatból akarom szóvátenni a szövetkezetek gondolatát, anyagi és erkölcsi hasznát.”²⁵ A szerkesztőség viszont reagált, többek közt így: „A cikk befejező mondata, hogy ‘Magyarország legyen a magyaroké.’ mintha azt mutatná, hogy mégis helyesen jelölte meg cikkünk a szövetkezeti agitációnak forrását az antiszemizmusban.”²⁶

A magunk részéről azzal zárjuk le a fenti ügyet, hogy egyik fél sem tudta meggyőzni vagy legyőzni a másikat, az azonban méltánylandó, hogy az a zsidó érdekeltségű lap, amely az első írást hozta, helyt adott az ellenkező álláspontot képviselőknak is.

Az első világháború alatt a zsidó—keresztény ellentét nem igazán kapott hangot, legfeljebb ha a kereskedők és egyéb vállalkozók a szokásosnál tisztességtelenebb hasznot igyekeztek bezsebelni, vagy a rendeleteket kijátszva akartak üzletelni. Ezeket a helyi sajtó pellengrére állította: „Adler Sámuel kisvárdai vendéglősnél a rekviráló közeg a pincében a boroshordók közé elrejtve egy 235,6 literes hordót talált, mely azonban bor vagy szeszesital helyett gabonával (rozzsal) volt megtöltve. A rekviráló kötelességéhez híven az eltitkolt gabonát elkoztatta és az esetet a szolgabírósnak bejelentette...”²⁷ Gyakran hoztak ítéleteket azon,

Galíciából menekült zsidók ellen, akik Kisvárdán tartózkodtak és szintén vétettek a fennálló jogszabályok ellen, vagyis tiltott módon akartak üzletelni. Általában az élelmiszerekkel való üzérkedés volt a jellemző, a büntetés pedig néhány napos elzárás, pénzbüntetés és a járás területéről való kiutasítás. Ez lett a sorsuk például 1915. február 26-án Goidreich Sanders és Ehrlich Leib osztrák állampolgároknak is.

A lakosság többségét azonban egyként sújtották a megpróbáltatások. A csatatereken 38 kisvárdai zsidó is életét áldozta. A háború első évében köztük volt a gimnázium tanára: „A kisvárdai magyar királyi állami főgimnázium tanári testülete fájdalomtól megrendült szívvel tudatja, hogy szeretett kedves kartársa, Nemes Mór áll. főgimn. tanár, tart. hadnagy ...a szerbiai harctéren, november 3-án életének 33. évében hősi halált halt.”²⁸

Álljon itt azok névsora, akik életüket áldozták a „haza oltárán”.²⁹

Ádler Vilmos

— szül. 1895. nőilen, 85. közös gyalogezred, gyalogos, orosz harctér 1916. július 31.

Dr. Balkányi Ernő

Bernát Mór

— nőilen, 24 éves, 32. közös gyalogezred, gyalogos, balkovi erdő, 1916. augusztus 24.

Czöbel Márton

Engel Sámuel

Feldmann Dezső

— nős, 41 éves, népfőlkelő. Úr-völgy, 1916. október 15.

Feldmann Herman

— nőilen, 20 éves, 11. hv. gyalogezred, szvez., olasz harctér, Cetamciller, 1918. jún. 1.

Fischer Béla

— nős, 37 éves 15. honvéd gyalogezred, főbadnagy, Marosbévíz, 1916. november 2.

Dr. Füredi Gyula

Grósz Izrael

— nős, szül. 1883., 11. honvéd gyalogezred, gyalogos, Csernovic, 1916. július 15.

Grüner Zoltán

— szül. 1882., nős, 65. közös gyalogezred, tizedes, Krasznnojarszk, 1920.

Heimlich Rezső

— nős, 26 éves, 11. honvéd gyalogezred, gyalogos, Lancsika, 1915. július

Hercz Kálmán

— nőilen 24 éves, tiroli 4. v. ezred, olasz harctér, Montepriafora, 1916. június 2.

Iczkovits Antal

Klein Ferenc

— 31 éves, nős, 11. honvéd gyalogezred, honvéd, Lemberg, 1914. augusztus

Klein Izidor

— nőilen, 17 éves, 65. közös gyalogezred, gyalogos, Korotojak, 1916.

Klein Lajos

— 18 éves, nőilen, 65. közös gyalogezred, gyalogos, olasz harctér, 1916. aug. 26.

Klein Mór

— 47 éves, nős, népfőlkelő, gyalogos, Kovel, 1916. szeptember 14.

Klein Sándor

— népfőlkelő, vukovári kórbáz, 1918. augusztus 12.

Krausz Dániel

Kun Sámuel

— 22 éves, nőilen, 11. honvéd gyalogezred, honvéd, Lublin, 1914. augusztus 26.

Dr. László Miksa

— 29 éves, nőilen, 11. honvéd gyalogezred, badapród, Dukla, 1915. november 15.

Lebovics Samu

— 19 éves, nőilen, 65. közös gyalogezred, tizedes, Przemyśl, 1915. október

Markovits Márton

— 48 éves, nős, népfőlkelő, tizedes, Jászberény, 1917. november 17.

Nemes Mór
 — 33 éves, nőtlen, 28. népfőlkelő gyalogred, 7. sz. parancsnoka, Mitrovica, 1914. nov. 3.
Pollák Áron
Révész Aladár
Spiegel Herman
Stern Izidor
 — 22 éves, nőtlen, 11. honvéd gyalogezred, gyalogos, Ravaruszka, 1916.
Schwarcz Béla
Schwarcz Jakab
 — szül. 1886. nős, 65. közös gyalogezred, gyalogos, Dolina, 1917. április 27.
Schwarcz József
 — 28 éves, nős, 11. honvéd gyalogezred, honvéd, Oroszország, 1917.
Schwarcz Lipót
Schwarcz Samu
 — szül. 1892., nőtlen, 65. vörös gyalogezred, hadnagy, Wien (Bécs), 1914. nov. 27.
Thaler Lajos
 — 28 éves, nőtlen, 11. honvéd gyalogezred, honvéd, Kozmerczí, 1915. augusztus 27.
Weinréb Ignác
Weisz Ignác
Wiesner Samu

További 21 zsidó hadirokkantként élte-szenvedte tovább az életét.

A közellátás nehézségei a hitélet gyakorlását is befolyásolták, legalábbis erre utal az alábbi, 1917. február 2-án kelt felhívás: „Az országos közlélelmezési hivatal elrendelte, hogy mindazon izr. vallású hitsorsosaink, kik a Peszach ünnepeken kenyér helyett pászkát használnak, tartoznak neveiket, valamint családtagjaikat, cselédeiket és kiszolgáló személyzetüket név és szám szerint pontosan bejelenteni. ...A hatóság csak a bejelentett személyek részére fog lisztet kiutalni. Széll Mihály htk. Elnök”³⁰

1918-ban amikor a hazai zsidóság képviselői Budapesten gyűlést szerveztek, hogy megalakítsák az Országos Zsidó Védelmi Szövetséget, melynek célja az ország integritásának megőrzése és a zsidóság védelme, a kisvárdaiak is kimondták, hogy „...az országos mozgalmat helyeslik, ahhoz csatlakoznak...” és a hitközség elnökét, Széll Mihályt bízták meg azaz, hogy a települést a fővárosban képviselje. Őt számos hittárs kísérte el.³¹

Az október végétől bekövetkezett események a településen is kiváltották a helyi reakciókat. Kisvárdán is megalakult a Nemzeti Tanács. Ennek munkájában — mint ahogyan a korábbi önkormányzat tevékenységében is — számos izraelita polgár vett részt. A tagok között található: Milhoffer Ernő, dr. Földes Mór, dr. György Ferenc, Halasi Mór, Kálmán Sándor, Kun Ferenc, Bartha Sándor, Rosenbaum Mózes főrabbi, Széll Mihály, Glück Péter, Radó Adolf, Vadász Mór, Berger Herman.

Az 1919-es újabb politikai fordulatot a zsidók annak ellenére is megszenvedték, hogy körükből került ki a diktatúra több vezetője, s helyi szinten is részt vettek a hatalomban. A kisvárdai direktórium tagjai az alábbiak voltak: Flamm Jenő, Bogáti Jenő, Egri Gyula, Bogáti Elemér, Kerpel Sándor, Tóth Ferenc, Lefkovics Bernát.³² Hozzá kell tennünk, hogy nem elsősorban zsidó voltuk miatt érezték a nyomást, hanem vagyoni helyzetükből, gazdasági pozícióikból kifolyólag. A vörösteror ugyanis a vélt vagy valódi politikai ellenfelet sújtotta, e tekintetben ők helyben nem voltak érintve, inkább a diktatúra kollektivizáló gyakorlata jöhetett számításba.

Az államosítások negatívan érintették azokat, akiknek volt olyan tulajdonuk, amit közösségi célra igénybe vehettek. Ezek közt jócskán akadtak zsidók s Kisvárdán sem volt ez más-
képpen: „Mintegy hárommillió korona értékű árut leltároztak a kisvárdai boltokban... A leltár-
ban nem szerepel még a két legnagyobb élelmiszerüzlet — a Radó és a Weinberger cég —
árúkeszlete, úgy ezekkel együtt hozzávetőlegesen ötmillióra lehet becsülni a kisvárdai boltok-
ban meglévő árúkeszletet.”³³

Mivel a településen ekkoriban több pénzintézet is működött, s azok jobbára szintén a
zsidóság érdekeltségébe tartoztak, a köztulajdonba vétel ezekre szintén káros hatással volt:
„...hozzáláttunk a Forradalmi Kormányzótanács rendeleteinek a végrehajtásához. A magántu-
lajdon megszűnt, a bankbetétek már nem voltak a tulajdonosoké. A gimnázium építése még a
háború alatt megindult... Most a direktórium elrendelte az építési munkálatok haladéktalan
folytatását. A folyó költségekre a bankból vettük ki a pénzt...”³⁴ Az intézkedések jól bizonyítják
azt, hogy a jó cél érdekében sem engedhető meg minden eszköz, s akkor még nem is vontuk
kétségbe a célok tisztaságát.

A proletárdiktatúra a hitélet dolgaiba nem avatkozott bele. Igazolja ezt az is, hogy
amikor a kisvárdai izraelita hitközség a megszokott, vagyis a vagyoni cenzus alapján megállá-
pított választójog szerinti hitközségi választásokra kért engedélyt, a kisvárdai járási tanács in-
tézbizottsága a Belügyi Népbiztostól kért véleményt, hogy milyen álláspontot képviseljen,
megadja vagy megtagadja-e az engedély kiadását? A felettes hatalom válasza az volt, hogy a
vallási és hitfelekezeti ügy magánügy, az izraelita hitközségi választásokba nem kell beavat-
kozni.³⁵ Történelmi léptékekkel mérve azonban a „dicsőséges 133 nap” csak egy porszem az
idő homokórájában, s az izraelita honpolgároknak már hamarosan másfajta veszélyekkel kel-
lett szembesülniük.

A vörösuralom elmúltával a hatalom új birtokosai megvizsgálták és számon kérték a zsi-
dók állásfoglalását az 1918/19-es eseményekben. Ha valakit érintettnek véltek, azt büntették,
így az egyik helybéli pedagógust is: „Weisz Jakab volt kisvárdai állami elemi iskolai tanító fe-
gyelmi ügyét az ügyészség folytán most bírálta el a vallás és közoktatásügyi miniszter, s őt
191.422/921. VIII. tc. alatt hozott rendelkezésével tanítói állásától elmozdította. Az indoklás
szerint Weisz Jakab a proletár-diktatúra idejében hazafiatlan nyilatkozatot tett, s mint ilyen
nem alkalmas arra, hogy a gyermekek lelkében a vallásos és erkölcsös gondolkodást fej-
lessze.”³⁶

Az időbeli előrehaladást most egy időre befejezzük, hiszen a Horthy-korszak antiszemi-
ta rendelkezéseit és az adott időszakban létrehozott, gerjesztett közhangulatot a könyv más
helyén kívánjuk bemutatni. Nem állunk meg azonban a zsidósággal szembeni további aver-
ziók érzékeltetésében.

A zsidóság számbeli növekedését sem nézték egyesek jó szemmel, főként azt nem,
hogy ezzel egy időben egyes zsidók gazdasági téren is vezető szerepet szereztek: „...most
nem a nemzetiségekkel akarok foglalkozni, hanem azokkal kik a legutóbbi évtizedek alatt ész-
revétlenül, mint valami dúvad, belopódzkodnak hazánk határai közé, s itt letelepedve nem
hasznos polgárai lesznek új hazájuknak, hanem ijesztő rémeivé, szipolyozó uzsorásaivá, gyű-

löletes elleneivé... A Galíciából bevándoroltak lassan-lassan kicsiny tőkájukkel kiuzsorázzák az egyszerű, tapasztalatlan parasztságot s mire kerül-fordul az idő kereke, a bevándoroltakból bennszülöttek, birtokosok lesznek, anélkül, hogy a magyar állam nyelvét, szokásait, tulajdonosságait magukra vennék, anélkül, hogy új hazájuk együttérző polgárai lennének." — írták a huszadik század első évtizedének végén.³⁷

Azért józanabb vélemények is teret kapnak a helyi lap hasábjain: „A régi gentryk ...kénytelenek voltak átadni helyüket azoknak, akik jobban ki tudták aknázni a gazdasági coniuncturákat, kik szükségleteiket a megfelelő vagyoni helyzetükhöz alkalmazták és szorgalmukkal, takarékoságukkal és kommerciális szellemükkel magukhoz bírták ragadni a vidéki társadalmi életben azt a vezető szerepet, mely azelőtt a régi gentryk kezében volt... egy új osztály alakult mely — mondjuk ki nyíltan — túlnyomólag zsidó elemekből áll, földbirtokosokból, bérlókból, kereskedőkből, nagyiparosokból és szellemi pályán lévő egyéb elemekből.”³⁸

Amint azonban a politikai és a gazdasági stabilitás megkérdőjeleződött, ismét erőre kaptak azok az antiszemita megnyilvánulások, melyek természetesen a „régi jó” indokokat hozták fel önnön elveik igazolására. Az Ébredő Magyarok Egyesülete kisvárdai megjelenése idején, 1922-ben, az ország világháborús vereségét, és az azt követő eseményeket is a „nem magyar elemekkel szemben állandóan folytatott türelmi politika” következményeként értékelte a helyi sajtó. Megállapította, hogy éppen az a rész nem magyar, mely... „az anyagi javak legnagyobbik részét tartja kézben.”

De, hogy az olvasónak ne legyenek kétségei — nem is voltak — ki is mondják: „A magyar zsidóság igen nagy része ... elsősorban jó zsidó, s csak másodsorban, s csak amennyiben előbbi érdekei megengedik — magyar ember. Az ortodox zsidóról határozottan állítom, hogy csak annyiban magyar, amennyiben fél a megtorlástól, ha a magyar törvényekkel összeközösítésbe kerül.”³⁹ Ez az érvelés húsz év múlva visszaköszön.

A magyarság és a magyarkodás kérdéséhez idézzünk meg egy olyan személyt, akit nem lehet azzal vádolni, hogy e téren kívánnivalót hagyott volna maga után.

Fedák Sári így írt a Pesti Hírlapban: „...Őszintén mondhatom, hogy régen láttam olyan lelkesedést, amilyen Kisvárdán volt. Nem tudtak betelni a dalokkal és a Rákóczi-indulónál oly nagy volt a lelkesedés, hogy azt hiszem, már ők maguk sem voltak tisztában azzal amit csináltak. Na! ... Pedig a kisvárdai közönségnek 70 százaléka zsidó hitű. Az a város igenis megérdemli, hogy az én Pesti Hírlapom hasábjain kiáltsam felé: Bravó Kisvárdá! Büszke vagyok Rád !...”⁴⁰

A zsidóságot — a felekezeti és a gazdasági pozícióikon kívül — szembeállította, vagy inkább kissé idegenné tette a magyar ajkúak között az, hogy németül és héber nyelven is intézték mindennapi ügyeiket és a vallásos ceremóniákat. 1891-ben, tehát a XX. század fordulóját megelőzően, egy haláleset teremtett alkalmat arra, hogy Kisvárdán is magyar nyelven hangozzék el az izraelita szónok beszéde. Propper Lipót temetésére Venecianer Lajost hívták meg Budapestről, ő: „...a jelenlévők ájtatos figyelme mellett mondotta el igazán megható gyászbeszédét” „...Kisvárdá közönsége e szomorú alkalmából hallott először izraelita hitszónokot magyarul beszélni”.⁴¹

1898-ban azzal vetik el a vizsály magvát, hogy a zsidó kereskedőkről megállapítják „...könyveiket németül 'soll' és 'haben'-re vezetik, levelezéseiket németül folytatják és még társalgási nyelvük is csak német.”⁴²

A vádra Halasi (Fisch) Mór, az egyik tekintélyes érintett válaszolt: „Ha ezek a vádak 50 évvel ezelőtt, vagy egy németajkú városban és nem Kisvárdán megjelenő lapban hangzottak volna el, akkor is túlhajtottnak tartanánk azokat... Nézze meg a Kisvárdai Lapok cikkírója a legelső kereskedők könyvét itt Kisvárdán ... és azt fogja találni, hogy hazafias keblének nincs oka feljajdulni, mert ezen könyveket magyarul vezették, nézze meg a kir. járásbírósnál a közjegyzőileg hitelesített könyvkivonatokat és nem fogja azt a szomorú tapasztalatot tenni, hogy azok németből vannak magyarra fordítva...”⁴³

A szerkesztőség nem azért vezeti a lapot, hogy ne ő mondja ki a végső szót, most is így történt: „A kisvárdai kereskedővilág az utóbbi évtizedek alatt óriásit haladt magyarság dolgában és szívesen constatáljuk mi is, hogy Kisvárdán minden czégtábla magyar és tapasztalatból tudjuk azt is, hogy itt minden kereskedő magyarul vezeti a könyveit... Hanem... Az apróbb emberek között sok van itt olyan, a ki az egymás közti ügyeket nem magyarul, hanem németül és pedig rosszul németül végzi... Tessék csak meghallgatni az utcza egyik másik pontján összeverődő 'kis börzék' nyelvét, olyan német az akár a budapesti nagy börzéé. Aztán csak tessék megnézni, hogy levelez a kisvárdai kereskedők nem csekély része nem a bécsi, hanem a budapesti nagykereskedővel! Bizony inkább németül, mint magyarul...”⁴⁴

Az egymást cáfolni akaró érvelésből még idézhetnénk, de az ellentétek meglétére ennyi is elegendő. Ez az ügy annál is inkább érdekes, hiszen a Kisvárdai Lapok tulajdonosa és szerkesztője a szintén izraelita Vadász (Weinberger) Lipót volt, míg ellenfele és vitapartnere az az izraelita Halasi Mór, aki az izraelita elemi iskolát 1891-ben azzal a váddal a hatóságnál, hogy abban a tanítás nyelve német és szelleme nem magyar.

A magyar nyelvvel később is problémák adódtak. Még 1917-ben is előkerült az a kérdés: „...Állandó szokás, hogy a helybeli zsidótemplomban minden ilyen alkalmi istentisztelet alkalmával német beszéd hangzik el. Visszatetsző dolog ez a zsidó polgárok legnagyobb részénél is, mert nincs semmi rituális alapja az egyszerű szokásjogon kívül. Nincs különösen ma, amikor a zsidó polgártársaink jó része is inkább a magyar szónoklat mellett foglalt állást...Csendüljön meg a magyar szó a zsidótemplomban is! Ez nagy válaszfal omlik le általa s egy hatalmas lépéssel kerül közelebb a helybeli magyar zsidóság a más vallású polgárhoz...”⁴⁵ A cikket egyébként a református Császy László tette közzé.

Az eddig leírtak azonban inkább a kivételt erősítik, mint a szabályt. Az általános kép az volt, hogy a kisvárdai zsidóság köréből is éppúgy kikerültek a társadalomra nézve kevésbé hasznos elemek, mint magas képzettségű, elismert és tiszteletre méltó polgárok. Ez utóbbi családok közül néhány példát állítunk ide, mely jól szemlélteti azt, hogy a kisvárdai zsidóság egyes tagjai az évtizedek alatt miként emelkedtek egyre feljebb a társadalmi és gazdasági, nagyon is valóságos ranglétrán, s miként alkalmazkodtak a változó hazai viszonyokhoz, néha úgy is, hogy hitüket és eredeti nevüket elhagyták, ezzel is bizonyítva az asszimilációra való törekvésüket.

A település elismert familiája volt a György család. Grósz Bernáth és Heimlich Debóra házasságából származott Grósz Vilmos aki 57 éves korában, 1909. december 1-jén hunyt el.⁴⁶ Halála pillanatáig a Kisvárdai Népbankot mint elnök-igazgató vezette, tagja volt a megyei törvényhatósági bizottságnak. Az izraelita hitközségnek szintén számos éven át volt olyan vezetője aki: „... sokat fáradozott azon, hogy hitsorsosait a felvilágosodás útjára vezesse.”⁴⁷ Az ő felesége Kun Etelka volt, három fia: Jenő mérnök (szül. 1878), — aki áttért a református vallásra — Sándor és György pedig ügyvédek. A fiúk 1907-ben Györgyre magyarosították a nevüket,⁴⁸ s e néven lettek megbecsült polgárai a településnek és a megyének. Dr. György Sándor 1883-ban Kisvárdán született. A középiskolát Nyíregyházán végezte, jogot a fővárosban, Eperjesen és Kolozsvárott hallgatott. 1905-ben ez utóbbi helyen szerezte a doktorátust is, 1909-ben tett ügyvédi vizsgát, ezt követően helyben nyitott irodát.⁴⁹ 1930-ban autóbaleset következtében távozott az élők sorából. „Benne a város egyik legagilisabb, minden társadalmi mozgalomban részt vett, köztiszteletnek örvendett tagját vesztette el, s így a legmélyebb és legőszintébb részvét nyilvánul meg...siratja őt Kisvárdai sporttársadalma, melynek mint KSE-elnöke hosszú éveken át vezetője és lelkes irányítója volt, éppígy osztozik a mélyeséges részvétben a Casinó, mely választmányi tagját és titkárát, a képviselő testület és a vármegye törvényhatósága, mely szintén értékes tagját vesztette el az elhunytban.”⁵⁰

Dr. György Ferenc (felesége Rosenfeld Paula) szintén hasonló kvalitású volt. 1881-ben született, középiskoláit Nyíregyházán, a jogot Debrecenben, Kolozsvárott és Budapesten végezte. 1902-ben Kolozsvárott doktorált, a fővárosban 1906-ban tett ügyvédi vizsgát. 1906-ban a főispán vármegyei tb. főügyésszé nevezte ki, 1909-ben tevékeny rész vett a kisvárdai Közgazdasági Népbank Rt. megalapításában, ennek lett 1925-ben vezérigazgatója, majd a Kisvárdai Takarékpénztár Rt.-nek. Tagja a megyei törvényhatóságnak, a Nyíregyházi Ügyvédi Kamara Választmányának és számos gazdasági társaság felügyelő bizottságának vagy igazgatóságának. Szerkesztője volt a településen megjelenő Felsőszabolcsi Hírlap-nak, de amikor 1919-ben a kommunisták átvették az újságot, „ő, kit felfogásában egy egész világ választott el a kommunistáktól, a lapot azonnal ott hagyta. Dr. György Ferencet a polgári társadalom markáns egyéniségét a kommunisták üldözték s előlük menekülni volt kénytelen. Csak a kommün után tért vissza Kisvárdára.”⁵¹ 1935-ben hosszas betegség után búcsút vett a földi léttől.⁵²

A felemelkedésre jó példa a Klein-Kálmán család is. Az ős 1802-ben alapította a Sárgabolt céget. A fia, József vezette azt tovább, majd az unoka, Klein Mór (1840–1915. január 2.)⁵³, aki 76 évesen, halála évében is még azt irányította. Klein Mór és Róth Fáni leszármazottai: Sándor, Samu és Ignác. Az 1872-ben született Sándor már a Gazdasági és Kereskedelmi Hitelintézet ügyvezető igazgatója, majd vezérigazgatója. Ő és testvérei — akik az üzletet a család kebelében továbbműködtették — 1901-ben már a magyaros Kálmán családnevet vették fel.⁵⁴

A legmagasabbra azonban az a kisvárdai zsidó férfi emelkedett, akit dr. Vadász Lipótnak hívtak. Apja Weinberger Bernáth (1837–1904) tekintélyes kisvárdai kereskedő volt. Lipót 1861. július 2-án született. A Vadász nevet 1882-ben vette fel. A középiskolát Kassán a premonstreieknél járta, jogi végzettséget Budapesten szerzett. Ezt követően Kisvárdán nyitott ügyvédi irodát, s hamarosan a megye egyik legkeresettebb ügyvédje lett. 1897-ben létrehozta a

Kölcsönös Segélyező Egyletet, mely szövetkezésként segített a kisebb megtakarításokkal rendelkezőknek és a hitelt kérőknek. Elnöke volt az Ipartestületnek, titkára a Kisvárdai Vidéki Gazdakörnek, tagja volt a képviselő-testületnek és a megyei törvényhatóságnak. 1910-ben a Nemzeti Munkapárt jelöltjeként bejutott az országgyűlésbe, Tisza István személyes bizalmasa lett, ennek és a parlamenti munkájának köszönhetően 1913-ban igazságügyi államtitkári posztot kapott. Az állam érdekében végzett munkáját több magas kitüntetéssel ismerték el,

Vadász Lipót

Ferenc József is személyesen fogadta őt. A Tisza-kormány bukása az ő további sorsát is meghatározta. Jobban bekapcsolódott az Izraelita Magyar Irodalmi Társaság munkájába, ennek társelnöke lett. Ez nem volt meglepő, hiszen Vadász Lipót volt az, aki 1888-ban létrehozta és szerkesztette Kisvárdai első hírlapját, a Kisvárdai Lapok-at. Élete utolsó éveiben a pártpolitikától visszavonult. 1924. augusztus 29-én Budapesten, hosszas betegség után hunyt el.⁵⁵

Ez a néhány sors is bizonyosságot adja annak, hogy úgy a hazai, miként a kisvárdai zsidóság nagy része igyekezett a soknemzetiségű társadalomba szervesen beilleszkedni, s az államot vezető etnikumhoz, a magyarsághoz hasonlítani. Kevésbé vizsgált azonban ennek a folyamatnak a másik oldala, mégpedig az, hogy a zsidóság milyen módon alakította az itt élő keresztény középosztály tagjainak világát, kultúráját, a gazdaságról vallott felfogását.

FORRÁSOK JEGYZÉKE

- 1 Somogyi Rezső: Emléklapok a kistvárdai nemes Casino-egylet 50 éves történelméről — *Kistvárdai Lapok*, 1888. 47. sz. mell. 2. p.
- 2 U. o. 3. p.
- 3 U. o. 3. p.
- 4 U. o. 48. sz. mell. 1. p.
- 5 U. o. 2. p.
- 6 U. o. 2. p.
- 7 U. o. 2. p.
- 8 Dr. Osváth Pál búcsúztatása — *Kistvárdai Vidék*, 1941. 29. sz. 4. p.
- 9 Kistvárdai 1848-ban — *Kistvárdai Lapok*, 1904. 14. sz. 1–2. p.
- 10 Bene János: A nemzetőrség és a honvédség szervezése a Kistvárdai járásban 1848–49-ben — *Kistvárdai, Rétközi Múzeum*, 1990. 9. p.
- 11 U. o. 46. p.
- 12 48-as számla — *Kistvárdai Lapok*, 1891. 17. sz. 2. p.
- 13 Régibb igazolási jegyek és egyéb bizonyítványok kiadásáról vezetett napló 1852-től 1869 év végéig (Rétközi Múzeum)
- 14 Szabolcs megye legtöbb adót fizető bizottsági tagjainak névsora az 1888-as évre — *Nyíradék*, 1887. 49–50. sz. 2–3. p.
- 15 Virilisták — *Kistvárdai Lapok*, 1907. 1. sz. 2. p.
- 16 Olvasd: A közbirtokosság figyelmébe — *Kistvárdai és Vidéke*, 1909. 28. sz. 1. p.
- 17 U. o.
- 18 Gondolatok — *Kistvárdai Lapok*, 1908. 47. sz. 1–2. p.
- 19 Fiafői Ármán: Helyesbített gondolatok — *Kistvárdai Lapok*, 1908. 48. sz. 1–2. p.
- 20 Képviselőtestületi tagok megválasztása — *Kistvárdai Lapok*, 1908. 47. sz. 3. p.
- 21 H. Észrevételek — *Kistvárdai Lapok*, 1908. 49. sz. 1–2. p.
- 22 Vargha János. Válasz — *Kistvárdai Lapok*, 1908. 49. sz. 3. p.
- 23 Hírek — *Kistvárdai Lapok*, 1909. 4. sz. 2. p.
- 24 Fogasztási szervezetek — *Kistvárdai és Vidéke*, 1912. 9. sz. 1–2. p.
- 25 Molnár Kálmán: Tekintetes Szerkesztő Úr! — *Kistvárdai és Vidéke*, 1912. 10. sz. 1–2. p.
- 26 Szerkesztőségi üzenet — *Kistvárdai és Vidéke*, 1912. 10. sz. 3. p.
- 27 Gabona a borbóban — *Felsőszabolcsi Hírlap*, 1916. 51. sz. 2. p.
- 28 Császy László: Nemes Mór — *Felsőszabolcsi Hírlap*, 1914. 46. sz. 3. p.
- 29 Szabolcsvármegye s a közigazgatásilag ideiglenesen hozzácsatolt két Ung- és négy Beregvármegyei község badbavonult és az 1914–1918. világháborúban elesett bős fiainak névjegyzéke — *Nyíregyháza: kiadja Szabolcsvármegye közönsége*, 1929. 142–146. p. valamint *Emlékkönyv*: 83 p.
- 30 Hírdetmény — *Felsőszabolcsi Hírlap*, 1917. 6. sz. 2. p.
- 31 Magyar zsidók védelmi szövetsége — *Felsőszabolcsi Hírlap*, 1918. 44. sz. 1. p.
- 32 Negyven éve: jubileumi évkönyv a Tanácsköztársaság Szabolcs-Szatmár megyei története, Nyíregyháza, TIT 1959. 164. p. A továbbiakban: *Negyven éve*
- 33 Hírek — *Kistvárdai Munkás*, 1919. 6. sz. 4. p.
- 34 *Negyven éve*: 164. p.
- 35 Magyar Országos Levéltár, BM. elnöki irat 9132/1919. sz. — közli: *Negyven éve*: 73. p./a
- 36 Hírek — *Felsőszabolcs*, 1922. november 16. 3. p.
- 37 F. É.: Bevándorlók — *Kistvárdai Lapok*, 1909. 35. sz. 1–2. p.
- 38 S. P.: Gentryk — *Felsőszabolcsi Hírlap*, 1910. 29. sz. 1–2. p.
- 39 Kádár Béla: Az Ebredők Kistvárdán — *Fsz*, 1922. 43. sz. 1. p.
- 40 A kistvárdai meglepetés — *Felsőszabolcs*, 1930. 20. sz. 2. p.
- 41 Propper Lipót — *Kistvárdai Lapok*, 1891. 11. sz. 2. p.
- 42 Kereskedelmünk — *Kistvárdai Lapok*, 1898. 45. sz. 1. p.
- 43 Halasi Mór: Kereskedelmünk — *Kistvárdai lapok*, 1898. 45. sz. 1. p.
- 44 A szerkesztőség válasza — *Kistvárdai Lapok*, 1898. 45. sz. 3. p.
- 45 Császy László: Kérem a zsidó hitközség vezetőségéhez — *Felsőszabolcsi Hírlap* 1917. 1. sz. 2. p.
- 46 Kistvárdai halálzási anyakönyvei 1909. Kistvárdai Polgármesteri Hivatal
- 47 Halálzási — *Kistvárdai és Vidéke*, 1909. 49. sz. 2–3. p.
- 48 Némmagyarostítás — *Kistvárdai Vidék*, 1907. 52. sz. 3. p.
- 49 Szabolcsvármegye fejlődése és kortörténete, szerk. Hágler László — *Nyíregyháza*, 1929. 344. p.
- 50 Dénes György: Dr. György Sándor — *Felsőszabolcs*, 1930. 16. sz. 3. p.
- 51 Hágler: i. m. 343. p.
- 52 Dr. György Ferenc — *Felsőszabolcs*, 1935. 48. sz. 3. p.
- 53 Kistvárdai halálzási anyakönyvei 1915. Kistvárdai Polgármesteri Hivatal
- 54 Gyászbtér — *Felsőszabolcsi Hírlap*, 1915. 1. sz. 4. p., Hágler: i. m. 344. p. Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái XVI. kötet* — Budapest: MTA-Argumentum Kiadó, 1995. 121. p.
- 55 Néző István: Egy elfeledett államférfi — *Kelet-Magyarország*, 1996. 157. sz. 11. p.

Magyarországon már a XIX. század kezdetétől létrejöttek különböző egyesületek, de virágkoruk a polgári társadalom kialakulásával, megerősödésével, a gazdasági fellendüléssel egy időben, vagyis a század utolsó évtizedeiben jött el.

1867-ig az egyletek létrehozását az 1853. november 26-án kelt pátens szabályozta, mely a kulturális egyesületek megalakítását császári, a többiekét belügyminiszteri engedélyhez kötötte. A kiegyezés után az ilyen irányú szervezetek főhatósága a belügyminisztérium lett, szakmai egyesületek esetében pedig az illetékes szakminisztérium. Az 1508/1875. sz. belügyminiszteri rendelet átfogóan szabályozta az alapítással kapcsolatos kérdéseket, kimondta az egyesülési jog szabadságát, és azt is, hogy a megalakulás előtt az egylet alapszabályának tervezetét köteles láttamoztatni. A fő felügyeleti jog a minisztériumé, a közvetlen felügyelet és a nyilvántartás a törvényhatóságé.

Az egyesületek egyik lehetséges csoportosítása történhet a felekezetiesség szerint is, esetünkben erre van szükség. A társadalmi beilleszkedést és a zsidóságon belüli összefogást egyaránt segítették a vizsgálandó közösségi szerveződések. Némelyik szervezet a hitéletet is szolgálta, összességükben azonban szociális-segélyező funkciót láttak el. Akkor is igaz ez a megállapítás, ha gyakran valamilyen kulturális program keretét használták fel céljaik elérése érdekében.

CHEVRA KADISCHA

A legrégebbi egyesület a Chevra Kadischa volt. Egyes források szerint 1796-ban alakult meg, pecsétjén azonban az 1805-ös évszám volt látható, a megyei hírlap pedig 1882-ben tudósított arról, hogy az egylet alapszabályait a belügyminiszter jóváhagyta.¹

A tényleges működés megkezdése és az államilag jóváhagyott tevékenykedés időpontja között szinte természetes az évekbeli különbség, de mi az 1796-os évszámot fogadhatjuk el a valóságnak, hiszen zsidó közösség nem létezhet a temetkezési szertartást lebonyolítók nélkül.

Bár az egylet önálló alapszabályzattal rendelkezett, ilyen értelemben látszólag független volt a hitközségtől, ennek ellenére számos ponton kapcsolódott annak tevékenységéhez. Feladata volt az izr. vallású betegeket ápolni, értük imádkozni, a rászorulókat segélyezni. Erre fedezetet a tagdíjak és felvételi díjak — melyek az illető anyagi helyzetétől függtek — és az adományok szolgáltattak. A halottak temetését ők intézték, miként a temető karbantartása is az egylet tagjainak feladatát képezte, ügyelve az ősi szokások betartására. A Chevra Kadischa, ha szükséges volt, támogatta a nem izraelita vallású lakosságot is.

Az egyletbe léphetett minden Kisvárdán vagy vidéken élő kifogástalan magaviseletű, izraelita vallású férfi, aki magyar állampolgársággal rendelkezett és valamelyik ortodox hitközségnek tagja volt. Ha valamely tag elköltözött, de továbbra is eleget tett a kötelezettségeinek, a tagsága megmaradt, de csak választójoggal rendelkeztek, tisztséget nem tölthettek be.

Az új tag belépéséhez két választmányi tag ajánlása szükségeltetett. A felvételi díj a jelentkező vagyoni helyzetétől függött. Ezek mértékéről az 1937-ben elfogadott alapszabály ad tájékoztatást, mely szerint az összeg 50 aranypengőtől 1000 aranypengőig terjedt. A kirótt pénz negyedét a felvételkor, a hátralékot 3 hónapon belül kellett kifizetni. Ha valaki ezt nem teljesítette, tagsága megszűnt s az addig befizetett pénzt sem kaphatta vissza. Az említetten kívül a közgyűlés által évenként megállapított tagjárulékot is kellett fizetni, ez nem lehetett kevesebb 6 aranypengőnél, felső határát 20 aranypengőben szabták meg.

Az egylet ügyeit az elnökből, két gondnokból, pénztárosból, ellenőrből és választmányi tagokból — ez utóbbiak száma az egylet története folyamán jelentősen változott — álló csoport díjazás nélkül végezte. Őket évenként titkos szavazással választották. Legfontosabb teendők a temetések intézésében voltak, ám ezt nem részletezve most szóljunk inkább a gyógyítással kapcsolatos tudnivalókról. Működésükhöz kapcsolódott az a fontos esemény is, hogy a kisvárdai közkórházban az izraeliták részére külön területet biztosítottak, itt a betegek a saját vallásuk előírásai szerint étkezhettek és élhettek. A kórházat 1887-ben említették ezen a néven, pénz hiányában a közbirtokosság és a szentegylet a megyének akarta átadni. Ezt 1894-ben siker koronázta, ekkor nyílt meg a közkórház, majd további fejlődését az izr. szentegylet tette lehetővé, ők ugyanis megállapodtak a helyi kórházzal, hogy azt egy zsidószakasszal bővítik. Erre 1897-ben került sor. Az építési munkákra január 8-án pályázatot hirdettek, az „árlejtés” határideje január 17. délután két óra, színtere az egylet helyisége. Az ajánlatok biztosítésként kőműves- és ácsmunkára 100-100, a lakatos- és asztalosmunkálatokra 50-50 forintot kellett letenni.² A tényleges megvalósításhoz vezető kezdő eseményt idézzük fel a helyi hírlap segítségével: „...a helybeli izr. szentegylet külön konyha-tartás jogosultság mellett engedélyt nyert arra nézve, hogy a közkórházhoz egy szárnyépületet építtethessen. Az alapkö letévés ünnepélye f. hó (március) 16-án ment végbe... Az alispánt a kórház épülethez való megérkeztekor az izr. szentegylet nevében Halasi Mór üdvözölte... Az alapkö letévésnél az alispán, az izr. szentegylet elnöke s az izr. hitközség elnöke tettek kalapácsütéseket s elhelyezték a jelenvoltak által aláírt okmányt, mely történetét adja az építkezésnek. Az alapkö letétel után Reizman Herman, a szentegylet elnökének házánál villásreggeli volt...”³ Így 87-re emelkedhetett az ágyszám. Egyébként az 1896-os esztendőben 424 református, 252 római katolikus, 152 görögkatolikus, 78 izraelita és 8 ágostai hitvallású beteget kezeltek az intézményben.

Az egylet 1906-ban 1183 korona 71 fillért költött gyógyszerterítésre és orvosokra, a rituális kosztra kifizetett még 758 korona 80 fillért. Az 1910. március 17-én tartott közgyűlésen beszámoltak arról, hogy ...A vármegyei közkórházhoz csatolt zsidókórházszakaszban 233 betegnek 3976 kóser kosztnapot adhattunk, és ezek közül 208 beteg testvérünk nyerte vissza egészségét... Pedig hát még ezáltal a Chevra Kadischa nem merítette ki jótékonyágá-

nak gyakorlását, veszélyes betegeknek Budapestre való felküldése, a kórházon kívül fekvő betegeknek orvosi segély és orvosszerek nyújtása és másféle segélyek szép összeget képviselnek, melyet egyenként sem tehettünk volna meg, erre csak egy ilyen egyesület képes, melynek jelenleg 127 helybeli és 26 vidéki tagja van.”⁴ A beszámolóból kiderül az is, hogy az elmúlt esztendőben öt fő: Rochlitz Samu, Frigyesi Simon, Grosz Vilmos — választmányi tagok, Ackersman Adolf és Grün Dezső rendes tagok — örökre elköltözött az egyesület kebeléből.

Az egylet vezetőségéről általában azokból a híradásokból tudhatunk meg valamit, amelyek a Chevra Kadischánál lefolyt választásokról szólnak. 1910-ben az elnök még Reizman Herman, gondnok: Klein Salamon, Fried Salamon Juda, pénztáros: Fried Salamon, ellenőr: Molnár József, jegyző: Füredi Ármin. A választmányi tagok: Reizman Samu, Széll Mihály, Fleischman Izrael, Zuckerman Bernát, Harstein Lipót, Friedman Márton, Rochlitz Henrik (Mándok), Weisz Mór, Lebovics Ignác, Hochmann Mór, Hartman Herman.⁵

A már többször említett elnök 1914 áprilisában elhunyt. A halotti nekrológiájában többek között ez olvasható: „Kisvárdai és vidéke kereskedelmének és közgazdaságának ege f. hó 7-én délután elsötétedett, egy fénylő csillag, Reizman Herman csillogó lelke hagyta el ekkor földi hüvelyét... Az ő nagy akarateréje itt is fényes eredményeket vívott ki, a 60-as évek előtti sablonos mezőgazdaságból mihamarabb kiemelkedett az ő mintagazdasága, melyről sok gazdátársa példát vett, melynek tagadhatatlan következménye a közjólét fellendítése lőn... Konzervatív felfogása mellett szerette a felvilágosodás terjesztését, ő volt az, aki a 80-as években a helybeli izr. iskolát létesítette, melynek halála napjáig buzgó iskolaszéki elnöke volt. Különös szeretettel istápolta a helybeli izraeliták szentegyletét, melynek 30 éven át volt fáradhatatlan elnöke, az ő agitációja folytán létesült a helybeli közkórházhoz csatolt zsidókórházzakasz, amelyben több ezer beteg hitsorsosa nyerte vissza egészségét. Az ő jótéteményeit kiterjesztette a község összes lakosaira, se szeri, se száma azon szegényeknek, akiknek ő titokban is fát, eleséget, pénzt osztogatott. Ő a szentírás parancsa szerint cselekedte a jót, mert nem szerette, hogy megtudja a bal kéz, amit a jobb adott...”⁶

1929-ben az egylet vezetősége az alábbiakból állt: elnök: Széll Mihály, gondnokok: Fried Sámuel Juda, Klein Gyula, pénztárnok: Klein Márkus, ellenőr: Lefkovics Miksa. Választmányi tagok: a hitközség elnöke hivatalból, Reizman Samu, dr. Fried Samu, id. Fried József, Fleischmann Izrael, Friedmann Ábrahám, Hochmann Mór, Schatter Simon, Kellner Mór, Klein Mór, Molnár József, Neumann Mór, dr. Szilágyi József, Salgó Adolf, Berger Herman, Hartman Henrik.⁷

Mintegy húsz év telt el a két névsor keletkezése között, ám látható, hogy bizonyos nevek mindkettőben szerepelnek. A névsorból egy személyt emeljünk ki, ez pedig Molnár József, aki majd idővel az egylet elnöki posztját is betölti. Ő 1853-ban Ungvárott született, Kisvárdára kerülésekor főkönyvelő, majd a Spiegel és Moskovitz cég beltagjaként naggyá fejlesztette az üzletet, később bankigazgató lett.⁸

A Chevra Kadischa tehát a jótékonyági, a kegyességi és a kölcsönös segélyező egylet feladatainak keverékét végezte.

AZ IZRAELITA NŐEGYLET

A polgári jótékonyosság gyakorlását az 1877-ben alakult Izraelita Nőegylet vállalta magára. Céljuk „...az izraelita felekezetű, fedhetetlen erkölcsű házi szegények nyomorát enyhíteni, az önhibájukon kívül szűkségben szenvedő családokat és egyéneket segíteni, az ügyefogyott árvák jó gondviseléséről gondoskodni s őket a társadalomnak megmenteni.”⁹ Az alapszabály kimondta, hogy: „...mihelyt a fentebb kifejtett célra ötvenen csatlakoznak, a kisvárdai izr. jótékony nőegylet magát megalakultnak tekintí, és megválasztja a tisztviselőit.”¹⁰

Az egylet azonban már azt megelőzően is működött, mielőtt a hatóságoktól erre jóváhagyást nyert volna. Éppen ezért 1883. március 7-én közgyűlést tartottak, melyen 26 fő vett részt. Fried Józsefné ideiglenes elnök előadta az összejövetel célját, mely szerint a nőegylet működését törvényes alapra kell fektetni, ennek feltétele, hogy az egylet olyan alapszabállyal bírjon, melyet a minisztérium jóváhagyott. A tagok közül néhányan már a tervezetet elkészítették, ezt az ülésen felolvasták és jóváhagyták. Az alapszabály értelmében vezetőséget választottak: elnök: Reizman Hermanné, alelnök: Grosz Vilmosné, pénztárnok: Fried Józsefné, jegyző: Glück Péter lett. Az ő munkájukat 12 tagból álló választmány segítette. Az alapszabályra 1884. április 10-én ütötte rá a belügyminisztérium a pecsétet, ezután nem volt akadálya a törvényes keretek közt folyó munkának.

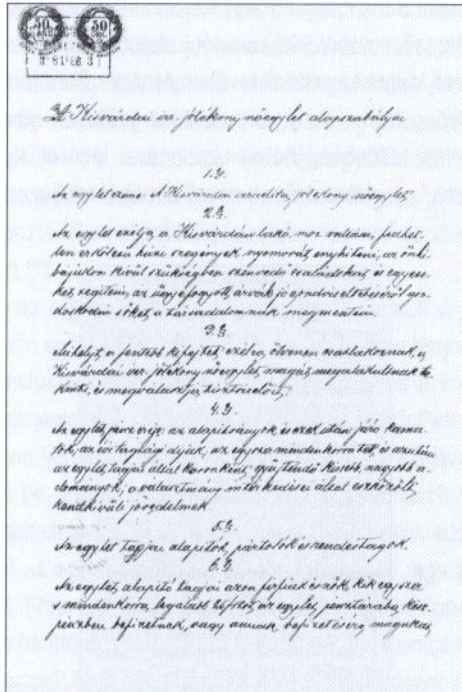
A feladatok ellátásához anyagi háttér kellett. Ez az alapítványokból, ezek kamataiból, az évi tagsági díjakból, az adományokból, és a „választmány intézkedései által eszközölt rendkívüli jövedelmekből” képződött. Az alapító tag aki legalább 25 forintot egyben avagy 5 forintos havi részletekben befizet. A pártolók hat éven át évenként legalább 5 forintot juttatnak az egyletnek, a rendes tagok pedig 3 frt. felvételi díjat és havonta 20 kr tagsági díjat fizetnek az egyleti pénztárba. Férfiak és nők egyaránt lehetnek mindhárom csoport tagjai. Az alakulás utáni évben készült kimutatás szerint az egylet vagyona 600 forint volt, kiadása 283 frt 25 kr. Bevétele 329 frt. 40 kr. A rendes tagok száma 104.¹¹

1888-ban a Nőegyletet az alábbiak vezették: Klein Mózesné-elnök, Széll Mihályné-alelnök, Fried Náthánné-pénztáros, Glück Péter-jegyző. Az Egyenlőség c. lap hírül adta, hogy mint minden évben, úgy a fent említett évben is az egylet gyűjtést szervezett a szegény gyermekek felruházása érdekében. Nem eredmény nélkül, hiszen a december 19-én tartott választmányi ülésen ünnepélyes keretek között 26 fiatalt láttak el téli ruhával. Ugyanekkor a választmány két rászoruló asszonynak 40-40 forintot adományozott.¹²

1892-ben mint arról a Kisvárdai Lapok beszámolt, elnöknek választották Széll Mihálynét, alelnöknek Harstein Lipótnét, pénztárnoknak Lázár Fülöpnt, a jegyző Rosenthal Ferencz lett. Az évi jelentésből kiderült, hogy az egylet az elmúlt évben jótékony célra kb. 500 forintot áldozott, a kamatozó vagyona 1167 forintra emelkedett.¹³

A helyi sajtó megőrizte az egylet történetét jelző eseményeket. Kiemelkedők voltak a decemberben történő akciók, amelyek során hasonló események zajlottak: „...az Izraelita Nőegylet f. hó 19-én az egyleti helyiségben 26 leánygyermeket ruházott föl. Glück Péter ügyvéd, egyleti titkár szép beszédben háláját fejezte ki a nemes lelkű adományozóknak...”¹⁴

A ruhadarabok gyűjtésből származtak, volt aki emellett pénz és élelmiszert is adott. Ezekből gondoskodtak az ajándékokról. Néha egy-egy tekintélyesebb zsidó halálakor, vagy ő, vagy örökösei valamilyen összeget juttattak a Nőegylet részére, vagy más egyesület javára. 1891-ben pl. 13 iskolást ruháztak fel abból az ötven forintból, amit Rosenblüth Simon kereskedő örökösei adományoztak, 1902-ben pedig: „Néhai Altman Mór úr a kisvárdai izr. Nőegyletnek jótékonyágának gyakorlására végrendeletileg 1333 K 33 fillért hagyományozott, mely összeget az örökösök nevében Altman Ede úr a nőegylet pénztárába befizette...”¹⁵

A kisvárdai izr. jótékony nőegylet alapszabálya

A bevételek egy jelentős része a megrendezett estekből származott. A műsorral összekötött rendezvényt tánc követte. 1896-ban egy ilyen alkalomból gyulladt ki a fény Kisvárdán, mely fényt már a villanyvilágítás szolgáltatta.¹⁶ A későbbi évtizedekben is hagyományos pénzszerző módja volt ez az egyesületnek.

1930 decemberében a Nőegylet helybeli műkedvelő színjátszók segítségével rendezett jótékony célú kabaréestet. Egyéb műsorszámok mellett előadták Molnár Ferenc: Marsall, Vadnay László: A frakk, és Nóti Károly: Az antenna betyár c. jeleneteket.¹⁷

1935-ben a Nőegylet és a Leányegylet közösen tartott vasárnapi teáestet a népkonyha javára. Ezek a rendezvények a fiataloknak szórakozási lehetőséget biztosítottak, másrészt a jótékonytáncot gyakorolhatták azok akiknek erre lehetőségük volt. Ez a decemberi rendezvény is jól sikerült: „A mulatságon nagy számban vett részt a közönség, és a megjelentek soraiban

képviselve volt Kisvárdai egész társadalmában...” írta beszámolójában a helyi sajtó munkatársa.¹⁸ Ez alkalommal is együtt szórakoztak a város fiataljai, a felekezeti nem játszott szerepet. A zenét szolgáltató amatőr jazz-zenekar összetétele is ezt látszik igazolni: Sándor Klári, Bodnár József, Klein Ferenc, Lunczer László.

A pénzintézetek szaporodásával egyre inkább gyakorlat lett, hogy azok is valamilyen összeggel támogatták a különböző egyleteket, így a Nőegyletet is. Az ilyen és hasonló adományokat. s a kapott pénz nagyságát a kedvezményezettek mindig közzétették a sajtóban és köszönetet mondtak az ajándékozóknak. Láng Zsigmondné egyleti elnök is így tett: „...A Kisvárdai Ipar és Kereskedelmi Bank igazgatósága ez idén sem feledkezett meg szegényeinkről s évi mérlegének lezárása alkalmából 200 koronát juttatott a Nőegylet pénztárának...”¹⁹ Olykor a Nőegylet is felekezeti különbség nélkül tevékenykedett: „Páratlan bőkezűséget tanúsított ez alkalommal az izr. Nőegylet is, mely választmányi gyűlésen elhatározta, hogy a város összes leánytanulóit vallási különbség nélkül uszonnával látja el. Ilyen jótékony egyesület nem szorul magasztalásra.” — írták a millennium alkalmából rendezett akcióról.²⁰

FELSŐSZABOLCSI HIRLAP

— Nyilvános nyugtázás. A kisvárdai izr. nőegylet és népkonyhája a következő kegyes adományokat nyugtázza: Ipar és Kereskedelmi bank 400 K, Gazdasági és Kereskedelmi bank 200 K, Takarékpénztár 150 K, Vadász Dezsőné, Halmi Mór 50—50 K, Róth Miksa 30 K, Kain Józsefné, Moskovitz Béláné (Csontos) 20—20 K, Schiffer Sámuelné, özv. Wilheimné Halmi Lászlóné, Molnár Márkné, Lázár Fülöpné, Hochmann Mórné 10—10 K, Goldstein Elekne, Dr. Lukács Ignácne 5—5 K, özv. Várnainé 3 K, Lukács Pistike 2 K, özv. Weiszberg Józsefné 4 üveg paradicsomot, 1 zsák zöldséget 1 kigr. mákot, 1 kg. hagymát, 1 zsák kalarábét, 10 kg. lisztet, 5 fej káposztát, 8 kg. babot, 1 méter tűzifát. Berkovics Miksáné (Pap) 3 zsák burgonyát, 1 véka babot, 1 véka sárgarépát, 10 kg. lisztet, 5 kg. buza darát, 5 kg. teug. darát, 1 méter fát. Rosenbaum Leoné 2 kg. babot 1/2 kg. hagymát 1/2 kg. borsot. Fried Izidorné 1 kg. lisztet 2 kg. tengeri lisztet, 1 kg. grizt, 3 tojást. Halmi Gézáné 1 kosár zöldséget. Fogadják a kegyes adakozók az egylet nevében is leghálásabb köszönetemet Dimer Edéné egyf. elnök.

Egy korabeli újságbír

Gondot fordítottak még a szegény leányok férjhezmenetelére, s úgy tűnik, hogy külön segélyalapot létesítettek számukra. A több erről szóló hír egyike szerint az izraelita nőegyletnek szegény menyasszonyokat segélyező alapja javára 1910-ben Grosz Ignác úr lakodalmos házánál Stark Relli és Salgó Gizella „úrleányok” 44 kor 43 fillért, Reisman Mór úr lakodalmos házánál pedig Reisman Rezszi 22 kor. 60 fillért gyűjtöttek.²¹

Az alap a későbbi években is létezett, hiszen több híradás van róla. Az egyik információ szerint 1930-ban Goldman lakodalmos házánál Grünwald Ilonka és Markovics Helénke 10,

Schwarz Ármin lakodalmas házánál pedig Csillag Jolánka és Schwartz Irénke 11,78 pengőt gyűjtött.²² A Nőegylet maga is adományozott nemes célokra. Az izraelita hitközség tűzifagyűjtő felhívására is reagáltak: „Az izr. Hitközség képviselő testülete f. hó 13-án tartott választmányi gyűlésén Reizman Herman elnök indítványára két bizottsági tagot küldtek ki, hogy az izr. szegényeknek adandó tűzifa szerzése végett — mint minden évben, úgy az idén is — adományokat gyűjtsön. A gyűjtéssel Weisz Lajos és Lebovics Benjámín bízattak meg, kiknek buzgalma 160 frtot juttatott a nemes célra. Az adományozók között a hitközség kebelében fennálló jótékony célú egyletek is szerepelnek.”²³

Az egylet olyan programokat is szervezett, melyek nem voltak összefüggésben a jótékonykodással, inkább a közművelődést, az ismeretterjesztést szolgálták. 1932. január 10-én a népkonyha helyiségében Vámbéry Melanie tartott beszámolót „Írországi élményeim” címmel²⁴, február 21-én pedig dr. Hűvös Henrikné: Párizs és a gyarmatügyi kiállítás címmel tartott előadást utazási élményeiből, s a „...szép számmal összegyűlt közönség a legnagyobb áhítattal és élvezettel hallgatta a felolvasó közvetlen és mindenkit elragadó, megkapó, tanulságos előadását, melynek végeztével a hallgatóság frenetikus tapssal adott kifejezést az előadó által nyújtott kiváló élvezetért.”²⁵

Fennállása alatt az egylet többször is változtatta alapszabályait. Először 1884-ben, majd 1897-ben került erre sor. A változtatások az egyleti munka lényegét általában nem érintették. Az alapszabályzatokhoz mellékelte jegyzőkönyvekből és a korabeli lapokból kiderül, hogy kik voltak azok, akik leginkább mozgatták az egyletet. Glück Péter ügyvéd nevét már említettem, ő hosszú éveken keresztül volt az egylet jegyzője. Az alapszabály szerint ezt a tisztséget csak férfi tölthette be, a többi posztot csak nő. Ő tagja volt a Kisvárdai Ipari és Kereskedelmi Bank igazgatótanácsának is, így könnyen szerezhette tőlük adományt az egylet részére. Az 1880-as években az egylet elnöke Reismann Hermanné, egy tekintélyes és vagyonos kereskedő felesége volt. Férje szintén egy pénzintézet ig. tagja, mégpedig a Takarékpénztáré.

A tagok közül említendő dr. Rosenblüth Bernáthné, férje orvos, szintén a Takarékpénztár ig. tagja, Berger Ignáczné, férje nyomdász és könyv-papír-írószer kereskedő, Fried Józsefné — férje gyógyszerész, Lebovics Benjáminné — férje földbirtokos, Windt Hermanné — férje termény-nagykereskedő, Schwarz Ignáczné — férje vendéglős, Frigyessy Simonné — férje italkereskedő, Lázár Zsigmondné — kereskedő, Reizman Samuné, férje kereskedő. Ez utóbbi több esztendőn át volt az egylet elnöke.

1936. március 28-án elhunyt özvegy Reizman Samuné (Leveleki Erzsébet), róla a krónikások azt jegyezték fel, hogy: „A megboldogult nagy megbecsülésnek és tiszteletnek örvendett Kisvárdai társadalmában. A szegényeknek, rászorulóknak megértő támogatója volt s mint a Kisvárdai Izraelita Nőegylet elnöknője hosszú esztendőken keresztül értékes karitatív tevékenységet fejtett ki...”²⁶

Látható, hogy a felsoroltak azon körből kerültek ki, akik maguk is képesek és készek voltak anyagi áldozatokat is vállalni egy-egy általuk fontosnak és hasznosnak vélt ügy érdekében. Az alkalmi támogatók, az adományozók köre ennél jóval tágabb volt, s szinte az egész társadalmi vertikumot érintette. Mindenki lehetősége szerint adott jótékonyági célra.

A NÉPKONYHA

A fentnevezett intézmény létrehozása is a Nőegylethez fűződik. 1909. január 31-én taggyűlést tartottak, melyen egyhangú lelkesedéssel elhatározták, hogy népkonyhát állítsanak fel. A Nőegylet „...e célból a helybeli izr. Hitközség beleegyezésével az izr. népiskola házmesteri lakásához egy helyiséget fog építtetni, melyet a népkonyhára fog fordítani. A kiadások biztosítása céljából a nőegylet gyűjtőíveket bocsátott ki...”²⁷

Hasonló kezdeményezés már volt Kisvárdán, ezt is a zsidóság hozta létre: „...az izraelita iskolánál is csak négy éve működik egy ilyen magán úton összetakolt intézmény, ennek áldásos munkálkodását tapasztalni is lehet a gyermekeknél...”²⁸

A népkonyha létrehozása az ötlettől számított egy éven belül sikerült: „A helybeli izraelita nőegylet népkonyha-alapszabályai jóváhagyva e héten érkeztek vissza a hatóságokhoz” — írták decemberben.²⁹ 1909. december 8-án a bérelt helyiségben valóban megkezdte jótékony ténykedését a konyha, mely akkoriban naponta 35–40 éhező gyermeknek nyújtott egészséges táplálékot.

Ne feledkezzünk meg azokról, akiknek jelentős érdemük volt ennek a szociális intézménynek a létrehozásában: „...ha rá gondolunk azon határt nem ismerő jótékony szívre, mellyel az izr. Nőegylet elnöknője Diner Edéné öngyása már számtalan embertársának nyomorszülte könnyeit leszárítá, ha lelki szemekkel szemléljük azon lelkes és jótékony szívű izr. hölgyeket, kik az izr. Nőegylet választmányát képezik, ha rá gondolunk az izr. hitközség elnökére: Széll Mihályra, kinek a jótékonyág gyakorlása életelemét képezi, s ki nemcsak példaadás útján, hanem serkenteni tudás folytán is a jótékonyág széles körű gyakorlását meghonosítani mesterileg tudja, végül ha ezen izr. Nőegylet lelkes titkárának, Kovács Somának agilis tevékenységét figyelembe vesszük, akkor bátran állíthatjuk, hogy nincs is távol az az idő, a midőn ezen most létesült népkonyha a szűkebb körből kiemelkedve a jótékonyágot az általánosságra fogja kiterjeszteni...”³⁰

A következő évi megindulásról így számolt be a korabeli tudósító: „A kisvárdai izraelita nőegylet 1910. dec. hó 4-én nyitotta meg az általa fenntartott népkonyhát. Az első ebédet Grosz Benjáminné úrnő sajátjából adta. Az izraelita elemi iskolából a tantestület vezetése és felügyelete alatt 19 gyermek, az állami iskolából Bán Lajos igazgató vezetésével 24 izr. leánygyermek, a főrabbi vezetése alatt álló talmudtan iskolából 9 tanuló vett részt az ebéden. Ezt ünnepi aktussá Széll Mihály hitközségi elnök tette, minthogy asztalhoz ülve az egybesereglett gyermekekkel ebédelt.”³¹ A konyha létrehozásában és működtetésében még Diner Gyulának és Reizman Hermannak volt döntő szerepe. A népkonyha szervezetileg is különvált a Nőegylettől. Alapszabálya volt, vezetését egy intézőbizottság végezte. Ennek tagjai voltak: a Nőegylet elnöke, a hitközség főbbja és elnöke, a Chevra Kadischa és az izraelita iskolaszék elnöke. A népkonyha feladata elsősorban a rászoruló az izr. iskolás tanulók, az öregek és a betegek ételmezése volt. Ennek költségét több forrás fedezte.

Rendes tagok 6 éven át minimum 10 korona tagdíjat fizettek, alapító tag lehetett az aki 200 koronát befizetett, a pártoló tagság 100 koronától járt. Adományokat szintén elfogadtak.

Ezek lehetek eszközök, berendezési tárgyak, élelmiszerek. Arra is volt példa, hogy egyetlen személy állta egy étkezés költségét. 1911 decemberében az izraelita elemi iskola 19, az állami elemi iskola 24, a talmud-iskola 9 tanulója vett részt az egyik ebéden. A hitközség elnöke, Széll Mihály is megjelent az eseményen, velük együtt étkezett, ezzel is emelve a karitatív akció rangját. Majd: „...a konyha jó főztét dicsérvén, szólásra emelkedett és dicsérte a nap hősnőjét, ki sajátjából állította ki az ebédet, sajátkezűleg tálalt a sok apróságnak, szívélyes mosollyal közeledett a kis ügyetlenekhez, midőn a villa és a kés igénybe vételére bátorította őket.”³² Nem érdemtelen azt sem megjegyezni, hogy maga a község is támogatta a különböző felekezetek által fenntartott és működtetett népkonyhákat. 1939-ben például mindegyik 200-200 pengő segélyt kapott feladataik jobb ellátása végett.³³

Hosszú ideig a népkonyhának nem volt saját hajléka. Az állandó otthont egy szerencsétlenség „eredményezte”. Autóbalesetben elhunyt dr. György Sándor ügyvéd, s halálakor — mintegy emlékezetül a személyére — vetődött fel, hogy az izraelita népkonyhának állandó helyiséget létesítsenek. A hitközség telket adott, az özvegy és az elhunyt testvérei, barátai pedig pénzzel járultak hozzá ahhoz, hogy 1931. december 8-án felavathatták az intézmény új helyiségét.³⁴ Az épületet ezentúl dr. György Sándor Népkonyhának nevezték. Különösen fontos volt a szervezet tevékenysége a gazdasági válság körüli években. Az ellátott személyek számáról némi felvilágosítással szolgál az a rendes évi közgyűlésről szóló beszámoló, melyből kiderül, hogy az 1933-as év kezdetétől tavaszig a Nőegylet kiosztott 2080 pengő segélyt, a népkonyhánál pedig 1932. december 18. és 1933. március 24. között 5880 ebédet kaptak a rászorulók.³⁵

Arról, hogy valójában mennyien lehettek azok az izraeliták, akiket szegénynek mondhatunk, pontos számadat nem áll rendelkezésünkre. Birtokunkban van ugyan egy 1929-es kimutatás, mely a község területén élő szegényeket veszi számba és osztja be a rászorultság és az ezzel arányos ellátás szempontjából három különböző kategóriába, ezt azonban kétségekkel kell fogadnunk. Ez alapján ugyanis az I. osztályú szegények közé 7 egyént vettek fel, közülük 1 az izraelita, (özv. Schönberger Dávidné, 80 éves) a II. osztály 22 személyéből szintén 1 ember (Hartman Kati, 60 éves), az utolsó csoport 24 lelket kitevő számából szintén csak 1 (Burger József 75 éves) tartozott az általunk vizsgált csoportba.³⁶

Ezen adatok aligha tükrözik a pontos képet, hiszen ez idő tájt mintegy 14 000 lakosa volt a településnek, s a félszáznyi eltartatlan ehhez képest kevésnek mondható. Azt azonban megállapíthatjuk az idézett adatokból, hogy a regisztráltak között elenyésző százalékban voltak zsidók.

Az ellátásra, segélyezésre szorulókat vélhetően a felekezet egyletei, szervezetei s a tehetősebb zsidó polgárok oly mértékben tudták támogatni, hogy a község teljes ellátására — költsége fejenként havi 21 pengő —, illetőleg a hónaponkénti 8–12, ill. 1–4 pengős segélyre nem feltétlenül voltak ráutalva. Elég itt a fentebb jelzett 2080 pengős összeget egy hónapra lebontani, s kiderül, hogy a havi 700 pengős keret meghaladja a község havi segélyezésre fordított keretét, amely az adható maximális mértékkel számolva $147+264+96=489$ pengő volt.

AZ IZRAELITA LEÁNYEGYLET

Szólnunk kell az Izraelita Leányegyletről is, melynek megalakulásáról nincsenek pontos adataink, de a visszaemlékezők az első világháborút követő évekre teszik ezt az időpontot.³⁷ A kezdeti lelkesedést a közönyösség követte, olyannyira, hogy a szervezet lényegében szüneteltette tevékenységét és csak a 30-as években alakult újjá, ekkortól találhatjuk nyomát meglétüknek. Ők is jótékonsági célból szerveződtek, ennek érdekében általában különböző esteket rendeztek, s annak bevételeiből fedezték a kiadásait. A Felsőszabolcs nevű újság is beharangozta az ilyen eseményeket, például azt az 1933. március 3-án tartandó: „...változatos műsorú és helyi vonatkozásban gazdag, tánccal egybekötött 'Eleven rádióestjét' amelyen a legjobb helybeli műkedvelők szerepelnek.” Ezt azért is emeltük ki, mert példáját adja annak, hogy felekezeti célra való tekintet nélkül is létrejöhettek az összefogás, hiszen a „fényesen sikerült” programban az izraelita vallású polgárokkal együtt szerepelt pl.: Teremy Gyula, Bakó Lajos, Bodnár József is.³⁸

Ekkor egyébként a következő személyek alkották a tisztkart: az elnök: dr. Szőke Sándorné, társelnökök: dr. Rothfeld Aranka, Földes Elza és Rónai Margit, alelnökök: Szilágyi Lajosné, Eichler Rella, Fried Manyi, a titkári posztokat dr. Szilágyi István és Goldstein Dezső töltötték be, jegyzők: Klein Böske, Eichler Sári, pénztárnokok: Friedmann Magda, Kroo Magda, ügyész: dr. Reismann Vilmos, ellenőrök: Steinbach Elza és Szabó Klári. Számvizsgáló és felügyelő bizottsági tagok: Fried Erzszi, Molnár Böske, Rác Sári, Salgó Olga, Weisz Lujza.³⁹

1935. november 17-én is tartottak tisztújító közgyűlést, „...amelyen ismét dr. Szőke Sándornét, az egyesület lelkes és fáradhatatlan vezetőjét választották meg elnökül. Az elnökség és tisztkar tagjainak sorában sem történt változás és a régi vezetőség maradt a helyén.”⁴⁰ Rendszeres pénzszerző akció volt az ún. teaestély szervezése, melyen a sütemények és a nevezett ital elfogyasztása mellett általában valamilyen műkedvelő produkció szolgáltatta a „vonzerőt”. 1936 decemberében is erre invitálták az érdeklődőket: „A Leányegylet jótékony célú mulatságai évről évre szép sikert eredményeznek s így érthető, hogy a mostani teaestély iránt is igen élénk érdeklődés mutatkozik. A mulatság megtartásánál azt az újítást hozzák, hogy azt nem a Nagyszálló színháztermében, hanem a kávéházi teremben s a hozzátartozó kisteremben rendezik meg. A teadélután keretén belül gyermekkarbaré előadás lesz...”⁴¹ A gyermekkarbarén kívül szavaltok (Rosenwasser Irén pl. Ady-verseket szavalt), énekszámok is szerepeltek a programban. Az előadást tánc követte, s az estélyen a résztvevők bizonyos pénzüsszeget is adományoztak jótékony célra. (Rossz nyelvek szerint sok és finomabbnál finomabb édességeket ettek meg azért, hogy a rászorulóknak kenyeret tudjanak juttatni.)

A teaestélyhez hasonló volt az ún. fagyaltest. 1935-ben a Nagyszálloda nyári kerthelyiségében tartottak egy ilyen rendezvényt. A fagyalt elfogyasztása után zene és tánc következett. Az előbbit az Öreg Diákok Clubbjának jazz-zenekara és Csorba István cigányprímás zenekara szolgáltatta.⁴²

Az egylet segített azon a szervezeteken is, melyek hasonló céllal jöttek létre. 1934 utolsó hónapjában a Népkonyha javára rendeztek teadélután, a következő év december 29-én

az izr. elemi népiskolában volt a Szegény Gyermekeket Felruházó Egyesület egyik akciója, melynek révén mintegy 160 főt láttak el téli ruhával, fehémeművel és cipővel. Ez alkalommal az egyesületet a Leányegylet 200 pengővel segítette.⁴³

A Nőegylet, az izraelita népkonyha és a Leányegylet egészen addig működött amíg működhetett. A második világháború alatt is tevékenykedtek, igaz, hogy a funkcióikat egyre kevésbé tudták ellátni, hiszen a zsidóság is egyre rosszabb körülmények közé került, kevesebb lett a támogató, több a rászorult. A helyi hatalom idővel diszkriminálta is az izraelita népkonyhát, mert míg 1941-ben még 200 pengőt, vagyis a többi felekezet által működtetett népkonyhával megegyező összegű támogatást kapott,⁴⁴ addig 1943-ban az izraelita népkonyha már nincs a támogatottak között.⁴⁵ Egy év múlva az izraelita egyletek, szervezetek sorsa bevégeztetik.

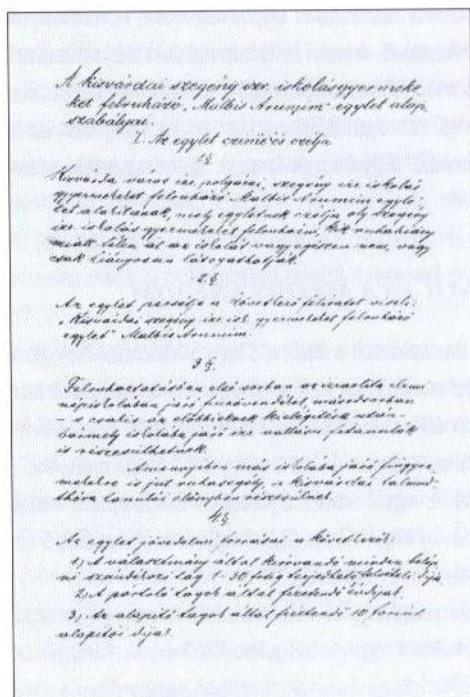
A CHEVRA MEZONOT ÉS A MALBIS ARUMIM

A népkonyhához hasonló volt a célja a Chevra Mezonot-nak, azaz Tápegyletnek. Fő feladata a szegény izraelita tanulók, de elsősorban a kisvárdai jesiva tanulóinak ételmezése. Az egylet támogatása révén éltek azok, akik nem akartak vagy nem tudtak egy-egy tehetősebb zsidó családnál „napokat enni.” Aki az egyletet vette igénybe, az „...9 krajcárról szóló utalványt kapott naponta az egyik pincehelyiségbe. Két krajcárért ez egyik pincében egy pohár tejet és egy kiflit lehetett kapni, este ugyanúgy, a megmaradt 5 krajcárból délben egy tányér levest, egy szelet kenyeret kaphatott.”⁴⁶

Kifejezetten jótékonyági egylet volt a Malbis Arumim is, vagyis a Kisvárdai Szegény Izraelita Iskolás Gyermekeket Felruházó Egylet. 1898-ban a belügyminisztérium elutasította a jóváhagyásukat, mert több kifogást emelt az alapszabályukkal kapcsolatban, pl.: a jegyzőkönyv hitelesítésének módja, a felügyelet kérdése. Miután ezeket tisztázták, 1899. március 10-én az illetékesek jóváhagyták a dokumentumot, így hivatalosan is megalakult az egyesület.⁴⁷ Az egylet célját maga a név elárulja, hivatalosan az alábbiakat rögzítették: „...oly szegény izr. iskolás gyermekeket felruházni, kik ruhahiány miatt télen át az iskolát vagy egészen nem, vagy csak hiányosan látogathatják.”⁴⁸

A segélyezendők sorrendjét az alapszabály rögzítette: az izr. elemi népiskolába járó fiúk, majd a bármely iskolába járó izr. fiútanulók, s ha marad pénz, akkor a talmud-tóra hallgatói kaphatnak segítséget abban, hogy télen ne kelljen fagyoskodniuk. A segélyezendők névsorát az iskolaszék elnöke állította össze, „...melyben elsősorban a tehetetlen szegénység, azután a viselet, továbbá a szorgalom legyen sorrend szerint feltüntetve...” megjelölve, hogy mely ruhadarabra lenne szükség.⁴⁹ A ruhakiosztás előtt négy héttel árlejtést — pályázatot — írtak ki, hogy mely cég készítené el olcsóbban a szükséges holmikat. Az sem volt azonban szigorúan betartott előírás, hogy csakis új holmikkal lássák el a szegényeket. A világgazdasági válság éveit körül ilyen felhívások is megjelentek: „A Szegény Gyermekeket Felruházó 'Malbis Arumim Egyesület' ez úton felkéri az izr. hitközség nemesen gondolkodó tagjait, hogy az ócska, hibás, vagy felesleges férfi-női és gyermekruhákat ajándékozzák az egyesületnek, mivel a

mai nehéz gazdasági viszonyok mellett az egyesület különben a szegény gyermekeket a szokásos módon felruházni nem tudná. Az ajándékokat küldjék Berger Herman egyesületi elnökhöz, vagy értesítsék őt erről, aki azokat elviteti.”⁵⁰ Valószínűleg átalakították a ruhaneműket, felhasználták azok anyagát gyermekruha készítéséhez.

A Malbis Arumim egyesület alapszabálya

A „felruházás” ünnepélyes keretek között történt, mégpedig minden év november első felében, vagyis az időjárás zordabbra fordulásakor. Ezt az alapszabály által előírt időpontot nem mindig tartották be, gyakran december 6-án vagy karácsonykor került sor az eseményre. Ajándékozaskor felhívták az érintettek figyelmét a további vallásos buzgalomra, a hazafiságra, a jó magaviseletre és szorgalomra. Az esemény színhelye általában az izraelita elemi népiskola volt. A tél közeledtén kerültek a helyi újságokba a hasonló felhívások: „A Kisvárdai Izraelita Szegény Gyermekeket Felruházó Egyesület... ezúton kéri a nemeslelkű adakozók támogatását. Természetbeni adományokért házhoz mennek. A felajánlásokat Berger Herman elnökhöz kéri bejelenteni.”⁵¹

Azt mondhatjuk, hogy az egyesület eredményes tevékenységet folytatott. Ez azt jelenti, hogy a leginkább rászorultakat valóban ellátták néhány legszükségesebb meleg holmival. „... ez idei felruházást jan. 3-án vasárnap délután tartotta meg az izr. elemi iskolában. Ez alkalommal 170 gyermek részesült ruha, vagy cipősegélyben s nagyon soknak jutott fehérenemű is... az igen nehéz viszonyok dacára is az előző évinél több gyermek részesült segélyezésben ...”⁵²

Az egyesület: „...e hó 4-én 40 szegény gyermeknek osztott ki csizmákat, s így ez idén már tizennegyedikszer segített a nyomorgó ártatlan gyermekek szenvedésén. A felruházási ünnepély szépszámú intelligens vendégek jelenlétében a Hymnusz eléneklésével vette kezdetét, s ezután Füredi Ármin az izr. elemi népiskola igazgatója szívreható beszéddel köszöntö meg az egyesületnek ezen jótékony cselekedetét, melyre gyönyörű, az emberszeretettel áradó szavakkal válaszolt dr. Spitz Lajos, az egyesületnek érdemes elnöke. Este 7 óraker társas vacsora volt, mely alkalommal 140 korona újabbi adomány gyűlt egybe.” — írták 1910 decemberében.⁵³

A költségeket az egyéni felajánlások és az alkalmoszerű gyűjtések mellett a befizetett díjak fedezték. A rendes tagok 10 krajcár bejelentkezési díj mellett kötelesek voltak 1-30 frt. felvételi díjat fizetni, attól függően, hogy a választmány milyennek ítélte a leendő tag anyagi helyzetét, valamint 1 frt. 20 krajcárt tagsági díjat havi részletekben. A pártoló tag ennek legalább a dupláját fizette, az alapító tag minimálisan 10 forintnyi összeget tartozott lefizetni. Ez utóbbi két kategóriába tartozók sem bejelentési, sem felvételi díjat nem voltak kötelesek leróni. A tiszteletbeli tag nem fizetett semmit, elegendő volt, ha már korábban jótékony cselekedetet végzett a gyermekek érdekében.

Akadtak persze olyan személyek is, akik nem várták meg, amíg a támogatást kérők kopogtatnak házaik ajtaján: Egy magát megnevezni nem akaró jószív leányának esküvője emlékére 50 koronát adományozott a kisvárdai izr. Szegény iskolás gyermekeket felruházó „Malbis Arumim” egyesületnek. Ezen ismeretlen egyén fogadja az egyesület leghőbb köszönetét, s kérni fogjuk az eget urát, hogy a mindenható áldja meg őt és családját minden jóval. Füredi Ármin egyesületi jegyző.⁵⁴

A közösségről viszonylag kevés információ jelent meg a helyi sajtóban, ezek egyike a vezetőségválasztás eredményét örökítette meg. 1911. január 1-én megválasztottak: elnök: dr. Spitz Lajos, alelnök: Kemény Gyula, jegyző: Füredi Ármin, pénztáros: Rosenbaum Leó, ellenőr: Klein Márkusz, választmányi tagok: Klein Gyula, Beck Sámuel, Kellner Mór, Berger József, Schwarcz Ignác, Schwarcz Jakab, Jakobovics József, Berkovics Elek, Kálmán Ignác, Klein Jakab, Berger Herman, Pollák Ferenc, Eichler Mór, Kastenbaum Lipót, Danciger József, Fried J. Sámuel.⁵⁵

Az egyesület kötődött a hitközséghez. A tagokat érintő hirdetmények az imaház előcsarnokában kerültek kifüggesztésre, a tisztségviselők választásánál a szavazóbizottság elnöke a helyi főrabbi volt, az alapszabályzatban pedig rögzítették, hogy: „...az egyesület működésének vallásos-erkölcsi tekintetben nem szabad ellentétbe jönni a Sulchán Aruch nevű izr. szertartási és vallásos codex egyik pontjával sem.”⁵⁶

A GEMILUSZ CHASZODIM ÉS AZ OSZE CHESZED WEEMESZ

Jelentős önszerveződő csoportja volt a zsidóságnak a Gemilusz Chaszodim is, melynek nevét Emberbaráti Egyesületnek fordíthatjuk. Tevékenysége a szegények támogatására terjedt ki, mégpedig abban a formában, hogy kézi zálogra kamatmentes kölcsönöket adtak az

arra rászorulóknak, akik különben más forrásból, s főleg nem kamatmentesen nehezen jutottak volna hitelhez. Ezzel sok embernek mentették meg csekélyke értékű tárgyát, kis vagyónkáját. Az egyesület fennállásának 70 éves jubileumát 1937. január 3-án tartott díszközgyűlésen ünnepelték meg. Az évfordulón „...Schwartz Menyhért elnök megnyitó szavai után dr. Szőke Sándor egyesületi díszelnök mondta el ünnepi beszédét... Unger Sándor titkár felolvasta az egyesület 70 éves történetét, amelyben kimerítően beszámolt az elvégzett munkáról. Dr. Fried Samu megható szavakban méltatta az egyesület nemes célkitűzéseit s annak támogatására hívta fel a figyelmet. Kain József izr. Hitközségi elnök hosszabb beszédet tartott, amelyet élénk érdeklődéssel hallgattak...”⁵⁷

Egy évvel korábban emlékeztek meg a kisvárdai zsidók az Osze Cheszed Weemeszről, a Kegyeségi Egyletről. Ez alapításának negyvenéves évfordulóját ünnepelte. 1936. február 8-án az alapítók emlékének megörökítése céljából is a kistemplom helyiségében ünnepélyes vacsorát rendeztek. A korabeli eseményekre így emlékeztek vissza: „...összeállott huszonnégy szegénysorú de jószívű, önzetlen és lelkes ember, azzal a célkitűzéssel, hogy a szegényeken, védteleneken, rászorulókon segítsenek, a betegeket istápolja és a szeretet szellemében minden téren tőle telhetőleg jótékonytárgyat gyakoroljon.”⁵⁸

Az egyesület tevékenységéről kevésbé számoltak be a helyi hírlapok, jegyzőkönyvük pedig nem élte túl az idők viharát. A kezdeti években — 1897-ben — Klein Jakab volt az elnök, Fischer Ármin a jegyzői tisztet látta el. A Kisvárdai és Vidéki 48. számának egyik tudósításából kiderül, hogy 1911. november 26-án vezetőséget választottak, az elnök Beck Sámuel, az alelnök Schönberger Ignác, pénztárnok Lefkovic Miksa, ellenőr Újhelyi Lajos lett. Megválasztásra került még 3 számvevő és 14 választmányi tag. Az egyesület ekkor 226 tagot számlált.⁵⁹ Az említett évfordulóra a kezdetekhez képest alaposan megnőtt az egyesület ereje és létszáma, mintegy háromszázan vettek részt az eseményen. Az alapítók közül még nyolcan életben voltak. Ekkor az egyesület elnöke Weisz Sámuel volt. De nézzük meg az előzményeket!

Az első alapszabályuk 1896-ban keletkezett, ezt azonban a minisztérium visszaküldte azzal, hogy nem megfelelő a segélyezés és a felvételi díjak megállapításának rendszere és a pénzbírságok kiszabása, ez utóbbira ugyanis magánegyletek nem voltak feljogosítva. Előírták továbbá, hogy az évi rendes közgyűlés időpontja „Kiszlew” hónap, magyarul is megadassék. A következő év augusztusában már jóváhagyott szabállyal rendelkeztek. A hivatalos nevük Kisvárdai Osze Cheszed Veemes Kegyeségi Egyesület, amelyet Kisvárdai szegényebb sorsú izraelita lakosai alakítottak azért, hogy egymást segélyezzék és a kegyeleti feladatokat ellássák.

A keresetképtelenné vált tagok négy héten át heti 2 forintot kaptak, az özvegyek 15 forintnyi végkielégítésre számíthattak. Ennek módja az alábbi volt: „...az egyesületi szolgálta egy pénzzel ellátott bezárt perselyt és a segélyezendő, ill. végkielégítést nyerendő pénzzel ellátott nyitott perselyt visz az érdekelt taghoz, kinek aztán jogában álland a nyitott perselyből a pénzt elfogadni és saját céljaira felhasználni, vagy pedig a bezárt perselybe dobni, így a segély elfogadása vagy el nem fogadása örökre titok marad. El nem fogadott pénzek az alapítók kegyeleti céljaira fordítandók”⁶⁰

Az alapszabályzat kimondta azt is, hogy járvány alkalmával a választmánynak jogában áll a megadott összeget lejjebb szállítani, hogy az aránytalanul növekvő kiadások az egylet anyagi alapját ne szüntessék meg, s hogy a rászorulóknak mindegyikét segíyezni tudják.

Az egyleti társ halálakor több feladat hárult a szervezetre. A háznál való ima céljából 10 felnőtt embert kellett összegyűjteni, amennyiben az elhunytak nem volt fiúgyermek, az elhalálozott lelki üdvéért imát mondtak (kadisch), a halottat a sírjáig kikísérték, sírhantjára 10 forint értékű sírkövet állítottak.

Mindezen kiadásokhoz a rendes tagok 5-50 frt felvételi díjjal és havi 10 krajcár befizetésével, a pártoló tagok 3 forinttal, az alapító tagok 25 forintnyi összeggel járultak hozzá. A hitközség engedélyével szombatonként önkéntes adományokat is gyűjtöttek a thóra mellett.

Más egyletekhez hasonlóan elfogadtak támogatásokat is. Ezen adományokat köszönték meg pl. 1911-ben a Felsőszabolcsi Hírlap hasábjain: „Az Osze Cheszed kegyességi egylet részére a múlt évben következő nagyobb összegek adományoztattak részben adomány címen. Diner Gyula, Reizman Sámuel, Halasi Mór, Széll Mihály, Bozsán Vilmos, Grósz Ignác urak és a kereskedelmi hitelintézet 50-50 korona. Diner István úr, Takarékpénztár, Gazdasági és Kereskedelmi Hitelintézet 30-30 korona, Közgazdasági Népbank 10 korona. Fogadják a kegyes adományozók ez úton is az egylet hálás köszönetét...”⁶² A díjjal tartozókat szigorúan szankcionálták. Háromhavi tagdíjhátralék után az egyleti társ elvesztette segélyjogosultságát, hat hónap elmaradás a kizárást vonta maga után. Más egyletek ennél enyhébb rendszabályokat fogalmaztak meg, a Bikur-Cholim például csak 3 évi tagdíj elmaradása után zárta ki a sorraiból a nem fizetőt, addig egyetlen következmény a szavazási jog megvonása volt.

A BIKOR-CHOLIM

Végezetül szólnunk kell a már említett Bikor-Cholim Izraelita támogató egyletről. Törvényesen csak 1894-ben alakult meg, noha már 1885-ben kísérlet történt létrehozására. Ekkor azonban a belügyminisztérium még azzal utasította el az engedélyezést, hogy: „Kisvárdán egy izr. ort. betegápolási és jótékonyág gyakorlásával foglalkozó s jóváhagyott alapszabályokkal bíró, Chevra Kadischa egylet már létezik, a helyi viszonyok pedig egy más hasonló célú egylet megalakítását nem kívánják.”⁶² Ez tipikus esete annak, amikor valamilyen magasabb fórumon döntik el, hogy mire van szükség és igény egy-egy helyen.

1893. március 5-én rendkívüli közgyűlést tartottak az egylet tagjai, ezen a főtéma természetesen az alapszabály megalkotása volt. Ekkor Grün Dezső volt az elnök, a jegyzői tisztelet Révész Lipót töltötte be. Az összejövetel eredményt hozott, a tervezett alapszabályokat a hitközség elnökeként Reizmann Herman jóváhagyta, majd 1894. május 4-én a belügyminisztérium mondta ki a végső igent.⁶³

Az egylet egyik korábbi alakuló üléséről, 1890-ből fennmaradt a jegyzőkönyv, ebből kiderül, hogy mintegy negyven fő vett részt az eseményen. Az elnöki tisztelet Spitz Simon kereskedő töltötte be, a jegyző Rosenberg Lipót, a pénztáros Grósz Vilmos lett. A tagok között található egy olyan is, aki leginkább értett a betegápoláshoz, ez Burger Sámuel orvos.⁶⁴

Bár a célokban valóban hasonlított a Chewra Kadischához, s kezdetben címében akarták szerepeltetni még a „betegápoló” szót is, ami további azonosságra utalt volna, ezt azonban elhagyták. A támogatás azt jelentette, hogy az egyesület tagjait betegség esetén a tagtársak felváltva ápolják és pénzzel is segítik. Távlati célként szerepelt az orvossal és gyógyszerrel való ellátás is: „...ha az egyesület tőkéje a 600 (arany) koronát meghaladja: megjegyzendő itt, hogy ezen segélyben oly szegények és betegek is részesíthetnek, kik nem tagjai az egyesületnek, mi különben az egyesületi elnök bölcs belátására bízatik, miről azonban utólag a választmánynak jelentést tesz.”⁶⁵ Mivel itt inkább kölcsönös támogatásról beszélhetünk mint jóté-

**A Bikor Cholim Egyesület
TISZTIKARA**
az 1933. évben.

Elnök: **Hartmann József**
Alapítók: **Mandel Bernát**
Alapítók gondnok: **Rosenbaum Leó**
Pénztáros: **Klein Mór** főszeker.
Ellenőr: **Stern Ábrahám**
Jegyző: **Moskovits Éli**

Választmány:

Berger Herman	Klein Gyula
Eichler Mór	Kain József
Goldstein Ignác	Peres Ignác
Grosz Ilés	Dr. Szőke Sándor
ifj. Weisz Sámuel	

I. FEJEZET.
Az egyesület címe és célja.

1. § A kivándorolt izraeli lakosok egy része felhatalmazott szervezetéről indítotva egy „támogató-egyesület” alakítván annak címe: „Kivándorolt Izraeli Támogató-Egyesület” (Bikor-Cholim) a ezen címet hivatalos pecsétjén is használja.

2. § Az egyesület céljai tagjainak betegség esetén felváltva ápolni az egyesület vagyoni felhalmozásból képzett pénzbeli segélyben részesíteni s így támogatni.

3. § Az egyesület költségvetési célja az ápolásból kivül orvossal és gyógyszerrel akkor ellátni, ha az egyesület tőkéje a 600 (arany) koronát meghaladja; — megjegyzendő itt, hogy ezen segélyben oly szegények és betegek is részesíthetnek, kik nem tagjai az egyesületnek; mi különben az egyesület elnök bölcs belátására bízatik, miről azonban utólag a választmánynak jelentést tesz.

II. FEJEZET.
Az egyesületi tagok, azok jogai és kötelezettségei.

4. § Az egyesület tagjai, melyek csak Művészek lehetnek — három félék: rendes, pártótlak és tisztelőtlak.

A Bikor-Cholim alapszabálya

konyságról, ezért kevésbé számíthatott az adakozásból befolyt támogatásokra. A bevételt tagdíjak képezték. Ezek mértékéről az 1893-ban kelt alapszabály ad felvilágosítást. A rendes tagok kevesebb mint tíz és több mint száz aranykoronát nem fizethetnek beiratási díjként. Pártoló tag az, aki évenként legalább 6 aranykoronát befizet. Tiszteletbeli tagként az jöhetett számításba, akit — főleg az egyesület soraiból — a választmány javaslatára annak megválasztanak. Az egyesület minden tagja köteles volt még havonként leróni 20 fillért a jótékony célú kiadások fedezésére. Az elnök felszólítására a kijelölt helyen és időben ápolási kötelezettséget kellett el látni, ezt a tagok ábécérendben tették meg. Ha valaki nem tudott az ápolásban részt vállalni, akkor a helyettesítésért fizetnie kellett. Ez az összeg télen 80, nyáron 60 fillér volt. Az egyesület alapítókéje megalakulásakor 300 forintra rúgott, ehhez hozzányúlni nem lehetett, sőt az e fölötti összegnek is csak 10 százalékát fordíthatták egy-egy beteg ápolására.

1907-ben a szokásos választások eredményeként elnök lett Singer Sámuel, 1. működő elnök Berkovics Elek, 2. működő elnök Berger Herman, pénztáros Salgó Adolf, alapítókegondnok Weisz Emánuel, ellenőr Klein Jakab, jegyző Weissshaus Ignác, számvizsgálók Klein Gyula, ifj. Berger Ignác, Lebovics Ignác. A választmány tagjai lettek: Schwarcz Ch. Herman, Ellenbogen Adolf, Grosz Zsigmond, Roth Henrik, Reisman Mór, Friedman Jenő, Weinberger

József, Rosman József, Fischer József. A póttagok: Braun Juda, Burger József, Frieder Herman.⁶⁶

A vezetőség megválasztásán túl érdekes, hogy ez év január 29-én tartotta az egyesület a fennállásának 25 éves évfordulóját is, ez a dátum pedig azt jelenti, hogy ők 1882-től számították a működésük kezdetét. A díszközgyűléssel egybekötött társas estélyen „...Weishaus Ignác jegyző előadta ezen egyesületnek dióhéjban összevont történetét, főtisztelendő Rósenbaum Mózes főrabbi úr pedig ékes szavakkal magyarázta meg az egyesületek és kiemelten ez egyesület 25 éves fennállásának horderejét, Széll Mihály mint hitközségi elnök méltatta az egyesület jótékony és magasztos működését. A most megválasztott működő elnök Berger Herman szép szavakkal mondta el munkálkodására vonatkozó programbeszédjét. Talpra esett beszédek tartottak még: Schreibner Naftali alrabbi, Rosenbaum Lipót táljai főrabbi s Landau Mór kisvárdai lakos. A társas estélyen 610 korona gyűlt össze.”⁶⁷

1909. február 7-én a következők választották meg: díszelnök: Ackersmann Adolf, I. sz. működő elnök: Berger Herman, 2. sz. működő elnök: Danziger József, pénztáros: Elek Dezső, alaptőke gondnok: Friedman Jenő, ellenőr: Berger József, jegyző: Weissshaus Ignác, számvizsgálók: Danziger Bernát, Smilovits Dezső, Ellenbogen Adolf. A választmány tagjai lettek: Berkovits Elek, Beck Sámuel, Jakobovits József, Kálmán Ignác, Kohn Mór, Salgó Adolf, Rosenbaum Leó, Braun Juda, Weinberger József, póttag: Eichler Mór.⁶⁸

Az 1912-es szavazatok eredményeként elnök: Ackersmann Nándor, alelnök: Danciger József, jegyző: Facher Barna, pénztáros: Salgó Adolf, ellenőr: Reismann Mór, gondnok: Danciger Bernát, számvizsgáló-bizottság: Berkovics Elek, Rosman J., Eichler Mór, választmány: Berger Herman, Kohn Mór, Berkovics B., Weinberger József, Klein Jakab, Klein Gyula, Friedmann Jenő, Rosenbaum Leó, Malcz Vilmos, póttagok: Steinbach Samu, Rosenbaum Henrik.⁶⁹

1933-ban a Bikor Cholim tisztikara a következőkből állt: elnök Hartman József, alelnök Mandel Bernát, Rosenbaum Leo alaptőkegondnok, Klein Mór pénztárnok, Stern Ábrahám ellenőr és Moskovits Ébi jegyző. A választmány kilenc tagja: Berger Herman, Eichler Mór, Goldstein Ignác, Grosz Illés, Klein Gyula, Kain József, Prerau Ignác, dr. Szőke Sándor, ifj. Weisz Sámuel.⁷⁰

A PRO PALESZTINA SZÖVETSÉG

Ez a szervezet alapvetően különbözött az eddig ismertett közösségektől, mivelhogy lényegét a cionizmus gondolköre határozta meg. Az országos szervezet 1926 decemberében alakult meg azzal a legfőbb céllal, „hogy a hazai zsidóság legszélesebb rétegeit bevonja Palesztina újjáépítésének munkájába”⁷¹ ezzel segítve a cionistákat, vagyis azt, hogy a világ zsidósága egy önálló zsidó állam területén élhessen.

Kisvárdán 1929-ben az egyik rendezvényen bemutatták a szervezet Szentföldről készült filmjét.⁷² 1933-ban a Zsidó Szemle március 12-i száma is beszámolt a helyiek purimi bemutatkozó előadásáról. Ennek egy részletét idézzük fel mi is: „Farkas András rövid, de

megkapó megnyitójában az egyesület célkitűzéseit ismertette, majd Kállósi Erzsike és Hartmann Andor Hubay- és Rubinstein-műveket adtak elő nagy hozzáértéssel. Széll Vera és Róth József kiváló szavalói tehetségüknek adták tanújelét. Stein és Herskovits a 'Zélig a sóhivatalban' c. víg- és páros jelenetben nevettek meg a közönséget. Majd következett a műsor fénypontja, a 'Hajnalodik Keleten' c. színmű. A darab szereplői kivétel nélkül tökéleteset alkot-

*Szabó Tamás: Érintés című szoborkompozíciója Kisvárdán
— Ábrahám, Izsák és az angyal*

tak. Wiesner Albert, mint rabbi élethűen játszotta szerepét. Jichok szerepében Szabó Miklós, Mirjám szerepében Kállósi Erzsike arattak frenetikus sikert. Adler Ernő, Kahán Jenő, Spitz László, mint bócherok, nagyon jók voltak. Fried Elza és Heimlich István, mint chaulucok nyújtottak jó alakítást..."⁷³

Még ez év december 17-én chanukka ünnepe alkalmából tartottak kulturális estet. Ezen nem kisebb személyiség, mint dr. Patai József — nevét említettük a kisvárdai jesivát látogatók között — a Múlt és Jelen c. folyóirat szerkesztője, az Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége kulturális szakosztályának elnöke is szerepelt. A bevezetőben Schwarcz Lajos, a helyi szervezet titkára ismertette a közönséggel az est és a szövetség célját: "...melyet igaz magyar

hazafiság fűt át", ezt követően a meghívott vendég tartott előadást, melynek fontosságát a tudósító abban látta, hogy: "...sokan, akiknek eddig talán zavaros fogalmai voltak Palesztináról vagy Szentföldről, most dr. Patai József magasröptű és végig érdekfeszítő előadása révén igen hasznos és szép ismeretekkel lettek gazdagabbak."⁷⁴ Az est további műsorszámait — szavalatok, énekszámok — is élénk elismeréssel hallgatta végig a szépszámú érdeklődő.

A felekezeti alapon szerveződő egyleteken kívül a település zsidósága jelentős szerepet vitt más társadalmi szerveződésekben belül is. Erre bővebben itt nem térhetünk ki, de ennek bizonyítására elegendő azt felhozni, hogy 1914-ben a Kereskedelmi Kör elnöke Széll Mihály volt, a Kereskedők Ifjak Egyesületének vezetője Kálmán Sándor, a Műkedvelők Egyesületének elnöke dr. Schwarcz Pál, a Vidéki Italmérők Egyesületének élén Berger Herman állt.⁷⁵

Az izraelita felekezeti egyletek működésének a politika vetett véget. 1944. május 10-én a főszolgabíró „Sürgős!” jelzéssel az alábbi hivatalos levelet küldte a főjegyzőnek: „Felhívom, hogy Kisvárdai községben nyilvántartott és valószínű működő Kisvárdai Chevra Kadisha, kisvárdai izr. nőegylet, kisvárdai izr. gyermekvédő és önképző lányegylet, Magyar zsidók Pro Palesztina szövetség egyesületeket vegye zár alá, tekintettel arra, hogy ezek működését a m. kir. Belügyminiszter Úr 174.289/1944. VII. b. sz. rendeletével megszüntette és feloszlatta. Nevezett egyesületek alapszabályait vonja be és jelentéssel hozzám a lehető legsürgősebben terjessze be, hogy ennek alapján jelentésemet alispán úrnak megtehessem.”⁷⁶

Ha tekintetbe vesszük, hogy a kisvárdai zsidóság április közepétől a gettóban élt (élt?), és a levél keltezése után húsz nappal már útban volt Auschwitz felé, akkor megfogalmazódhat a kérdés, hogy miként is tudtak ez idő tájt az egyletek „valószínűleg működni”, mint ahogy a főszolgabíró feltételezte?

A holocaust után hazatérők igyekeztek újjászervezni közösségeiket. Ezek tevékenységéről azonban értékelhető és használható dokumentum nem áll rendelkezésünkre. Az 1948 után bekövetkező politikai változások pedig ismét olyan irányba hatottak, melyek újból az éledező szervezetek megszüntetéséhez vezettek.

FORRÁSOK JEGYZÉKE

- 1 Alapszabály jóváhagyás — *Nyíregyháza*, 1882. 16. sz. 3. p.
- 2 Arlejtési hirdetés — *Kisvárdai Lapok*, 1897. 3. sz. 4. p.
- 3 Hírek — *Kisvárdai Lapok*, 1897. 12. sz. 2. p.
- 4 Élet közgyűlés — *Kisvárdai és Vidéke*, 1910. 12. sz. 2. p.
- 5 Választások — *Kisvárdai és Vidéke*, 1910. 18. sz. 3. p.
- 6 F. n.: Reizman Herman — *Szabolcsi Újság*, 1914. 15. sz. 2. p.
- 7 Választások a kisvárdai ortodox izraelita hitközségnél — *Felsőszabolcs*, 1929. 18. sz. 2. p.
- 8 Dienes: i. m. mell. 215. p.
- 9 SZSZBMÖL IV. B. 411. VIII. 26/1884. *Kisvárdai Izraelita Nőegylet Alapszabályai* U. o.
- 10 Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban, szerk. Vargha Gyula — *Budapest*, 1881. 5. p.
- 12 Egyenlőség, 1888. december 23. közli — *Emlékkönyv*: 38. p.
- 13 Hírek — *Kisvárdai Lapok*, 1892. 22. sz. 2. p.
- 14 Hírek — *Kisvárdai Lapok*, 1888. 43. sz. 2. p.
- 15 Nyilvános nyugtázás — *Kisvárdai Lapok*, 1902. 9. sz. 2. p.
- 16 Hírek — *Kisvárdai Lapok*, 1896. 56. sz. 2. p.
- 17 Jótékony célú kabaré előadás — *Felsőszabolcs*, 1930. 49. sz. 2. p.
- 18 Nagyszernén sikerült az Izr. Nő- és Leányegylet vasárnap teastélye — *Felsőszabolcs*, 1935. 50. sz. 2. p.
- 19 Nyilvános nyugtázás — *Kisvárdai Lapok*, 1902. 9. sz. 2. p.
- 20 Megbívás és nyilvános nyugtázás — *Kisvárdai Lapok*, 1896. 18. sz. 2. p.
- 21 Nyilvános nyugtázás és köszönet — *Kisvárdai és Vidéke*, 1910. 15. sz. 3. p.
- 22 Gyűjtés az Izraelita Nőegylet szegény menyasszony alapjára — *Felsőszabolcs*, 1930. 35. sz. 3. p.
- 23 Hírek — *Kisvárdai Lapok*, 1888. 48. sz. 3. p.
- 24 Hírek — *Felsőszabolcs*, 1932. 1. sz. 3. p.
- 25 Hírek — *Felsőszabolcs*, 1932. 8. sz. 2. p.
- 26 Halálozás — *Felsőszabolcs*, 1936. 14. sz. 3. p.
- 27 Népkönyha — *Kisvárdai és Vidéke*, 1909. 6. sz. 2. p.
- 28 Olvasd: A kisvárdai gyermeknyomor — *Kisvárdai és Vidéke*, 1909. 45. sz. 1-2. p.
- 29 Jóváhagyott alapszabály — *Kisvárdai Lapok*, 1909. 51. sz. 3. p.
- 30 Népkönyha — *Kisvárdai és Vidéke*, 1909. 50. sz. 1-2. p.
- 31 Olimpuszi: Az izraelita népkönyha megnyitása — *Felsőszabolcsi Hírlap*, 1910. 50. sz. 4. p.
- 32 U. o.
- 33 SZSZBMÖL V. 347. *Kisvárdai nagyközség önkormányzati iratai 1939. 203. Kgy. 9567/1939. sz. véghatározat*
- 34 Az Izraelita Nőegylet népkönyhájának megnyitása — *Felsőszabolcs*, 1931. 50. sz. 4. p.
- 35 Hírek — *Felsőszabolcs*, 1933. 22. sz. 2. p.
- 36 SZSZBMÖL V. 347. *Kisvárdai nagyközség önkormányzati iratai 1929. 180. Kgy. 3406/1929. sz. véghatározat*
- 37 *Emlékkönyv*: 38. p.
- 38 Fényesen sikerült a Kisvárdai Izraelita Leányegylet jótékony célú rádióestje — *Felsőszabolcs*, 1934. 10. sz. 2. p.
- 39 *Emlékkönyv* 38. p. és Hírek — *Felsőszabolcs*, 1934. 9. sz. 3. p.
- 40 Hírek — *Felsőszabolcs*, 1935. 47. sz. 2. p.
- 41 Az Izraelita Leányegylet teadélutánja — *Felsőszabolcs*, 1936. 51. sz. 3. p.
- 42 Jól sikerült az Izraelita Leányegylet fagyialestje — *Felsőszabolcs*, 1935. 33. sz. 3. p.
- 43 Hírek — *Felsőszabolcs*, 1936. 1. sz. 3. p.
- 44 SZSZBMÖL V. 347. *Kisvárdai nagyközség önkormányzati iratai 1941. 175. Kgy. 8179/1941. Ksz. U. o. 127. Kgy. 7758/1943. Ksz.*
- 45 U. o. 127. Kgy. 7758/1943. Ksz.
- 46 *Emlékkönyv*: 37. p.
- 47 SZSZBMÖL IV. B. 411. I. 85. 1899.
- 48 U. o.
- 49 U. o.
- 50 Felbírás — *Felsőszabolcs*, 1932. 49. sz. 3. p.
- 51 Kérelem — *Felsőszabolcs*, 1936. 43. sz. 3. p.
- 52 Gyermekfelruházás — *Felsőszabolcs*, 1937. 1. sz. 3. p.
- 53 Gyerekek felruházása — *Kisvárdai és Vidéke*, 1910. 50. sz. 3. p.
- 54 Köszönetnyilvánítás — *Kisvárdai és Vidéke*, 1910. 13. sz. 3. p.
- 55 Választás — *Kisvárdai és Vidéke*, 1911. 2. sz. 3. p.
- 56 SZSZBMÖL IV. B. 411. 185/1899. *A kisvárdai szegény iskolás gyermekeket felruházó Malbis Aramin egyesület alapszabályai*
- 57 Hetven esztendő kegyes munkájának ünneplése — *Felsőszabolcs*, 1937. 1. sz. 2. p.
- 58 Negyven esztendő — *Felsőszabolcs*, 1936. 8. sz. 2. p.
- 59 Választás — *Kisvárdai és Vidéke*, 1911. 48. sz. 3. p.
- 60 SZSZBMÖL IV. B. 411. VIII. 566/1896. *A kisvárdai kegyességi egyesület alapszabályai*
- 61 Nyilvános köszönet — *Felsőszabolcsi Hírlap*, 1911. 11. sz. 3. p.
- 62 SZSZBMÖL IV. B. 411. VII. 2. 1885. 60. 944. Sz. B. M. leirat
- 63 A Kisvárdai Izraelita Támogató Egyesület (Bikor-Cholim) alapszabályai. — *Kisvárdai. Preisz Vilmos nyomdája*, 1933. 10-11. p.
- 64 SZSZBMÖL IV. B. 411. VIII. 26. 1890. *A Bikor-Cholim egyesület jegyzőkönyve*
- 65 A Kisvárdai Izraelita Támogató Egyesület (Bikor-Cholim) alapszabályai — *Kisvárdai. Preisz Vilmos ny., 1933. 1. p.*
- 66 Választás és jubileum — *Kisvárdai és Vidéke*, 1907. 5. sz. 3. p.
- 67 U. o.
- 68 Választás — *Kisvárdai és Vidéke*, 1909. 7. sz. 3. p.
- 69 Választás — *Kisvárdai és Vidéke*, 1912. 5. sz. 3. p.
- 70 A Kisvárdai Izraelita Támogató-Egyesület (Bikor-Cholim) alapszabályai — *Kisvárdai. Preisz Vilmos ny., 1933. 2. p.*
- 71 Zsidó lelköni, 566. p.
- 72 A Szentföld filmje — *Felsőszabolcs*, 1929. 24. sz. 4. p.
- 73 Zsidó Szemle, 1933. március 12. — közli: *Emlékkönyv*: 89. p.
- 74 R. Z.: A Magyar Zsidók Pro Palesztina szövetségének kulturális előadása — *Felsőszabolcs*, 1933. 51. sz. 2. p.
- 75 *Kisvárdai 1914-ben — Kisvárdai Vidéke*, 1941. 45. sz. 4. p.
- 76 SZSZBMÖL V. 347. *Kisvárdai nagyközség önkormányzati iratai 70 d. — közli: Dokumentumok a zsidóság üldözöttségének történetéhez: Iratok a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárból — Budapest. Magyar Auschwitz Alapítvány — Holocaust Dokumentációs Központ, 1994. 58. p.*

A zsidóság iskolázottsági, képzettségi állapotának megvizsgálása választ adhat arra, hogy mind a társadalmi, mind a gazdasági előrehaladásuk hátterének, alapjának tekinthető-e a valamilyen szintű iskolai végzettség. Ugyanakkor az iskolaügy témakörébe tartozik a vallásos képzés megtárgyalása is, hiszen a vallás jellegéből adódóan az egyéni elmélyülés, a hit tanulmányozása lehetetlen volt az olvasás-írás tudománya nélkül, a férfiaknál legalábbis a vallásgyakorlat feltételét képezte. A zsidóhagyománynak tehát nagyon értékes eleme volt a tan és a törvény tanulmányozása, ez volt a vallásos ember egyik legfőbb célja. A tanulás és a tanítás értéke ugyanakkor a liberalizmus korában még inkább felértékelődött, a betelepültek második-harmadik generációja már igyekezett magasabb fokú iskolát elvégezni, értelmiségi-vé válni.

Zsidóiskolákról már a XIII. századi törvényekben szó esett, de a világi ismereteket is tanító intézmények felállítására II. József alatt teremtődött lehetőség. Ezek a XIX. század közepéig szinte csak német tannyelvű iskolák voltak, ezek száma nem haladta meg 20–30-at. Az abszolutista kormányzás az asszimiláció előmozdításának egyik legfontosabb eszközét az iskoláztatásban látta, ezért az 1850-es években a tanügyi hatóságok szorgalmazták, ösztönözték a zsidóiskolák felállítását, egyúttal igyekeztek a fenntartó hitközségeket rábírní a tananyag korszerűsítésére. Az 1855-ben kiadott kormányrendelet a tanítók alkalmazását tanítóképzőben szerzett oklevélhez kötötte, a régóta oktatókat is visszamenőleg kötelezték a képesítő vizsga letételére. A kormányzati törekvések sikerrel jártak, hiszen 1858-ban a zsidóiskolák száma elérte a 304-et.¹

Nézzük meg ezek után a konkrét helyi vonatkozásokat! Arról, hogy helyben mikorra tehető az izraelita hitű városlakók oktatásának kezdete nincs információnk, de ahol rabbi volt ott szükségszerűen folytattak vallási képzést is. Weinberger Ábrahám Izsák rabbi tevékenysége (1844–1884) kapcsán említettük, hogy itteni ténykedése kezdetekor bét hámidrást, vagyis a talmudi kutatásoknak szentelt iskolát és könyvtárat hozott létre. Az 1848-as zsidó összeírás azonban már a következőket sorolja fel, mint tanítókat: Balkányi Lázár, Gotesman Ábrahám, Zeit Sámuel, Egri Sámuel, Veinréb Hersli, Stein Lévi, Salamon Izsák, Reisman Óser, Deits Sámuel, Grünfeld Jakab, Hedvig Heinrich, és Szobel Simeon (segédtanító)². Közülük legidősebb 68 éves, de csak 17 éve lakott a felmérés időpontjában Kisvárdán, így a legrégebben itt tanító egyénként a 60 esztendő Balkányi Lázár jöhet szóba, hiszen ő élete folyamán mindvégig helybeli volt.

Arról, hogy mit is taníthatott ez a majd tucatnyi „tanító” csak elképzelésünk lehet. Feltételezhetően elsősorban a vallásoktatásban vehették ki a részüket, hiszen a chéderben a fiúk 3–4 éves kortól megkezdtek tanulmányaikat, majd ezt folytatták a jesivában közel 20 éves

korig. Ilyen jellegű képzést a rabbik is végeztek, de a későbbi évtizedek példái is mutatják, hogy számos személy hozott létre ún. zugiskolákat, ez utóbbiak előképeit vélhetjük e sok pedagógus működése mögött. A felsorolt nevek közt egyébként egyetlen akad (Veinréb Hersli), mely mellett a szokásos „tanító” megjelölés helyett ez áll: „izr. tanító”.

Az 50-es és a 60-as évekből származó adatok arra utalnak, hogy a zsidóság köréből származó tanítók életszínvonala hagyott némi kívánnivalót, tehát a tanítványok száma és fizetőképessége is ehhez hasonló lehetett. 1858-ban Friedlander Dávid kisvárdai születésű személynek arról adtak igazolást, hogy „...mint tanítónak van egy oly ipar üzlete, melyből egy családot eltarthatni képes, és házassága ellen a hatóságnak semmi kifogása.”³ 1869-ben egy hivatalos irat azt mondta ki, hogy Guttenberg Sámuel izraelita gyermek tanító részére szegénységi bizonyítványt adtak ki, mert ő az „elgyöngült szemét” önérejből képtelen gyógyíttatni. Három hónappal később Salamon Farkas tanító kérelmére igazolták, hogy 6 gyermek atyja s „...oly szegények, hogy évek során át beteges feleségének gyógyíttatási költségét fizetni egyáltalán képtelen.”⁴ December 8-án Ujhelyi Bernátnak adtak igazolást, melyből kiderül, hogy 4 éve lakik Kisvárdán, itt mint izraelita tanító keresi a kenyerét, illetve keresné, mert „semmi vagyona, miből ápolási költségét fedezhetné, nem létezik.”⁵

Ilyen oktatókra volt a kisvárdai zsidók tanítása bízva mindaddig, amíg a felekezeti elemi iskola létre nem jött. Nem térünk itt ki, máshol mutatjuk be a korábban létező közbirtokossági iskolát, a községi elemi népiskolát és a magánúton való tanulási lehetőséget, de természetesen ezen formákat is igénybe vették az izraelita vallású kisvárdai gyermekek.

AZ IZRAELITA ELEMI NÉPISKOLA MŰKÖDÉSE

A zsidó elemi iskola létrehozását már az állami elemi iskola indulása után (1875) sürgették a nem izraeliták is. 1887-ben ezt írták: „Szégyen, hogy az a hitközösség, melynek évi 10 000 ft. a kerete, nem tart fenn izraelita felekezeti iskolát, rabbiját ellenben úgy javadal-mazza, mint Debrecen, Miskolc, vagy más nagyvárosok.”⁶

A reklamált elemi iskola kezdete 1889-re nyúlik vissza. Szeptember 8-án adta hírül a helyi hetilap, hogy: „F. hó 9-én nyílik meg a helybeli izr. felekezeti népiskola. Az iskola csak fiú-gyermekek részére van berendezve, hat osztályból áll, s a Várady Ignácztól megvásárolt épület négy tantermében van elhelyezve. A tanítói kar két okleveles néptanítóból és két vallás-oktatóból áll. A beiratási díj az I.-II. osztálybeliekre nézve 60 kr. A III.-IV. osztálybeliekre nézve havonként 1 ft. Ha az iskola hivatásának igazán meg fog felelni, úgy valóban nagy hiányt pótoland s módot fog nyújtani arra, hogy siralmas tanügyi viszonyaink végre valahára gyökeresen rendeztessenek.”⁷

Az összehasonlítás kedvéért nézzük meg, hogy az adott tanévben (1889–90), milyen volt a felekezeti iskolák száma Szabolcs megyében, valamint azt, hogy hányan voltak a tanulásra kötelezettek, s ezek milyen mértékben tettek, illetve nem tettek eleget a törvény szabta köteleységüknek! A római katolikus iskolák száma: 75, a görög katolikusoké: 49, a reformátusoké: 129, az evangélikusoké: 18, az izraelitáké: 20 volt.⁸

	TANKÖTELES	ISKOLÁBA JÁR	NEM JÁR	NEM JÁRÓK %
Római k.	9 382	8 083	1 298	13,9
Görög k.	5 488	4 802	686	12,5
Reform.	13 921	12 659	1 262	9,1
Evang.	2 069	1 915	154	7,4
Izrael.	3 756	3 184	572	15,2

Az iskolában tanítók illetményéről az Egyenlőség című zsidó felekezeti lapban közzétett pályázati felhívás szolgál adatokkal: „A kisvárdai izraelita hitközség vallási Talmud Tóra iskolájánál 1889. évi szeptember hó 1.-ével két tanítói állás töltendő be. Az egyik 600 forintnyi évi fizetéssel javadalmazott egy szakképzett és 'dikduk kommentárral' Chumas, Rásdi, Tnách magyar és német tanítási képesítéssel bíró okleveles tanítónak adatik, egyszersmind hivatva lesz a hitközségi jegyzőséget vezetni és az anyakönyv vezetésénél, mint kisegítő működni, a másik 400 forintnyi fizetéssel javadalmazott tanítói állás egy nem okleveles, héber oktatásban jártas egyénnek fog adatni, de aki a magyar és német nyelvet kellően bírja. Kellőképpen felszerelt pályázati kérvények alulírt iskolaszéki elnökhöz folyó évi augusztus 15-ig küldendők be. Kisvárdá, 1889. július hó 7-én. Weisz Lajos”¹⁰

Az első tanévről értesítőt is kiadott az iskola, ezt azonban nem ismerjük, csak az maradt fenn, amit ennek értékelése kapcsán a korabeli helyi lapban írtak: „Az értesítő első cikkéből is kivehető, milyen nehéz körülmények között indult meg az az iskola, s hogy sok ellentétes hullám viharozza azt körül. Az egymással ellenkező tendenciák között nehéz álláspontja van a tanítói karnak, mely igazán nagy buzgalommal munkálkodik nehéz feladatának megoldásán. De nincs kétségünk az iránt, hogy a liberális irány mint mindenben, úgy az iskolaügy terén is feltartóztathatatlan erővel érvényesül...”¹¹

Az 1891/92-es tanév kapcsán azt jegyezték fel az iskolák értékelésekor, hogy: „Az izraelitáknak...csak egy elhanyagolt fiúiskolájuk volt az elmúlt iskolai évben.”¹²

1906-ban a felekezeti iskola látványosan továbbfejlődött. Május 13-án adták át az új iskolaépületet, a Posta utcában. A régit a hitközség eladta. Az avatási ceremóniát: „...d. u. 3 órakor az iskola udvarán Széll Mihály hitközségi elnök nyitotta meg s ismertetvén az iskola létesítésének rövid történetét, üdvözölte a szépszámmal megjelenteket s átadta a szót Rosenbaum Mózes főrabbinak, ki lelkes érzéstől áthatott, hazafias szellemű magyar szónoklatával mély hatást keltett. Magvas beszédekkel Füredi Ármin, Kohn Illés és Bacskay István emelték az ünnepi hangulatot. Az iskolai énekkar szabatosan előadott énekszámai töltötték be a beszédek közeit. A gyermekeket azután az izr. nőegylet vendégelte meg.”¹³

Az iskolaépület valóban nagyméretű és modern volt, azonban a korra jellemző, hogy csak 1922-ben került sor arra, hogy a villanyvilágítást bevezessék. A képviselő-testület véghatározatában kimondta, hogy a költségekhez a háztartási alap terhére kifizetendő 7030 korona segélyt ad. Ez a teljes költségeket fedezte, s azért adták meg az összeget, mert „...az iskolának erre a célra fordítható alapja egyáltalában nincsen, a villanyvilágításra szüksége van és miután a község támogatását még egy ízben sem vették igénybe a kért segély megadását

méltányosnak tartja.”¹⁴ Felmerül a kérdés, hogy miből tartották fenn az iskolát? A hitközség megalakulásakor már említést tettünk arról, hogy az egyik olyan intézmény, melyet a községnek létesítenie és működtetnie kell, a felekezeti iskola. A hitközség egyik legfontosabb szervezete az iskolaszék volt. Az állam nem nyújtott segílyt vagy csak kevés támogatást adott, a község időnként — mint láttuk — adományozott bizonyos összegeket, de a fő bevételi forrás a hitközségi tagoktól szedett különadó volt. Ezt mindenki fizette, nem csak azok, akiknek gyermekei iskolába jártak. A hitközség egyéb bevételeiből is jutott az iskolának. Azt, hogy nemcsak az iskola, hanem az abba járó tanulók is rászorultak az istápolásra, bizonyítják azok az akciók, amelyeknek keretében különböző adományokat kaptak az érintettek. Egy ilyen adódott 1917 januárjában, amikor Füredi Ármin igazgató-tanító köszönte meg Klein Sámuelné tettét, aki viselt ruhát, harisnyát, sapkát, cipőket és ingeket adott a népiskolának, hogy azokat a szegény iskolás gyermekek között szétosszák. Az adományból hat gyermeket ruháztak fel, így lehetővé téve, hogy a hiányos öltözet miatt iskolába nem járó tanulók az intézményt látogathassák.

Az intézmény gyarapodása után vegyük szemügyre a benne folyó életet. Már a második iskolai évben néhány kisvárdai egyén panaszt emelt az ott folyó tanítás ellen: „Halasi Mór és társai panaszt adtak be a vármegye alispánjához, elmondván, hogy ebben az iskolában német nyelven tanítanak s hogy a tanítás szelleme itt nem magyar, kérték egyszersmind, hogy ez állapot konstatálása alapján az 5 százalékos iskolai adó fizetése felfüggesztessék.”¹⁵ A beadvány szerzője egyébként maga is izraelita vallású volt, de ez éppen azt bizonyítja, hogy a különböző irányú nézetek (neológ-ortodox) és azok képviselői között folyt a szellemi harc.

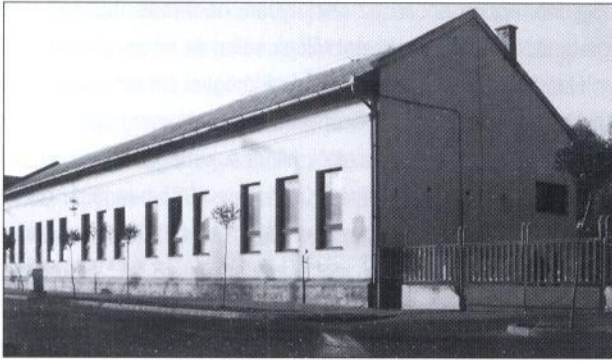
A kérvényt az alispán a megyei tanfelügyelőhöz utalta, az vizsgálódott és nem tartotta megalapozottnak a vádakot, ezért az alispán elutasította Halasiék beadványát. Azok fellebbeztek, minek eredményeként a megye egy bizottságot küldött ki, amely előre kimondta, hogy ha az izr. hitközség tagjai az 5%-os iskolai adót külön az izraelita népiskola, és külön a községi iskola javára is fizetik, ez esetben ez utóbbi alól fölmentik őket. Az ügy további lefolyásáról nincs híradás, valószínűleg a bizottság hasonlókat állapított meg, mint a tanfelügyelő.

A zsidó iskolákra jellemző volt, hogy szombaton nem volt tanítás. Ez így volt Kisvárdán is. Ám ezzel nem voltak elégedettek a hitközség tagjai. Ezért 1911-ben kérték miniszteriumot, hogy: „...az izraelita vallású tanulók szombaton az állami iskola látogatásától fölmentessenek. A miniszterium e kérelmet, tekintettel az állami iskolának felekezet nélküli jellegére, teljesíthetőnek nem találta, mert ez nemcsak a tanítás menetét zavarná meg, hanem az érdekelt izr. vallás növendékek tanulmányi előmenetelét is kedvezőtlenül befolyásolná. Egyébiránt az izr. tankötelesek szülei kérelmére a 42604/891. sz. alatt kelt rendelet értelmében a szombati írás, rajzolás és írásbeli számolás alól amúgy is fölmenthetők.”¹⁶

Az 1900/1910-es éveket Füredi Ármin (valójában Haim, 1904-ig Fischer) igazgatósága jellemezte. Ő korábban Királyhelmecezen (Zemplén megye) volt tanító. Kisvárdán az oktatáson kívül bekapcsolódott az izraelita egyetek munkájába is. Szerkesztője volt a Kisvárdai és Vidéke c. hetilapnak és Balaton álnéven publikált. Ezt követően szerkesztője és tulajdonosa a Kisvárdai Friss Újságnak (1911–1912). Nemcsak a lapokba írt, de közgazdasági, nyelvtani,

történelmi, pedagógiai tárgyú műveket, pl.: Módszeresen kidolgozott számtan a népiskolák középosztályai és magántanulók számára — 1886, és szépirodalmi kötetet: Regék, elbeszélések 1913. is alkotott.¹⁷

Ez idő tájt Kohn Illés, Klein Herman, Feldman Sámuel voltak még az izraelita iskolánál mint tanárok.¹⁸ Az első világháború alatt az iskola az állami oktatás céljára engedtetett át. Az 1914/15-ös tanévre 162 tanulót írtak be¹⁹, egy évvel később 178 gyermek jelentkezett²⁰. A beíratást megelőzően rendszerint hasonló tartalmú felhívások láttak napvilágot a helyi sajtóban: „A kisvárdai izr. elemi népiskolában a beíratások f. hó 28. és 29. napján fognak megtörténni. A tanítás szeptember hó 3-án veszi kezdetét. A t. szülők és gyámok felkéretnek, hogy

Az izraelita elemi népiskola épülete

gyermeküket a fent jelzett idő alatt feltétlenül beírni szíveskedjenek, mivel csak annyi gyermek fog az iskolában felvétetni, a mennyit a törvényes létszám megenged. Az első osztályba beíratkozó gyermekek tanúsítvánnyal kötelesek igazolni, hogy hatodik életévüket betöltötték. Más községből való gyermekek egyelőre csak előjegyeztetnek, s csakis akkor fognak végleg felvétetni, ha a helybeli gyermekek már végleges felvételt nyertek. Kisvárd, 1917. augusztus 4.”²¹ Az 1919-es román megszálláskor az izraelita iskola zászlóját, könyvtárát stb elpusztították.²²

A húszas évekre így emlékeztek vissza az egykori tanítványok: „Röth igazgató úr, Margittai tanító úr... a szigorú Grünwald tanító úr, Hajnalka néni, Lujza néni, Moskovits Ebi, Katz tanító úr, mindannyiunkban felidéznek különböző emlékeket. A pár tenyeres és nem ritkán fenekes, amiket nádpálcával kaptunk, azt hiszem mindannyiunknak csak hasznára vált. Megtanítottak bennünket nemcsak írni-olvasni, számolni, hanem a rideg iskolai tantárgyakon kívül arra is neveltek, hogyan kell tisztelni szüleinket az idősebbeket és egyáltalán hogyan kell élni tisztességesen és becsületesen... Amikor én az iskolába jártam, 1920-ban Grünwald igazgató úr, ez a nagyon pedáns és pontos ember vezette az iskolát. A gyerekek nagyon félték tőle. Bizony nem szégyellte néha megfenyíteni az arra szoruló nebulókat. Négy osztálynak volt külön tanítója, míg az 5-6. osztály közösen tanult, mivel ezekbe az osztályokba már kevés gyerek járt. Általában a 4. osztály után már elhagyták a növendékek az iskolát. A lányok a helyi

polgáriban tanultak, a fiúk különböző városokba jártak középiskolába. Az első osztályba kb. 60 gyerek járt. ...A második osztályban Hajnalka volt a tanítónő. ...Kedves, csendes, mosolygós tanító néni-re emlékszem, ha rá gondolok. Ebben az osztályban már kevesebben tanultak mint az elsőben. A harmadik osztályban Szigeti néni keze alá kerültünk. ...Igen energikus asszony volt, jól fegyelmezettek voltak a gyerekek az ő osztályában. A negyedik osztályban Grünwald igazgató úr vette át nevelésünket. Pontos és rendszerető ember. Bennünket is erre akart megtanítani. Rendkívüli szigorúsággal tudott fegyelmet tartani. Ő kezdett el bennünket német nyelvre tanítani. Az ötödik-hatodik osztályban már nem jártunk sokan. Ebbe az osztályba csak azok küldték gyermekeiket, akiknek anyagi eszközök híján, nem volt módjuk gyermekeiket gimnáziumba küldeni, vagy azok, akik vallási okok miatt nem kívánták gyermekeik tovább tanulását. Sajnos, éppen ebben az osztályban, ahol már nagyobb gyerekek tanultak, erélytelen, gyenge tanítónk volt. Nem kívánt tőlünk sokat és mi ennek örültünk.”²³

A visszaemlékezéseket megerősíti a korabeli megyei címtár, mely szerint 1927-ben az izr. iskolánál Róth Adolf volt az igazgató, Grünwald Lajos, Wiener Hajnalka, Ungerleider Lujza és Margitay Jakab pedig tanárként teljesítették hivatásukat.²⁴ Az igazgató 1913-ban szerzett diplomát, Nagyállóban kezdte a működését, Kisvárdára 1925-ben jött. Később Grünwald lett az igazgató-tanító, ő a tanítóképzőt Budapesten végezte és 1905-ben nyerte oklevelét. Szintén a fővárosban tanulta ki a pedagógusságot Margitay, aki 18 évig Füzesabonyban oktatott, 1924-től pedig Kisvárdán. Az említett Katz nevű tanító Katz Dániel, izr. hitoktató tanító volt. Ő 1926-tól dolgozott Kisvárdán, egyébként az apja is itt töltött 22 évet. Ebben az időszakban volt izraelita hitoktató Moskovitz Adolf, aki 1921-ben nyert diplomát.²⁵

Az oktatás mellett a nevelés is fontos tényező az erre hivatott intézmények életében. Ezt szolgálták a tanórán kívüli rendezvények. Az egyik ilyenről szóló tudósítást idézzük most fel 1930-ból: „Hosszú hetek munkájának fényes gyümölcseként jelentkezett a Chanuka ünnep alkalmából rendezett kedves alkalmi tárgyú műsoros előadás, amely vasárnap és megismételve hétfőn került színre az izraelita iskola nagytermében. Az előadás bevezetéséül Róth Adolf igazgató nagyon tartalmas, történelmi tudáson alapuló, sok bölcsességet és mély életfilozófiát felölelő alkalmi beszédet mondott.

Nagyon kedvesek és élvezetesek voltak a Grünwald Lajos t. igazgató által betanított énekkar alkalmi énekei. „Makkabi ivadéka” kedves és mély értelmű színdarab a kis apró szereplőkkel szép, sima, tökéletes és élvezetes előadásban ment. Itt külön ki kell emelnünk Rottenberg Márta 7 éves kisleányt, aki annyi érzést vitt az általa megszemélyesített Palika szerepébe, hogy a szavakon is túlmenő hatást váltott ki megjátszott mozdulataival. Nagyon helyes volt még Klein Ibolya, Spetz Erzsébet és Ellenbogen Olga. Érzéssel szavalt Róth Magda. A „Kis Makkabeusok” színdarabban nagyon hercig volt Széll Vera, ki szerepét nagy hatással és élénkséggel játszotta. Jól szerepeltek még Reisz Júlia, Reizman Sári, Schönfeld Irén, Goldstein Erzsébet. Az előadás a jól összeállított énekkar „Hiszekegy” énekével ért véget. Az ügyesen megrendezett előadás elért nagy sikere Grünwald Lajos t. igazgató érdeméül tudható be.”²⁶ A jellegzetes zsidó ünnepekre, évfordulókra való megemlékezésen túl az izraelita elemi népiskolában olyan rendezvények is voltak, melyek nem kötődtek a

felekezetihez. 1938. június 12-én vasárnap délután, a tanév végén tornaünnepélyt szerveztek. Ezen nagyszámú érdeklődő jelent meg, s „Minden tekintetben jól sikerült a vizsga, amely a lelkes, kötelességtudó munkának méltó eredményét jelenti” — írta a tudósító.²⁷ Az 1939-es Dienes-féle megyei monográfia 5 világi és 2 hitoktatóval dolgozó zsidó elemi fiú- és leányiskoláról írt, ekkor 370 tanköteles gyermek járt az izraelita elemi népiskolába, 100 pedig az államiba.

ZUG- ÉS JESIVA ISKOLÁK

A felekezeti elemi iskola mellett az úgynevezett zugiskolák is jelentős számban fogadtak be izraelita tanulókat, ill. általában csak ők jártak ezekbe. A zugiskola az 1891. évi 40598. sz. VKM rendelet szerint: „...azon nevelő vagy tanintézet, melyben több gyermek a népiskolai tantárgyakra együttesen tanítatik, anélkül azonban, hogy a fenntartók külön egyházi vagy polgári községet, vagy jóváhagyott alapszabályok mellett iskolai célokra működő társulatot képeznének, vagy a fenntartó magánegyének ily intézet fenntartására jogosultsága lenne.”²⁸

Ezek az intézménynek nem nevezhető oktatási formák esetünkben nem a népiskolát pótolták, sokkal inkább a hagyományos zsidó kultuszt voltak hivatva ápolni, s ezzel magyarázható, hogy a századforduló táján legkevésbé a zsidók tettek eleget a tankötelezettségnek. Ezt igazolják a korábban bemutatott megyei adatok is, mely szerint a zsidók 15,23 százaléka sorolható ebbe az „iskolakerülő” kategóriába. Az említett iskolák hosszú ideig való fennmaradása a keleti típusú ortodoxia ellenállását bizonyítja az iskola közvetítette asszimiláció ellen.

Az 1868-as népiskolai törvény sem tudta felszámolni ezeket az iskolákat. 1873-ban a megye előző évi tanügyi állapotáról szóló elnöki jelentés meglehetősen módon ítélte el ezeket: „A tanítók legnagyobb része tudatlan emberek, kik a héber hittani tárgyak kivételével alig tudnak valamit a nevelés és oktatás tanból, melyre legnagyobb szükségük volna, semmit, mint ezt a Kis-várdában általam megvizsgált Goldberger Herman, Frisch Ignác és Wohlhandler Jakab zug-iskoláiban sajnosan megtapasztaltam. Nevezett városban több ily iskolák is vannak, melyeket tovább éber gond és figyelem nélkül hagyni nem lehet.”²⁹ A nevezett időpontban Kisvárdán még nem volt községi iskola, noha annak felállítását 1870. június 27-én az izraelita hitközség is kérte, a község vezetősége nem reagált erre az óhajra.³⁰

1872. március 25-én az izraelita közösség egy felállítandó izraelita leányiskola javára táncmulatságot szervezett, azonban ez az iskola sem jött létre. Virágoztak viszont az engedély nélküli iskolák. 1873. április 4-én Kiss József tanfelügyelő ezt írta az alispánnak: „Méltóztassék a kisvárdai járás szolgabírájának, tekintetes Bónis Sámuel Úrnak kötelességévé tenni, miszerint az 1868. XXXVIII. Tc. kivánalmainak semmi tekintetben meg nem felelő zugiskolákat, melyek tanítóikkal úgy a nevelés, mint az oktatási szempontból minden bírálaton alól állnak, Kisvárdán mielőbb záratassa be.”³¹

1874-ben végre megnyitotta kapuit a községi elemi népiskola, de ez sem tudta megszüntetni a vallásos zugoktatást. 1877-ben Kisvárdá különböző pontjain Grünwald Mór kerületi főrabbi, Wohlhandler Jakab, Ehrenfeld József, Feldman Sámuel, Frenkel Jakab, Berlinger

Márton, Fried Nathán, Goldberger Hermann és Bleick Izsákné vezetett talmudiskolát. Az itt tanulók közül többen nem fejezték be az elemi iskolát, ráadásul a gyerekek az ország tizenhárom megyéjéből, de még Galíciából is jöttek Kisvárdára. Jól szemlélteti az összetételt az a lista, melyet Grünwald főrabbi állított össze 85 tanítványáról. (Megyefő) Zemplén 29, Szabolcs 18, Szatmár 12, Bereg 6, Sáros 5, Máramaros 3, Sopron 3, Gömör 2, Ugocsa 2, Vas 1, Szilágy 1, Szepes 1, Ung 1, Gácsország 1.³²

A hatósági intézkedések vagy nem intézkedések ellenére ill. jóvoltából szinte semmi sem történt. A nyolcvanas évek végén még mindig napirenden vannak az ominózus iskolák. Ezt bizonyítja Velkey Pál kir. tanfelügyelő jelentése a megyei közigazgatási bizottságának 1887-ben, mely szerint az engedély nélküli talmudiskolában közel 150 gyermek „tanul”, s ez a forma különösen az új rabbi megérkezése óta virágzik.

Liptay Károly bizottsági tag szerint nem 150 hanem 250 tanulója is van ezeknek az iskoláknak, s nem érti, hogy a tanfelügyelő miért nem intézkedik. A tanfelügyelő, válaszában elmondta, hogy ő járt Kisvárdán, de egyedül tehetetlen. Megegyeztek, hogy a szolgabíró és a tanfelügyelő közösen megvizsgálják a kérdést, s ha az iskola nincs engedélyezve, akkor bezárlák, a nem helybeli tanulókat kitoloncolják a településről.³³

A megejtett vizsgálódás eredményeként megállapították, hogy a rabbinak nincs jogosítványa az oktatásra, bejelentve sincs az iskola. A növendékek 12–24 éves fiúk, kik kivétel nélkül még az elemi iskolát sem végezték el, — az orthodox zsidóság körében a jesivák sokáig „helyettesítették”, a neológok hagyományosabb tagjainál kiegészítették a világi iskolázást, — az iskolahelyiség ellen közegészségügyi szempontok miatt is kifogást emeltek. Megállapítást nyert, hogy a rabbi vezette iskolán kívül több más olyan helyen is folyik oktatás, amiről még a rabbi sem tud. A vizsgálat eredményeként elrendelték az iskola bezárását, a megyei közigazgatási bizottság megbízta az alispánt az intézkedések meghozatalával.³⁴

A helyi képviselő-testület is tárgyalta az ügyet: „Olvastatott a közegészségügyi bizottság jelentése, az izr. hitközség által felállított Thalmud-Thóra iskola és a rabbi által fenntartott Jeschuba bezáratása iránt. Mielőtt a jelentés folytán végleges határozat hozatnék, Szabó László, dr. Burger Sámuel, dr. Kűzmös György és Balkányi Gyula a célból küldetnek ki, hogy a Thalmud-Thóra iskola helyiségét az ottani viszonyokat vizsgálják meg, a betérjesztendő jelentés alapján fog a jelentés érdemleges bírálat alá vétetni.

Miután a közegészségügyi bizottság jelentéséből az tűnik ki, hogy a járási szolgabíró a tek. alispáni hivatal által kibocsájtott 11413/87. sz. rendeleten túl menve, a Jeschuba intézet felállítását is engedélyezte, jóllehet a hivatott alispáni rendeletben erről egy szó említés sem tétetik, a szolgabíró ezen jogtalan eljárása ellen a m. alispán úrnál keres a képviselő testület orvoslást, oly értelemben, hogy ezen Jeschubára vonatkozó, szolgabírói 2662/87. sz. határozat hatályon kívül helyeztessék...”³⁵

A megyei lap hasábjain sokat foglalkoznak az ügy körülményeivel, s nem éppen hízelgő az újságíró véleménye: „...nagy hiba volt Szabolcsvármegye második városában oly rabbit alkalmazni, ki a magyar nyelvet tökéletesen nem bírja, ki mint mondják, a rajongásig vallásos, ki irtózik az iskolától, mert ezek a felvilágosodást és haladást vannak hivatva terjeszteni, ki ide

erősített vagy 200 talmud tanulót, egy sereg kaftános kétes existenciát, kiket az utcán látva, azt kell hinni, hogy Galíciában élünk.”³⁶

A dolog azonban nem ment olyan egyszerűen. A további sajtóbeli üzenetésekből kiderül, hogy az iskola bezárása írott malaszt maradt, mert a 1163/1887. sz. alatt hozott határozat értelmében beszüntette működését az addigi helyén, az előjárók az iskolát naponta ellenőrizték, ott tanítás nem folyt, ám a zsinagógában folytatódott a képzés.³⁷ Ezt ugyan a hatóságok cáfolták, de minden cáfolatnál beszédesebb az, hogy az év végén a képviselő-testület a szolgabíró ellen az ügy rendezetlensége miatt panaszt nyújtott be, megállapítva, hogy a talmudista iskolát a hitközség, a jesivát a rabbi tartja fenn.³⁸

A következő évben a képviselő-testület arra utasította a község előjáróságát, hogy szólítsa fel a főrabbit arra, hogy az 8 napon belül adja meg hallgatóinak számát, nevét, lakását. Ezt követően ismételten elrendelték az iskola bezárását, ezt az izraeliták megfellebbezték, a megyei alispán a kisvárdai testület határozatát a megyegyűlésre terjesztette elő elbírálás végett. Egyúttal felszólították Komoróczy Aladár főszolgabírót, hogy az iskoláztatás hiányosságait pótolja, helyezze törvényes keretek közé az oktatást, rendezze a terem felszerelését és eszközeit, s ezen intézkedések után is csak 82 gyerek tanulhat ott. Ezután — szokás szerint — erélyesen kérték a rabbit a tanulóival kapcsolatos jelentéstételre.

1891-ben ismét arról adott hírt a helyi lap, hogy bezárták a zugiskolát. Wohlander Jakab iskolát, Bleich Izsák pedig engedély nélküli óvodát tartott fenn, a szolgabíró mindkettőjüket eltiltotta ettől a tevékenységtől, ráadásul 25-25 forintra büntette. de nem kell meglepődünk, hogy a nevezett formák évek múltán ismételten felbukkannak.³⁹

Ebből az évtizedből idézzük fel néhány tanítónak a nevét: 1895: Grósz Salamon izr. hitközségi tanító, 35 éves, Tiszaladányban (Szabolcs m.) született, 1898: Grósz Ábrahám talmud tanító 32 éves, Tiszaladányban (Szabolcs m.) született, Murtzen Ignác héber tanító 35 éves, Halmiban (Ugocsa m.) született, Schwarcz Jakab, tanító 28 éves, Hajdúsámszonban (Hajdú m.) született, Weinberger Herman tanító 26 éves, Nagytárkányban (Zemplén m.) született, 1899: Weisz Lőrincz talmud tanító 43 éves, Cserepeskenézen (Szabolcs m.) született, Klein Herman tanító 42 éves, Agárdon (Zemplén m.) született, Stern József héber tanító 59 éves, Kemeccsén (Szabolcs m.) született, Jakubovics Ignác talmud tanító 28 éves, Puczákön (Pusztaháza) született, Bendet Izrael tanító 29 éves, Bilkén (Bereg m.) született.⁴⁰

A Talmudista iskolákat a felnőtt korosztály is igénybe vette, ezt bizonyítja néhány név, 1898: Landau Mózes Hers 24 éves, Ökörmezőn (Máramaros m.) született, 1900: Friedman Ábrahám 30 éves, Kisvárdán (Szabolcs m.) született, Jakubovics Lázár 28 éves Puczákön (Pusztaháza — Zemplén m.) született.⁴¹ A kisvárdai jesivát is látogatta Patai József (1882–1953), az ismert író, költő, műfordító, a cionizmus egyik tevékeny alakja.

1907 telén vörheny miatt a hatóságok iskolaszünetet rendeltek el Kisvárdán, a helyi lap cikkírója azonban közli, hogy „...vannak Kisvárdai területén bizonyos zugiskolák, ahol lamedok tanítanak egészségtelen és piszkos helyiségekben összezsúfolva 25–30 gyereket. Ezek ezt a határozatot teljesen ignorálják...”⁴² Azt is meg kell állapítanunk, hogy a századfordulóra a talmudista iskolák általában veszítettek vonzásukból, noha az 1900. évi népszámlálás az aktív

zsidó lakosságban 932 talmudtanítót regisztrált, továbbá 989 magántanítót és nevelőt, valamint 1227 tanítót és 760 rabbít, illetve rabbihelyettest. A zsidó kultuszszemélyzetnek legalább a negyede, de talán a fele vallástanító volt, mivel a rabbitestület és a többi oktatói személyzet egy része is részt vett a vallásoktatásban.⁴³

A felekezeti és a zugiskolákon kívül a magániskolák is említendők a zsidók iskoláztatása kapcsán. Ilyen iskolák nyitását csak a VKM engedélyezhette, ha a megfelelő iskolai berendezés, iskolaépület, a fenntartáshoz szükséges anyagi eszközök, a képesített tanító és megfelelő tanterv rendelkezésre állt. Ha a követelményeknek eleget tett az iskolát alapító, akkor az intézet nyilvános jogot kapott és államilag elismert bizonyítványt adhatott a tanulóknak.

Ilyen iskola volt Weissshaus Ignácé, aki később az állami elemi iskolánál töltött be fontos szerepet és az iparostanonc iskola igazgatójaként is ténykedett. Ő a Csillag utcában hozta létre iskoláját s 1874-ig működtette azt. Ezeket az éveket a 1911-ben, a tanító nyugdíjazásakor így jellemezte a kortárs: „Ezelőtt 42 esztendővel W. I. a községben magán iskolát nyitott. Akkoriban ez volt Kisvárdán az első okleveles tanító által vezetett iskola. Az ő fáradozása folytán ebből községi iskola lett, s néhány év elteltével azt, az ő buzgólkodása alapján az állam vette át. ...Ő volt az, aki érzelmének megfelelően a magyar nyelvet terjesztette, s a haza iránti szeretetet átplántálta a gondjaira bízott gyermekek szívébe...”⁴⁴ Ez az idézet is jól igazolja, hogy az iskola milyen mértékben játszott szerepet a zsidóság asszimilációjában. W. I.-ről érdemes még tudni, hogy az izraelita hitközségnél egy időben jegyzőként tevékenykedett.

1887-ben Feingold Ignác kisvárdai izraelita tanító folyamodott a közigazgatósági hatósághoz, hogy iskolát létesíthessen. Kérelmét elutasították, ő a minisztériumhoz fordult, aki az ügyet a megyéhez utalta vissza. Itt megerősítették a kisvárdai döntést, mondván, hogy: „...Kisvárdán magán iskolára, az ott létező s jó eredménnyel működő községi s római katolikus és evangélikus, református felekezeti iskolák mellett szükség nincs, s mert a kisvárdai izraelita hitközségnek módjában áll, hogy a mai nevelési igényeknek megfelelő felekezeti iskolát létesítsen.”⁴⁵

Néhány héttel később a miniszter a bemutatott jeles bizonyítványoknak, valamint a nyíregyházi gimnázium igazgatóságának, Zemplén vármegye tanfelügyelőjének és Zalay István országgyűlési képviselőnek az írásos támogatására is tekintettel mégiscsak megadta a hozzájárulását. Ettől az igenlő választól azt remélték, hogy „ez az új iskola létesülése által meg fognak szűnni Kisvárdán azok a sajnálatos viszonyok, melyek ott a sok zugiskola és thalmuthora iskola létesülése folytán keletkeztek s melyek a hatóság beavatkozását is magukra vonták.”⁴⁶

Feingoldnál 1888-ban 26 fiút és 14 leányt oktattott két tanító és egy tanítónő. Az elemi iskolai tárgyak mellett franciát, németet, kereskedelmi ismereteket is tanítottak. 1891-ben a Feingold intézet megszűnt, helyét a Krausz Soma és neje, Frank Katica által vezetett, csak leányokat oktató magánintézet vette át. Ők előzőleg a megszűnt magániskolában voltak nevelők. A Krausz — később Kovácsra magyarosított — iskolában: „...a rendes tantárgyakon kívül úgy a német és francia nyelvekben mint zongorában, s a kézimunka minden ágában okleveles ipartanítónő által nyerneket oktatást. Bentlakó növendékeink nemcsak teljes ellátásban s

családi nevelésben, hanem szakavatott felügyeletben s külön pótktatásban is részesülendek, erkölcsi s szellemi fejlődésük lelkiismeretesen fog előmozdulni.”⁴⁷

1901-től az elemi iskolai képzés mellett jogot nyertek nyilvános polgári leányiskola vezetésére is. A magánintézetet csak 1905-től részesítette a község évenkénti segélyezésben, míg az állam 1908-ban juttatott részére 600 korona támogatást. Az iskolahelyiség kezdetben a Szent László utcán a Szeifrid-házban, majd a közelben lévő Bódisz-féle épületben volt, s 1895-ben költözött végleges helyére. A tanítványok száma az elemisekkel együtt évenként 60-65 főt ért el. Kisvárdának számos előkelő hölgytagja nőtt fel a tanítók kitűnő keze alatt, ám amikor 1911-ben az állami polg. leányiskolát létrehozták, a Kovács-féle tanintézet sorsa megpecsételődött. Az 1914–15-ös tanévben már nem fogadott növendékeket.

Akadtt azonban aki úgy érezte, hogy van jogosultsága a magánoktatásnak. Fűredi Kornélia, Kisvárdai szülőte kért és kapott 1915 januárjában jogot arra, hogy nyilvános iskolát nyisson.

A ZSIDÓSÁG AZ ÁLLAMI OKTATÁSBAN

Az iskolahálózat alappontját képező községi ill. állami oktatást vizsgáljuk meg ezután. Itt domborodik ki legkevésbé a zsidóság mint zsidóság, ezekben a különböző fokú intézményekben csak a hitoktatók megléte jelzi, hogy a tanulók nem egyetlen felekezet tagjai. Mégis az állami oktatás szerepe a legmeghatározóbb a zsidóság képzése szempontjából, noha itt nem mint zsidókat, hanem mint magyar állampolgárokat oktatták őket.

A KÖZSÉGI MAJD ÁLLAMI ELEMI NÉPISKOLA

1874-ben nyílt meg a kisvárdai községi elemi iskola, ennek 91 tanulója volt. A felekezeti megoszlás szerint az alábbiak: római katolikus 22 fő, görögkatolikus 8 fő, református 8 fő, izra-

II. OSZTALY.																
Felvit szám	A tanuló neve	Vallás	Maga- viselése	Szorgalma	Hittan	Beszéd- gyakorlat	Olvadás	Számítás	Arta- metika	Számolás	Földrajz	Erdőkés.	Tornaszak	Műveltség nap	Fizikai gyakorl.	Utóbbi osztályokba
1	Borger Sámuel	izr.	jó	lellő	5	3	2	1	1	1	—	3	3	15	15	2
2	Buchsbaum Mihály	izr.	t. sz.	lellő	4	3	3	2	2	1	—	3	3	21	21	3
3	Bílti Ferencz	izr.	jó	hany.	4	4	3	3	3	4	—	4	3	7	7	3
4	Bolassa Mihály	ref.	jó	hanyg.	0	2	2	4	2	4	—	3	3	36	36	3
5	Danziger Ignác	izr.	t. sz.	hany.	3	3	3	1	3	2	—	2	3	12	12	3
6	Ellenbogen Péter	izr.	jó	kefélő	4	3	2	2	2	3	—	2	3	16	16	2
7	Fischer Mihály	izr.	péld.	erov.	3	1	3	1	1	1	—	2	2	2	2	1
8	Grosz József	izr.	jó	kt.	4	3	3	2	3	4	—	3	3	20	—	3
9	Grünwald Sámuel	izr.	dics.	kt.	6	3	2	3	3	3	—	3	3	—	—	3
10	Heimlich Ferencz	izr.	jó	hany.	3	4	2	3	3	4	—	3	3	3	3	3
11	Heimlich Vilmos	izr.	dics.	kt.	4	3	3	1	3	4	—	4	3	1	1	3
12	Hartmann Ferencz	izr.	jó	hany.	4	3	3	2	3	3	—	3	3	1	1	3

A kisvárdai községi elemi népiskola 1874/75-ös tanévi értesítőjének részlete

elita 53 fő. Látható, hogy a tanítványok 58,24 százaléka került ki a zsidók közül, noha a társadalomban elfoglalt számarányuk kb. 29%-ot tett ki. Két tanítójuk volt, Ács János és a már említett Weissshaus Ignác. Első hitoktatójukat Weinberger Izsáknak hívták.⁴⁸

Az izraeliták nemcsak az oktatásban, de az iskola ügyeinek a vezetésében is szép számban és tekintélyes személyekkel szerepeltek.

1875-ben az iskolaszék tagjai voltak: Hrabovszky Rudolf, Harsányi Menyhért, Bartha Imre, Bacsó János, Berger Ignác, Grünwald Samu, dr. Rosenblüth Bernáth, dr. Reisman Miksa, Weinberger Ignác, Friedmann Lajos.⁴⁹ Az 1880/81-es értesítő szerint 45-45 római és helvét hitvallású (16,6-16,6%), 3 görög katolikus (1,1%), és 178 Mózeshitű (65,6%) tanulója volt a 271 fős eleminek.

1887-ben a thalmud-thóra iskola kapcsán írják, hogy „Az állami elemi iskolában az 1886/87-es tanévben 374 tanuló volt, közülük 258 mózes vallású”. Arányukat nézve ez 68, 98 százalék.⁵⁰ 1891/92-es tanévben az elemiben 456 tanulót regisztráltak, ebből római katolikus 111 fő, görög katolikus 19, református 104 fő és izraelita 222 tanuló.⁵¹ Ez azt jelentette, hogy a tanítványok 48,68 százalékát az izraelita felekezet tagjai tették ki.

Ezek az adatok jól bizonyítják, hogy a felekezet tagjai társadalmi számarányuknál nagyobb mértékben tanították gyermekeiket, s ez a megállapítás még akkor is igaz, ha feltételezzük, hogy a tanulók között voltak vidékiek is.

Ez utóbbi valószínűsíthető, bár a nem kisvárdaiak számát nem tarthatjuk jelentősnek, s ha hozzávesszük, hogy a vidékiek szintén nem csak egy felekezet tagjaiból kerültek ki, akkor a kisvárdai zsidókról tett megállapítást a vidéki zsidók esetleges jelenléte nem módosíthatja.

Az 1892/93-as tanévben 117 római katolikus, 25 görög katolikus 107 református és 193 izraelita vallású tanuló járt az állami elemi népiskolába.⁵² Az 1893/94-es időszakban 457 beiratkozott tanuló volt, vallási megoszlás szerint: római katolikus 128, görög katolikus 28, református 114, izraelita 188 gyerek.⁵³

Azt, hogy a megyében milyen népiskolai hálózat állt a tanulók rendelkezésére, az 1910/11-es tanévre vonatkozó számok jól érzékeltetik: állami elemi népiskola 11, községi elemi népiskola 31, róm. kat. 79, görögkat. 44, református 117, evangélikus 26, izraelita 16, uradalmi 4, magániskola 2.⁵⁴

A helyi tankötelesek száma így oszlott meg a különböző elemi iskolák között a jelzett években.

FENNTARTÓ	1914	1931	1935	1936	1941
állami	680	828	809	821	650
római kat	178	413	288	302	200 fölött
görög kat.	–	150	208	193	140
reform.	130	143	205	211	–
izrael.	162	309	379	392	355

Kisvárdán 1911-ben kezdte meg oktató-nevelő tevékenységét az állami polgári leányiskola. A zsidó értelmiség képzésében ez az intézet kevésbé vehető figyelembe, mint a gimnázium, bár itt is jelentős számban tanultak zsidó fiatalok, s elsősorban azt érdemes kiemelni,

hogy a gimnáziumhoz képest itt kevésbé érezhető az a folyamat, amely a harmincas évek végétől bekövetkezett. Csökken ugyan a zsidók száma és aránya, de nem lesz olyan drasztikus a visszaesés mint a gimnázium esetében. Természetesen kivételt képez ezen megállapítás alól a deportálás éve.

TANÉV	RÓMAI K.	GÖRÖG K.	EVANG.	REF.	IZR.	ÖSSZ.
1923/24	86	16	2	74	107	286
1930/31	20	1	2	86	57	166
1932/33	9	2	4	67	69	151
1934/35	8	–	4	68	91	172
1936/37	4	–	4	94	92	194
1937/38	8	–	5	120	101	234
1938/39	7	3	4	114	89	217
1939/40	7	8	3	113	71	202
1940/41	17	9	2	129	68	225
1941/42	15	13	2	152	58	240
1942/43	15	7	2	182	45	252
1943/44	17	10	3	220	44	294
1944/45	13	10	–	119	1	143
1945/46	17	9	1	159	4	191
1946/47	34	14	1	153	3	206

Mindenképpen említést érdemel az a tény is, hogy Szent Orsolya-rend által fenntartott római katolikus polgári leányiskolának is voltak izraelita tanulói. A vallási megoszlás szerint a beiratkozottak a vészterhes években így alakultak: ⁵⁵

	I. oszt.	II. oszt.	III. oszt.	IV. oszt.	
1937/38-as tanév	római kat.	16	20	22	16
	görög kat.	7	10	8	9
	református	5	6	2	7
	izraelita	–	–	1	–
1939/40-es tanév	római kat.	31	20	18	16
	görög kat.	7	8	6	8
	református	2	4	6	4
	izraelita	2	–	–	–
1940/41-es tanév	római kat.	35	26	22	13
	görög kat.	11	5	7	5
	református	3	1	5	7
	izraelita	1	3	–	–

A középiskolai és felsőbb iskolai tanulmányok egyik fő funkciója az volt, hogy a közép-retegeket és a társadalom felsőbb kasztját sikeresen újratermelje. A másodlagos vonatkoztatási tényezők, mint a vallás, még a gazdasági-szakmai osztályhelyzetnél is jobban kijelölték az egyén helyét a társadalomban. Ezeket figyelembe véve nézzük meg a konkrét kisvárdai adatokat.

Az 1911-ben létrehozott gimnáziumban az első tanévben 121 tanuló tett vizsgát, közülük 36 fő tartozott az izraeliták közé. Az alábbi táblázat az 1920-ig terjedő időszakra mutatja meg a középiskola tanulóinak felekezeti megoszlását.

TANÉV	RÓMAI K.	GÖRÖG K.	EVANG.	REF.	IZR.	ÖSSZ.
1911/12	23 19,0%	20 16,5%	14	1 33,8%	36 29,7%	121
1912/13	34 20,4%	19 11,4%	1	50 30,1%	62 37,3%	166
1913/14	49 20,0%	28 11,4%	2	68 27,7%	98 40,0%	245
1914/15	59 19,7%	30 10,0%	3	86 28,7%	121 40,4%	299
1915/16	65 20,6%	26 8,2%	2	91 28,8%	131 41,5%	315
1916/17	65 20,8%	20 6,4%	4	93 29,8%	130 41,6%	312
1917/18	68 21,3%	21 6,6%	3	86 27,0%	140 44,0%	318
1918/19	62 18,7%	12 3,6%	6	92 27,7%	159 48,0%	331
1919/20	80 23,8%	15 4,4%	2	93 27,7%	145 43,2%	335

Az 1920-as évtől a magyar társadalom egy másfajta politikai, gazdasági közegben érezhette magát. Az elkövetkezendő negyedszázad alatt az antiszemitizmus erősebben érződött mint az azt megelőző korszakban. (A tiszaezlári per időszakát ezúttal nem vesszük figyelembe.)

Az 1920. évi 25. tc. kimondta, hogy az egyetemre kerülők között a népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó fiatalok arányszáma elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát, de legalábbis annak kilenc tizedét. Ezt az elcsatolt területekről beözönlő magyar értelmiség munkahelyhez jutása érdekében vezették be, s főleg a zsidókat korlátozta a továbbtanulásban. A törvényt ugyan később enyhítették, de hatásában mégis döntően befolyásolta a zsidó értelmiség további sorsát. Nézzük meg a gimnáziumban tanulók felekezeti megoszlását!

TANÉV	RÓMAI K. GÖRÖG K.	EVANG.	REF.	IZR.	ÖSSZ.	
1920/21.	74	18	4	123	118	337
1921/22.	73	19	4	105	117	318
1922/23.	91	26	6	107	113	343
1923/24.	115	36	6	122	98	377
1924/25.	135	46	4	152	110	447
1925/26.	142	42	5	154	95	438
1926/27.	141	43	3	180	85	452
1927/28.	145	46	4	194	73	462
1928/29.	144	50	2	215	72	483
1929/30.	169	59	2	218	68	516

Az 1919/20-as tanévben a tanulók 43,28 százalékát tették ki az izraeliták. A törvény hatásának következtében, és minden bizonnyal a trianoni döntés hatásaként is, hiszen az elcsatolt területekről már nem tanulhattak Kisvárdán a diákok — a jelzett számarány alaposan megváltozott. Jól lemérhető ez a harmincas években tanuló középiskolások vallási megoszlását vizsgálva. Az egyéb vallásúak számát nem tartottam szükségesnek a táblázatba beiktatni, mint ahogy az evangélikusok számarányát sem megadni, hiszen az első esetben esetlegesekkel számolhatunk, az evangélikusok ugyan állandóan jelen vannak, de számuk elenyésző a többiekhez képest.

TANÉV	RÓMAI K. GÖRÖG K.	REFORM.	IZR.	EVANG.	ÖSSZ.
1930/31	170 31,2%	72 13,2%	216 39,7%	82 15,0%	4 544
1931/32	175 31,5%	69 12,4%	220 39,6%	85 15,3%	4 555
1932/33	186 35,0%	59 11,1%	198 37,2%	84 15,8%	2 531
1933/34	168 33,7%	57 11,4%	198 39,8%	69 13,8%	4 497
1934/35	158 33,3%	60 12,6%	181 38,1%	70 14,7%	5 474
1935/36	145 30,8%	58 12,3%	193 41%	60 12,7%	5 470
1936/37	133 28,7%	64 13,8%	200 43,2%	63 13,6%	3 463
1937/38	144 29,6%	73 15,0%	204 42,0%	60 12,3%	4 485
1938/39	147 31,6%	61 13,1%	204 43,9%	47 10,1%	4 464

A számsorok egyértelmű zsidóarányszám csökkenést mutatnak, nemcsak az előző korszakhoz képest, de magán az időintervallumon belül is, hiszen 15 százalékról 10 százalékra esett vissza a zsidók száma a helyi gimnáziumban. Ez azonban még nem a minimum, mert újabb tényező befolyásolta a zsidók tanulását.

1939 őszétől az állami gimnáziumokban bevezetett 6%-os numerus clausus hatásaként a Bessenyei gimnáziumban tanuló zsidó diákok száma és aránya további negatív tendenciát mutat. Azokat, akik már megkezdték tanulmányaikat a jogszabályok nem érintették, de az első osztályba felvehetőket igen. Az adatok az alábbiak:

TANÉV	RÓMAI K.	GÖRÖG K.	REF.	IZR.	EVANG.	ÖSSZ.
1939/40	151 32,4%	58 12,4%	217 46,5%	38 8,1%	2	466
1940/41	141 32,6%	78 18,0%	184 42,5%	25 5,7%	4	432
1941/42	159 43,4%	69 18,8%	112 30,6%	23 6,2%	3	366
1942/43	163 35,5%	64 13,9%	212 46,2%	18 3,9%	1	458
1943/44	175 34,5%	83 16,4%	228 45,0%	18 3,5%	1	506

Akkor, amikor 1941-ben a kisvárdai zsidóság létszáma 3770 fő, arányuk 25,5%, a gimnáziumi arányszámuk csak 6%. Az 1943/44-es tanévről szóló értesítő a vizsgák kapcsán diszkréten fogalmaz a zsidóság akkori helyzetéről: „A jelentkezett 35 tanuló közül Walfisch István nem jelenhetett meg a szóbeli vizsgálatokon, mert a hatóságoktól kijelölt kényszerlakhelyét nem hagyhatta el.”⁵⁶

Az elkülönítést a terror követte, mely az iskola tanári karát képező zsidókat is érintette. 1944. június 4-én hajnali 4 órakor a gestapó ismeretlen helyre hurcolta Práger Jenő „kivételezett” tanárt. Ő a 34. szolgálati évében volt és ebből 29 évet töltött a gimnáziumban. A deportáltak közé került az iskola hitoktatója, Schück Sándor, a fasizmus áldozata lett még id. Hollós István is. Tragikus sorsukra emléktábla hívja fel a figyelmet a gimnázium falán. A családról egyébként Szlávik M. Julianna, a helyi Szent Orsolya-zárda egyik apácája így írt 1947-ben: „Emlékeztek Hollós Sárkára? 1944 pünkösdjén vitték el az egész családot, Pistát kivéve aki munkaszolgálatos volt. Senki sem tért vissza! Állítólag nem akarta elhagyni édesanyját és beteg húgocskáját s önként ment velük a gázkamrába. Igaz-e? Nem tudom! Egy azonban bizonyos, hogy ha tényleg meghalt, a szüzanya bizonyára nagyon szép mennyországot készített számára odaát.”⁵⁷

A gimnázium esetében is említeni kell, hogy a tanulók egy része, általában a fele, nem kisvárdai volt, pl. az 1935/36-os tanévben a 470 tanítvány közül 224 helybeli, 202 a megye más területeiről, 35 más megyéből, 9 fő pedig a „megszállott területről” érkezett.⁵⁸ A statisztiki-

kák azt nem mutatják ki, hogy mely vallásúak és milyen arányban jöttek más településekről, feltételezhetően ezek az ismeretlen adatok csak a számszerűségeen változtatnának, az arányok változatlanok maradnának akkor is, ha csak Kisvárdára tudnánk vonatkoztatni az adatokat.

A Bessenyei György Reálgymnázium az 1910-es években

A téma lezárásaként említsük meg, hogy 1885-től Kisvárdán tanoncképzés is folyt, erről viszonylag bőséges adatokkal rendelkezünk, de ezek közt elenyésző az, amit a jelen kiadvány szempontjából hasznosíthatunk. A helybeli tanonciskola értesítőjének adatai azt tartalmazzák, hogy az 1889/90-es tanévben 149 egyén íratkozott be, év közben felszabadult 11 fő, eltávozott 18 tanonc, a maradt 120 fő vallási megoszlás tekintetében így alakult: római kat. 29, görögkatolikus 6, református 36, mőzes vallású 49.⁵⁹

Az 1926/27-es tanévben például az I./C osztályba beíratkozott tanulók felekezeti megoszlása a következők szerint alakult: 20 református, 13 katolikus, 11 izraelita és 4 görögkatolikus. Ekkor 341 fő tanult iparosnak, 35 tanuló kereskedőnek. A 376 tanoncból 90 volt az izraelita vallású, ez 24 százalékot tett ki.⁶⁰ Megjegyzendő, hogy ez idő tájt még csak fiúk vehették igénybe ezt a képzést és arra is felhívjuk a figyelmet, hogy kisvárdai iparosok, kereskedők jó híre talán ennek az intézménynek is köszönhető. De erről majd a következő fejezetben.

FORRÁSOK JEGYZÉKE

- 1 Gonda: A zsidóság Magyarországon 1526–1945. — Budapest, Századvég Kiadó, 1992. 95. p.
- 2 SZSZBMÖL IV. B. 109. Szabolcs vármegyei zsidók összeírása, 1848
- 3 Régebbi igazolási jegyek és egyéb bizonyítványok kiadásáról vezetett napló 1853-tól 1869. végéig. 1858. 7. hó 5. (Rétközi Múzeum)
- 4 U. o. 1869. 7. hó 9. és 4. hó 6.
- 5 U. o. 1869. 12. hó 8.
- 6 Kisvárdai: A kisvárdai talmud iskola — Nyírvidek, 1887. 33. sz. 2–3. p.
- 7 Új elemi iskola városunkban — Kisvárdai Lapok, 1899. 36. sz. 3. p.
- 8 SZSZBMÖL IV. B. 411. Alispáni iratok. 8600/1908. Tanügy 37–40. p. közli — Hebeny Zoltán: Adalékok a Szabolcs megyei elemi iskolázás történetéhez (1868–1914) — Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás V–VI. szerk. Gyarmathy Zsigmond. — Nyíregyháza, SZSZML: 1985. 30. p.
- 9 U. o. 147. p.
- 10 Emlékkönyv, 66. p.
- 11 Két értesítő II. — Kisvárdai Lapok, 1906. 20. sz. 2. p.
- 12 Beke Márton: A közönség köréből — Kisvárdai Lapok, 1892. 29. sz. 3. p.
- 13 Iskolaavatás — Kisvárdai Lapok, 1906. 20. sz. 2. p.
- 14 SZSZBMÖL V. 347. Kisvárdai nagyközség önkormányzati iratai 1921. 35. Kgy./1922. 6118.K./1921.
- 15 Hírek — Kisvárdai Lapok, 1891. 11. sz. 3. p.
- 16 Az izraelita tanulók iskoláztatása — Felsőszabolcsi Hírlap, 1911. 11. sz. 3. p.
- 17 Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái IX. kötet — Budapest, MTA Könyvtára — Argumentum Kiadó, 1992. 899–900. p., Szinyei József: Magyar írók élete és munkái III. kötet. — Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1894. 515. p., Némagyárosítás — Kisvárdai Lapok, 1904. 30. sz. 2. p.
- 18 Szabolcs megye almanachja 1910. szerk. Erva István. — Kisvárdai, Klein Gyula, 1910. 95. p.
- 19 Iskolánk népessége — Felsőszabolcsi Hírlap, 1914. 39. sz. 3. p.
- 20 Tanulóink népessége — Felsőszabolcsi Hírlap, 1915. 38. sz. 3. p.
- 21 Hirdetmény — Felsőszabolcsi Hírlap, 1917. 34. sz. 3. p.
- 22 Húnek: i. m. 84. p.
- 23 Emlékkönyv: 68–69. p.
- 24 Szabolcsvármegye és Nyíregyháza című 1927. szerk. Vertes K. Andor — Nyíregyháza, 1926. 193. p.
- 25 Húnek: i. m. 84. 87, 86. p.
- 26 A kisvárdai elemi izraelita népiskola házi előadása — Felsőszabolcs, 1930. 51. sz. 2. p.
- 27 Hírek — Felsőszabolcs, 1938. 24. sz. 3. p.
- 28 Hebeny: i. m. 140. p.
- 29 A szabolcsmegyei tankerület 1872. évi tanügyi állapotáról szóló elnöki jelentés — Szabolcs, 1873. 25. sz. 2. p.
- 30 Hírek — Tiszavidék, 1871. 13. sz. 2. p.
- 31 Zug- dug- és jesiva iskolák — Nyírvidek, 1884. 45. sz. 2. p.
- 32 Hebeny: i. m. 154–156. p.
- 33 Szabolcsvármegyei közigazgatási bizottságának ülése — Nyírvidek, 1887. 20. sz. 3. p.
- 34 Kisvárdai talmud-ibora iskola — Nyírvidek, 1887. 24. sz. mell. 1. p.
- 35 SZSZBMÖL V. 347. Kisvárdai nagyközség önkormányzati iratai 1887. 114/1887.
- 36 Kisvárdai: A kisvárdai talmud iskola — Nyírvidek, 1887. 26. sz. mell. 1. p.
- 37 Kisvárdai: Válasz a válaszra — Nyírvidek, 1887. 28. sz. mell. 2. p.
- 38 A kisvárdai zugiskolák ügyében — Nyírvidek, 1887. 52. sz. mell. 1. p.
- 39 Zugiskola beszűntetése — Kisvárdai Lapok
- 40 Születési anyakönyvek — Kisvárdai Polgármesteri Hivatal
- 41 U. o.
- 42 Az iskolák bezárása és a zugiskolák — Kisvárdai Lapok, 1907. 50. sz. 3. p.
- 43 Karády Viktor: Felekezeti státus és iskolázási egyenlőtlenségek — A tudománytól a tömegkultúráig. — Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1994. 141. p.
- 44 Bán Lajos: Weissbauss Ignác — Felsőszabolcsi Hírlap, 1911. 6. sz. 1–2. p.
- 45 Iskola nyitási engedély — Nyírvidek, 1887. 29. sz. mell. 1. p.
- 46 Új iskola Kisvárdán — Nyírvidek, 1887. 34. sz. mell. 3. p.
- 47 Tan és nevelő-intézet leány növendékek részére — Kisvárdai Lapok, 1891. 29. sz. 3. p.
- 48 A Kis-Várdai községi elemi népiskolába járó gyermekeknek név- és érdemsorozata az 1874/5-iki tanévben — Debrecen, 1875. 2. p.
- 49 Bán Lajos: Az 50 éves kisvárdai állami elemi népiszkola története 1875–1925. — Kisvárdai, Állami elemi iskola gondnoksága, 1925. 8. p.
- 50 Kisvárdai: A kisvárdai talmud iskola — Nyírvidek, 1887. 33. sz. 2–3. p.
- 51 Az 1891–92. évi tanév a helybeli állami elemi iskolában — Kisvárdai Vidék, 1892. 27. sz. 1. p.
- 52 A kisvárdai állami elemi iskola az 1892/93-as tanévben — Kisvárdai Lapok, 1893. 27. sz. 3. p.
- 53 Évi jelentés a kisvárdai állami elemi népiszkola 1893/94-ik tanévi működéséről — Kisvárdai Lapok, 1894. 26. sz. 2. p.
- 54 Kemény György: Szabolcs vármegye gazdasági földrajzi monográfiája — Budapest, MTA, 1913. 63. p.
- 55 Jegyzőkönyv a Szent Orsolya-rendiek római katolikus polgári leányiskolájáról (Rétközi Múzeum)
- 56 A Magyar Királyi Állami Bessenyei György Gimnázium Évkönyve az 1943/44. iskolaévről — Kisvárdai, BGYG, 1944. 36. p.
- 57 Értesítő a szeplőtlen fogantatóról nevezett és Szent Angéla pártfogása alatt álló kisvárdai liceum-tanítónőképzés növendékek Mária-kongregációjáról — Kisvárdai, Szent Orsolya-rend, 1947. 5. p.
- 58 Iskolánk az értesítők tükrében — Felsőszabolcs, 1936. 31. sz. 2. p.
- 59 A helybeli tanonciskola értesítője — Kisvárdai Lapok, 1890. 29. sz. 2. p.
- 60 Marczinkó Csaba: A szakképzés 110 éves története Kisvárdán. — Kecskemét, KLMT, 1997. 29–30. p. (szakdolgozat)

A zsidóság elleni mindenkori „vádpon” volt, hogy létszámukhoz képest túlságosan nagy szerepet tölthettek be az ország gazdasági életében. Ebben a fejezetben azt kíséreljük meg kimutatni, hogy milyen kemény út vezetett el ehhez a „túlszerephez”, és a gazdasági szektor mely ágából és milyen módon vették ki szerepüket a zsidóság egyes tagjai ill. csoportjai.

A ZSIDÓSÁG A XVIII. SZÁZADBAN ÉS A XIX. SZÁZAD FORDULÓJÁN

A zsidóság gazdasági életben elfoglalt pozícióját, lehetőségeit alapjában határozták meg azok a törvények, melyek bizonyos tevékenységek folytatását számukra megtiltották, ezáltal másfelé orientálták őket. Ezen tiltások közül a legfontosabb volt a földtulajdon birtoklásának a lehetetlensége. A XVII. században ismételten gátat vetettek az elé, hogy zsidó nemesi birtokos, vámszedő vagy bérlő lehessen.

A kisvárdai zsidóság megjelenésének első adata is bizonyítja, hogy főleg kereskedéssel foglalkoztak. Esetünkben 1508-ban a vár gondnoka vasat vett a zsidótól. Azt azonban nem mondhatjuk, hogy a XVI. századi mezővárosban zsidó kereskedők éltek volna, valószínűleg alkalmi volt az üzletkötés, melynek egy vándorló-házaló zsidó volt a főszereplője. Annál is inkább elmondható ez, mert a későbbi összeírások is inkább a hagyományos, földműveléshez kötődő zsidókat regisztrálnak.

A majorsági földterületeit növelő nemesség a XVII. század végétől egyre inkább kezdte igénybe venni a zsidóságot a saját céljaira, cserébe védelmet kínált a birtokain letelepedő judeusoknak. Ez a folyamat később is folytatódott, a bécsi udvar megakadályozni nem tudta, csak az 1749-ben bevezetett ún. türelmi adón keresztül próbálta érvényesíteni a dolgokba való beleszólási jogát, akaratát.

A XVIII. század közepétől egyre több adatunk van a zsidó bérlők jelenlétére. 1742-ben a járásban 12 családot írtak össze, mint haszonbérlőt, 1745-ben Teleki, Farkas és Krucsay földesurak esetében említik a név szerinti zsidó bérlőket: Michael Szakács, Caisabersa Csoba, Michael Keller voltak ezek.¹

A betelepült zsidóság a megye és Kisvárdai életében progresszív erőként jelent meg. Mint a földesúri haszonvételek árendásai rákényszerültek arra, hogy már a XVIII. századi nemesi birtokon kapitalista típusú gazdálkodást és kereskedelmet honosítsanak meg. Eleinte mint adózót, más adózó csoportokkal együtt írták össze a zsidókat (armalisták, görögök, kocsmárosok, árendátorok), majd a zsidóság számának növekedésével külön is jegyzékbe foglalták őket. A földesúrnak haszonnal jártak a bérletek, s ők így egyre inkább csak zsidóknak adták bérbe haszonbérleteiket, nemcsak a földet, hanem kocsmát, sörfőzdét, pálinkafőzőt,

később a mézszárszéket is. Fokozatosan a megye majd minden településen megjelentek a zsidó árendátorok. Bérleti szerződéseik gyakran 1-2 évre szóltak, s az idő elteltével már más nevet találunk a kontraktusokban.

1753-ban Kisvárdán öt árendátort mutattak ki, 1759-ben négyet. Az 1770-es népesség-és adóösszeírás jó lehetőséget biztosít arra, hogy a helyi zsidóság tevékenységi körét jobban megismerjük.

A kisvárdai járásban a legtöbben szolgálóként (35 fő), kocsmárosként (23 fő) és pálinkafőzőként (20 fő) keresték az „adóralvót”, említést érdemel még a 6 kereskedő.² Kisvárdán magán Krucsay Márton, gróf Vandernath Gerhardi, Jósa Miklós, br. Horváth Józsefné, Teleki Jánosné és Sennyey László birtokán fogadtak be zsidókat.

A kimutatott kilenc adózó zsidó családból hatnak az educillator szó van beírva a megélhetést jelző rubrikába, vagyis döntően borkimérők, azaz kocsmárosok voltak. Egyikük emellett mint sartor — kapás — is szolgált.

A szerződéses viszonyra is találunk adatot, hiszen Simeon Jakobovichhoz tartozóan ez áll: „Educillator conventionatus Baronis Jos. Horváth”, ugyanakkor meglepő, hogy a zsidókra jellemzőnek vélt kereskedő foglalkozással (mercator), nem találkozunk az adózók között.³ A Mojses Farkasra és az Absolon Herslire vonatkozó rovatban az arendator szó is szerepel, tehát a bérleteknek is nyomát leljük. S ha már az adózás idéztük, tegyük közzé az adók fajtajáról és mennyiségéről szóló kimutatást.

	IN CASSAM DOMESTICAM HÁZIADÓ FORINT	CASSAM TOLLERANTIATEM TÚRELMIADÓ FORINT KR.		EGYÉB FORINT	ÖSSZESEN FORINT KR.	
1.	5	4	16	8	17	16
2.	15	—	15	—	30	—
3.	5	—	5	24	34	—
4.	30	—	—	900	930	—
5.	4	—	30	—	4	30
6.	3	—	5	30	38	—
7.	5	—	1	16	22	—
8.	3	—	2	16	21	—
9.	20	—	13	50	83	—

Az egyéb kategória a helyi hatóságoknak és a földesúrnak fizetett különböző összegek mértékét jelöli. A fenti kimutatás szerint kiugróan legtöbbet fizetett Absolon Herskovics, a Vandernath Gerhardi által befogadott judeus. Az ő jövedelme, tehát adója is többféle tételből képződött.

Az országos adatok azt mutatják, hogy a zsidók egyharmadát a vagyontalan munkások és a koldusok alkották. Mivel a zsidóknak nem volt szabad keresztény szolgát tartaniuk, a gazdagabb zsidók megtehették, és meg is tették, hogy saját, szegény sorsú hitsorsosait al-

kalmazták munkaerőnek. Ez magyarázza, hogy Kisvárdán 1770-ben a zsidó háztartások összeírásakor 11 judeus rokont és segítő családtagot (famuli) találhatunk.

Mint azt már korábban írtuk, Kisvárdán az Esterházyak engedélyével telepedtek meg a zsidók. Az ő itteni birtoktestükön 1778-ban Josephus Farkas 200 pozsonyi mérős, Josephus Salamon Lebb 600 pozsonyi mérős földet bérelt.⁴

Azt, hogy a földek és más jövedelmet jelentő bérletek összekapcsolódhattak, jól igazolja az alábbi szerződésszöveg: „Alább írt adom tuttára: hogy én Nemes Szabolcs vármegyében Léví három Korcsma és negyedik is Pusztá korcsma helyeket, száraz malommal edgyütt, ahoz adandó Két Rhétel és kijelezendő földekkel vetem fel Arendára három esztendőre Mlgos és Nságos Nádffői Krucai Krisztina, Néhai Mlgos Báró Horváth József el maradott özvegyétül alább írt Condióikra

Primo Első Esztendőre is Le tenni az ... száz németh forintokat obligátumom

Secundo Második Esztendőre várđi vásárkor ... százat egyszerre, több Summáját pedig Angaránkint ki fizetni tartozom

Tertio ezen kontraktust pedig hogy ha meg másottatnék általam, húsz arany vinculumnak le tételére obliogálom magamat.

Kvanto Hogy ha pedig az alatt Arendámnak tartásával valami kár gondviseletlenségemtől történne, azokat minden nemű vagyonombul regfundálni köteles leszek, melynek nagyobb biztonságára attam ezen saját Kezem írásával Subscribált Leveletem. 24. Április 1779.”⁵

obligál	=	kötelez valamire, kötelessége valakinek
angária	=	robot, úrdolga, a jobbágy kötelező ingyenes munkája
vinculum	=	kötbér, bánatpénz
subscribit	=	aláírásával ellát

Az 1785-ös népszámlálás már az értelmiségiek jelenlétét is kimutatja a kisvárdai zsidók körében. Ez évből kelteztve rendelkezésünkre áll egy adóösszeírás, mely a vagyoni helyzetről is némi felvilágosítást ad.

NÉV	ARENDÁÉRT	ÖKREI	SZARVASMARHÁI
Mojzes Farkas	100	–	2
Jacobus Mojzes	15	–	–
Josephus Salamon	200	3	2
Josephus Aron	–	–	–
Lebli Hersli	20	–	–
Josephus Lebli	24	1	–
Lebli Joseph	40	–	1
Lebli Simon	–	–	–

A nevezett személyek az alábbi összegeket fizették ill. nem fizették be tolerantiális taxaként:⁶

	1782		1783		1784		1785		ÖSSZ.		HÁTRALÉK	
	RH.	KR.	RH.	KR.	RH.	KR.	RH.	KR.	RH.	KR.	RH.	KR.
1.	70	–	47	40	47	40	47	40	70	–	143	–
2.	4	12	3	48	3	48	3	48	4	12	11	24
3.	32	–	22	20	22	20	22	20	32	–	64	–
4.	4	–	3	40	3	40	3	40	–	–	15	–
5.	6	18	5	12	5	12	5	12	6	18	15	36
6.	6	18	5	12	5	12	5	12	6	18	15	36
7.	38	–	19	40	19	40	19	40	20	–	67	–
8.	4	7	3	45	3	45	3	44	4	7	11	14

Érdeemes megjegyezni, hogy bár az irat a lovak számát is hivatva volt rögzíteni, ezen jószágból egyetlen egy darab sem volt a kisvárdai zsidók birtokában, de aligha volt ez másképpen a nem zsidók esetében sem (kivéve természetesen az előkelőbb birtokosokat, de ők sem gazdasági, igavonó célra tartották azokat.) Az „educillator” rubrika a település esetében szintén üresen maradt.

Az 1797-es insurrekciós subsidium alkalmával pedig már vagyonos zsidókat is találunk. Egyikük jövedelme 451–700 forint között volt, s a Segy Saly judeus bejegyzés mutatja, hogy nem ősi nemesről van szó, hanem zsidó polgárról, miként a középbirtokosok jövedelmével bírók közt feltűnő két Farkas judeus esetében is. Pénzüket minden bizonnyal azért ajánlották fel, hogy ezzel a gesztussal is igyekezzenek megszilárdítani helyzetüket a közösségben.⁷

Egy 1801-ből származó kimutatás az Esterházy-uradalom tisztviselőit és szolgálatosait sorolja elő, ebben Moyses Salamon neve is megtalálható.⁸ Az kiderül, hogy bevándorló volt, de hogy a birtokon mivel foglalkozott — a többi nem zsidóval ellentétben — nem közlik, csak azt, hogy judeus.

A következő esztendőben is készült egy kimutatás a kisvárdai uradalomról, ebből megtudható, hogy a „bőr szedő zsidó”, a „gomb kötő zsidó” mellett még Sámson zsidó és Szabó Mojzes volt a birtokon. Ők szilárdabb falú épületekben laktak, Sámson zsidó háza 8000 vályogból és ugyanennyi téglából épült. A vályog becsértéke ezrenként 3 rhénes forintot, a tégláé 5 forintot ért.⁹

A helyi zsidóság körében ekkor már jól érzékelhetően jelentkezett a kereskedő szellem. Egy 1782-ből fennmaradt tanúkihallgatási jegyzőkönyvben olvasható, hogy: „...Igaz-e, hogy miulta a Kis Várdai Vár pusztulóban vagyon, vásár fáját és köveit Zsidók és akár ki más hordotta és vágta minden tiltás nélkül...”¹⁰

1805-ben a reformátusok régi templomának kapcsán ezeket rögzítették: „A már akkor székektől kiüresített, de még épségben volt ótska hajlék vagy Templom is, a fája ti. ugyan akkor adatott el a zsidóknak 70 Forintonkon...”¹¹

Ez az adó, vevő, csereberélő, közvetítő funkció mindvégig a zsidóság jellemzője maradt. Az 1848-ban végrehajtott zsidóösszeírás szolgál a továbbiakban arra, hogy részletesebben feltárjuk a kiskvárdai zsidóság foglalkozási összetételét. Ezeket az adatokat az adott gazdasági szektor elemzésében mutatom be.

A ZSIDÓSÁG KISVÁRDA MEZŐGAZDASÁGÁNAK KAPITALIZÁLÁSÁBAN

Magyarországon az árutermelő nemesség a XVIII. sz. második felétől jövedelmező majorságok kialakítására törekedett. Ugyanakkor értékesítési problémáinak megoldásában — főleg a nyersanyagok piacon való elhelyezésében — igénybe vette a kereskedelemben jártas zsidók segítségét, vagyis támogatták a zsidók birtokaikon való letelepítését. Kiskvárdában először az Esterházy uradalomban következett be ez, majd a többi nemesi birtokos is hasonlóan cselekedett.

Az ún. kisebb királyi haszonvételek (kocsma, mézárszék stb.) bérbevételére is izraeliták vállalkoztak. A regáló bérleményhez esetenként földterület is tartozott. Ezek a korai zsidó földhaszonbérletek. Ahhoz azonban, hogy a valódi tőkefelhalmozódás és befektetés meginduljon, változtatni kellett a jogi viszonyokon, melyek korlátozták a zsidók földhasználatát és birtoklását

1783-ban II. József engedélyezte számukra a birtokok bérlését, 1818-ban ugyan I. Ferenc ismét megtiltotta ezt, de a rendeletet 1819-ben hatályon kívül helyezték, két évtized múlva pedig végleg eltörölték.

A XVIII–XIX. század fordulóján már a nemesi birtokot gyakran — adósság fejében — a zsidók bérlik. A XIX. sz. első felében: „azonban a bérleti gazdálkodást nem jellemezte sem az innováció, sem a jelentős tőkebefektetés ... a kapitalista földbérletek ezen előhírnökei valójában a föld minél gyorsabb és minél több hasznot hajtó kizsákmányolására alakulhattak.”¹²

A század negyvenes éveiben Fényes Elek statisztikája szerint Kiskvárdán birtokosok voltak a következő urak: hg. Esterházy, Barkóczy, Czóbel, Detrik, Elek, Eördögh, Erős, Farkas, Fekete, Ferencz, Filep, br. Horváth, Irinyi, Kastal. Szerencsy, Szőgyényi, Szöllősy és Vay családok.¹³

A jobbágyviszonyok megszűnése után hatalmas földbirtokok maradtak robot nélkül, másfelől parcellákra szorult parasztok és földnélküliek sorakoztak az ellentétes póluson. Az 1850-es évektől megnőtt a birtokforgalom, a bérbeadások-bérbevételek száma. A bérlők általában a már korábban működő zsidó terménykereskedőkből és a bankárok közül kerültek ki. Az 1870-es évektől a zsidók emancipációja, a földtulajdonszerzés szabadsága stabilizálta a bérleti rendszert, s egyszersmind érdemessé tette a hosszabb távra történő befektetést. A korábbi bérbeadás első fázisa volt annak, hogy a tulajdonos elveszítse földjét. A zsidóság újító tevékenysége a piac megszervezésében és az értékesítésben jelentkezett.

Az általános jellemzők Kiskvárdán mint konkrétumok jelentkeztek. A kiskvárdai Esterházy-uradalomban 1857-ben készült kimutatás a bérlőkről és az itteni birtokrészekről. Ezekben

találkozhatunk Krajnik Mózes, Spitz Farkas, Grósz Ferenc, Lechstein Löbel, Klein Ferenc nevével, ők izraeliták voltak.¹⁴

1871-től az Esterházyak helyett Wahrman Mór lett Kisvárdán a birtokos, tőle Láng Zsigmond bérelte a földet. Később leánya, Wahrman René örökölte, (Krausz Izidorné, második férje után Fáy Béláné), majd 1906-ban Kun Samuné.¹⁵ Az 1893-as birtokkimutatás szerint már az alábbiak a 100 kat. holdnál nagyobb földtulajdonnal rendelkezők:¹⁶

NÉV	SZÁNTÓ	KERT	RÉT	LEGELŐ	SZŐLŐ	NÁDAS	HASZNÁLATLAN
Eisenberger D.	221	–	75	27	–	48	5
Farkas Géza	237	1	61	12	4	–	10
Farkas Lajosné	203	–	39	–	–	–	4
Ferenczy Béla	575	–	112	42	–	–	8
Hrabovszky R.	73	–	63	–	–	–	1
Irinyi Istvánné	58	–	42	–	–	–	1
Kastal István	89	–	70	3	–	24	–
Liptay Béla	108	–	91	–	–	–	1
Wahrman Mór	1451	2	353	672	–	159	11

A bemutatottakból kitűnik, hogy zsidótulajdonban volt a 100 kat. holdnál nagyobb területekből 3024 kat. h., míg a nem ezen közösséghez tartozók 1934 kat. holddal bírtak. A másik fontos megállapítás az, hogy amíg ezen a háromezernyi holdon két tulajdonos osztozott, addig a kétezernyin hét. A földtulajdon koncentrációja és centralizációja tehát a századforduló táján egyaránt végbement.

A haszonbérbe adásról a helyi lapok pozitívan szólnak: „A gazdálkodás intenzívvé tétele körül legnagyobb emeltyűként az szolgált, hogy a vidékünkbeli birtokok igen tekintélyes része haszonbérbe van kiadva ... a haszonbérletek nagy fejlődése lényegesen hozzájárul a hitelügyek fejlődéséhez,”¹⁷ „...a haszonbérek az utóbbi 3-4 év alatt legalább 20%-kal emelkedtek, sőt — némelykor indokolatlanul — még mindig emelkedőben vannak. A haszonbérlet végtére ... nyerni akar.”¹⁸

Akármennyire is igazak a bérleti rendszer bizonyos előnyei, nem volt elkerülhető, hogy az átalakulásnak ne legyenek vesztesei. Ezeket a „kárvallottakat” mozgósították a századfordulót megelőző agrárszocialista mozgalmak, melyek helyben is éreztették hatásukat. Ekkor keletkezett az a jegyzőkönyv, melyben a Kisvárdai Földművelő Egylet rögzítette panaszai közt egyebek mellett az alábbiakat: „...egy bizonyos bérlő, aki határunkon egy bizonyos földterületet haszonbérbe kivett hét frt-jával holdanként, amelyet ő időhasználtával egy fele részét annak a földterületnek rávarázsolta a kis-várdai földművelőkre holdanként 12 frt-ért, ennek követeljük a bizonyos kivétel melletti árlejtését...”

Úgy szintén a második, vagyis a legfőbb oldalága azon hamis eljárásoknak, egyike az is, hogy Reizman Herman itteni lakos fakereskedő, irigy szemmel nézte, hogy a békés földművelő egylet nyugodt lelkiismerettel, 24 éven keresztül Herczeg Esterházy Öméltóságának

adott földét békésen használta, tehát addig fondorkodott aljas eljárásával, hogy bérencei által azon általunk használt földeket saját kezére játszotta... a földbirtok még kezén sem volt, már is azt mondta a kis-várdai földművelőknek, hogy a fentnevezett birtok a kezére át megyen, megmutatja, hogy messziről levett kalappal fogja instálni egy kis harmados földért... megígérte, hogy három földművelőnek lesz egy gubája és hatnak egy pár csizmája..."¹⁹

Arról a Reizman Hermanról esik itt szó, akit más helyen és más, pozitívabb megítéssel már említettem.

1911-ben az alábbiak szerint alakultak a birtokok és birtokosok, bérlők.²⁰ (Vastagabb betűvel a birtokosok nevei.)

NÉV	ÖSSZES TERÜLET	KAT. TISZTA JÖVEDELEM
Özv. Beretvás Endréné		
<i>Reizmann Herman</i>	1029	5903 K
<i>és özv. Farkas Lajos társai</i>	245	1657 K
Herskovits Jenő		
<i>Reizmann Herman</i>	489	4661 K
Hrabovszky Guidó	588	3845 K
<i>Kerekes József</i>		
<i>Diner István</i>	166	848 K
Község		
<i>Reizmann Herman</i>	607	2638 K
Liptay Béla	194	1208 K
Reizmann Herman	448	3298 K
Szmrecsányi László	175	1024 K

Zsidó tulajdonos és bérlő kezén volt tehát 2573 kat. hold, ezt egyetlen fő, Reizmann Herman használta. A másik bérlő, Diner egy kikeresztelkedett zsidó volt, akinek inkább a pénzügyi kapcsolatai lesznek érdekesek. Nem zsidók kezén 1368 kat. h. terület volt, ez öt kézben osztódott meg. Országos adatokat tekintve, szintén a zsidóság nagymérvű előretörését tapasztalhatjuk a bérletek és a tulajdonos területén. Az 1000 holdnál nagyobb területen gazdálkodó haszonbérlők kb. 7% izraelita felekezetű volt. A száz holdon felüli haszonbérlők közötti arányuk a Tiszántúlon a legnagyobb, különösen Szabolcs és Zemplén megyében. 1910-re már a nagybirtokosok között is sok az izraeliták arány: 20,6% az ezer holdon felüli, 18,1%-uk 200-1000 hold közötti területek ura.²¹

A földreformok során 1923-ban igénybe vettek Reizman Samutól 178, Herskovits Jenőtől 180, Reizmann Lajos örököseitől 84 kat. hold területet.

1925-ben Diner István 108 kh., Farkas Lajosné 245 kh., Fodor Zsigmondnál 85 kh., Herskovits Jenő 430 kh., Kisvárdai község 623 kh., Kopácsy Istvánné 465 kh., Reizmann Lajosné és gyermekei 615 kh., Reizman Samu 444 kh. és Szmrecsányi László 164 kh a 100 holdnál nagyobb birtokos. 1931-ben megszűnés miatt törlik Farkasné és Fodorné, újonnan

iktatják be Kovács Lászlót és társait 148 kh., özv. Soltész Endrénét 120 kh. és dr. Varga Lajost 123 kh. A földbirtokok száma birtoknagyság szerint:²²

	SZÁMUK	ÖSSZERÜLETŰK
<i>1 kat. bold alatti szántóföld nélküli</i>	251	79 kat. bold
<i>1 kat. bold alatti szántóföldes</i>	1303	412 kat. bold
<i>1–5 kat. bold között</i>	581	1266 kat. bold
<i>5–50 kat. bold között</i>	198	2130 kat. bold
<i>50–100 kat. bold között</i>	4	238 kat. bold
<i>100–500 kat. bold között</i>	8	1516 kat. bold
<i>500–1000 kat. bold között</i>	1	624 kat. bold

Az országos kép is átalakult, köszönhetően a trianoni döntéseknek, az izraeliták kikezresztelkedésének, a megváltozott mezőgazdaság piaci körülményeknek és a politikának. 1930-ban az izr. vallásúak aránya az 1000 holdnál nagyobb birtokosok között az 1910-es adatról (20,6%) lecsökkent 9,3%-ra. A 200 kat. holdnál nagyobb birtokot bérlők között arányuk 35,4%, a több mint ezer holdat bérlők között 35,2. A részvénytársasági földekkel együtt ez az arány 47,7%. Összességében kisebb az arányuk mint 1910-ben volt.²³

Azok a korlátozások, melyeket a politikai közhangulat változásával összhangban vezettek be, a zsidó földtulajdonlásra is kihatottak. Egy 1940. február 10-én készült kimutatás 423 db kisvárdai zsidóbirtokot sorol fel, ebben egyetlen számottevő földtulajdon van, ez Hajdú Leó és Hajdú József nevéhez kötődik. A 175 kat. hold és 1510 négyszögöl területű birtokból 171 kat. h. 950 négyszögöl a mezőgazdasági ingatlan, a kataszteri tiszta jövedelem 2433 K. 53 fillér. Az ezt nagyságrendben követő területek közt néhány 10–20 hold közötti birtok van, a döntő többség nem éri el a 10 holdat sem.²⁴

KERESKEDELEM ÉS VENDÉGLÁTÁS

A zsidóság egyik legfontosabb, s talán legjellemzőbb üzletága a kereskedelem volt. Anál is inkább lehetett az, mivel az 1840-es évekig nem szerezhettek földbirtokot, csekély kivételével nem folytathattak diplomás munkát, így szinte rákényszerültek arra, hogy a felhalmozott tőkájüket ismét az üzletbe fektessék. A kereskedelem láncolata a szegény batyus zsidótól a gazdag nagykereskedőig, a tőkés vállalkozóig terjedt. Az említett fokozatok évszázadnyi idő alatt alakultak ki és erősödtek meg Kisvárdá esetében is.

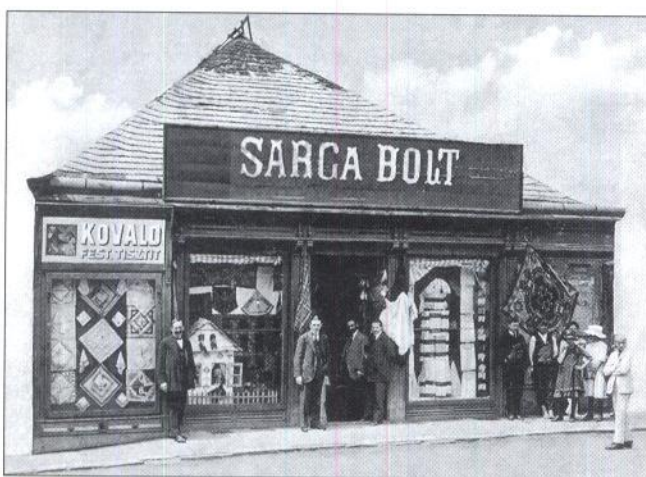
A település már annak előtte ismert kereskedelmi központ volt, mielőtt a zsidók bekapcsolódtak az itteni kereskedelmi életbe. Rendszeresen megfordultak itt Bereg, Ung de még Máramaros vármegyei lakosok is, akik házi, kézműipari, bánya- és erdészeti termékeket kínáltak gabonafélékért.²⁵

A zsidóság XVIII. századi kereskedelmi szerepét már idéztük a vár és ref. templom bontása kapcsán, ebből kiderült, hogy igen jó érzékük volt az efféle tevékenységhez, a században

azonban még jobbra csak mint vándorkereskedők és házalók említhetők. Ez a kereskedelem átmeneti formáját képezte. Az 1770-es zsidóösszeírás nem mutatott ki kereskedéssel foglalkozó egyént Kisvárdán. A zsidó bevándorlók nagy része anyagi háttér nélkül érkezett az országba, de fokozatosan átvették a görögök szerepét. Az Esterházyak említett XIX. sz. eleji birtokösszeírásakor már bőrszedő zsidót rögzített az összeíró.

Az első pontosan datálható zsidó tulajdonban volt üzletet Kisvárdán 1802-ben alapította a Klein família. A Sárga bolt néven emlegetett, Szent László utcán lévő cég a település egyik legtovább fennmaradt boltja lett, s a tulajdonjoga a családban öröklődött. 1909-ben: „Ritka ki-tüntetés érte a városunkban 107 év óta fennálló hírneves 'Sárgabolt' kereskedő czéget, ugyanis a hazai iparúrnak terjesztése körül szerzett érdemei elismeréséül az Országos Iparegyesület igazgatósága az egyesület bronz díszérmét ítélte részére, melynek ünnepélyes átadása június 6-án lesz.”²⁶

Majd ilyen régi volt az a cég, melynek jubileumáról 1918-ban emlékeztek meg: „Reizman Herman fakereskedő cég július 24-én ünnepelte százéves fennállását. Egybe esik az ünnepléssel a hetvenedik évfordulója annak, hogy Reizman Herman az üzletet az alapítótól átvette és 35 éve annak, hogy a cégbe a jelenlegi tulajdonos Reizman Samu kisvárdai lakos belépett és azóta az elhunyt Lajos testvérével együtt a céget európai színvonalra emelte.”²⁷

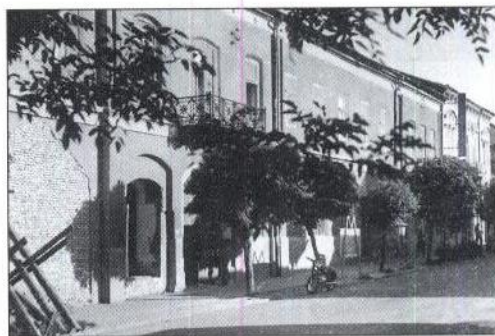
A bíres Sárga bolt

A XIX. század közepén azonban még továbbra is a vándorkereskedők dominálnak, olyanira, hogy a kétezer fős létszámot meghaladó településen állandó bolt alig volt. Így emlékszik vissza erre az időszakra egy kortárs: „...vagy negyven évvel ezelőtt összevissza 3-4 boltos volt Várdában: a Kondor botos, a Kocska botos, a Fácsi bótja és a 'sárgabót'. — Ez a négy 'bót' aztán valóságos üzleti centrummá tette Kisvárdát, s mert 3-4 mérföldnyi körben egyetlen faluban sem volt üzlet, messziről keresték fel a várost a boltok miatt. Az alatt a 40 év alatt... a négy boltból lett tizenötször annyi.”²⁸ Az országos vásárok messze földről vonzották

az embereket. 1845-ben március 17., június 15., szeptember 1., november 5. voltak az említett sokadalmak időpontjai, a későbbi évek során hatra bővült a vásárok száma.

Az 1848-as összeírás kapcsán 28 olyan kereskedőt és 1 kereskedősegédet rögzítettek az adatok, ezekről nem tudhatni, hogy mivel kereskedtek, valószínűleg azonban nem rendelkeztek saját üzlethelyiséggel, hanem vándorló, mozgó házalók voltak. Akadtak persze olyanok is, akikről pontosan kiderül, hogy milyen portékán akartak túladni. Volt 3 bőrkereskedő, 1 cserépedénnyel kereskedő, 4 kenderrel kereskedő, 3 pántlikaárus, 1 pipaszár-áruló, 2 sóárus 1 vasárus. Ide a kereskedő-vendéglátó csoporthoz sorolhatjuk az 1 italmérőt és az 5 szeszmérőt.²⁹ Összesen tehát félszázan keresték kenyerüket ebben a szektorban, ami a hétszázat alig meghaladó lélekszámot tekintve, s főleg a valamilyen munkát végzőkre vonatkoztatva nagy arányt jelent.

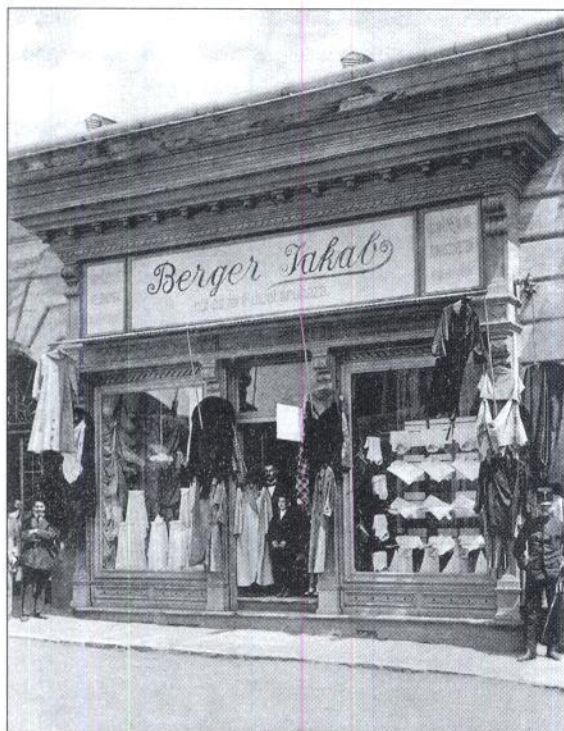
A helyi bolthálózat kialakulása a század második felében ment végbe. A főleg zsidókézből lévő üzletek a település központjában koncentráálódtak. 1867-ben már ezt írták: „...Kisvárdai bél terén csendőri laktanyának való szállás nincs, mert ott leginkább boltok vannak...”.³⁰ Ez a korszak az országban a szabadkapitalizmus időszaka, egyre-másra alakultak a vállalkozások, így történt ez a településen is. Ekkor építették az egyik legismertebbé váló, zsidó tulajdonban ill. bérletben álló kisvárdai vendéglátót is. Igaz, ezt nem az önkéntes vállalkozás hozta létre, de 1969-ig szolgálta különböző funkciókban a települést. Ez volt a Nagyvendéglő. Építéséről az alábbiak tudósítanak: „A kisvárdai közbirtokosság az italmérés jognak politikai szempontjából, de meg azért is, mert a 'Szarvas'-hoz címzett vendéglő tulajdonosa separatistikus regale-jogi eszméket kezdett elemezni, Eisenberger Dávid regale bérlet fel-

Az Eisenberger, később Róth (Radnai) -féle szálloda-vendéglő

hívta, hogy építsen Kisvárdában egy a város emelkedésének megfelelő 'Nagyvendéglőt'.³¹ 1859-ben a tetőt is felhúzták az épületre, de még évek múltán sem volt tökéletesen kész állapotban. Az említett személy Nyíregyházán 1841-ben próbálkozott a kocsmák, malmok és a vásárvám bérletének árverésén, ekkor még sikertelenül, de 1844-ben már bérlő a Morgó és az Eprekert kocsmákat. A család más tagjai még jelentősebb szerepet viseltek a későbbi megyeszékhely gazdaságában.³²

A korszak másik ismert vállalkozója Weinberger Bernáth volt. Vagyonai állapotáról egy 1866-ban kelt igazolás ad tájékoztatást: „W. B. Kisvárdai születésű lakos részére bizonyítvány arról, hogy Kis-Várdában bír egy jó karban és kézben álló 5000 a. e. frt. értékű bőr kereskedéssel, miért is ő mint olyan a Cs. kir. katonaság részére szükségelt lábbelik készítésére mint vállalkozó ajánltatik.”³³

A Berger-kereskedés

A polgárosulás előrehaladtával már nemcsak a létez szükséges termékekkel kereskedők vannak Kisvárdán, de megjelennek olyanok is akik másféle cikkeket kínálnak. Ilyen volt Buxbaum Mózes könyvkereskedő, aki kölcsönkönyvtárat is nyitott, s 1855-től '57-ig volt Kisvárdán, vagy Berger Ignác aki 1866-ban nyomdát alapított, papírt, írószert, könyvet is árult, és közel négyezer kötetes kölcsönkönyvtárral várta az érdeklődő olvasókat.

A lapok hirdetésrovaiból jól nyomon követhetők a létrejövő üzletek, pl.: Grósz és Gürnwald a Grósz-féle házban kötélárúüzletet nyitott, Spiro Náthán fa- és vasbútorüzletet, Rosenblüth Simon fűszer- és csemegekereskedést, Grünwald Soma divatárúüzletet, Altman Endre fűszer-, vegyes és divatárúüzletet és sorolhatnánk a többieket. A lakosságot mindennpi dolgokkal ellátó üzletek mellett alakultak olyan cégek is, melyek a gazdasághoz kapcsolódtak, pl. 1874-ben Grósz Bernáth bizományi raktárt hozott létre, melyben mezőgazdasági gépeket, eszközöket árult.³⁴ Az 1872-73-ban átadott vasútvonal további lehetőségeket teremtett a

vállalkozó szellemű emberek előtt, jól bizonyítja ezt, hogy már 1873-ban Friedestein Simon áruk és egyéb szállítmányok vasúton történő továbbítását vállalta.³⁵

Az igazi üzlet azonban a zsidó terményfelvásárlók, terménykereskedők előtt nyílt meg, miután a Budapest–Nyíregyháza–Kisvárdra–Csap–Ungvár vonalon tudták az árut szállítani. Kisvárdra agrárpiacon és szeszipari centrum lett. Az egyik országos hírnévre tett vállalkozás a Windt és Fisch cég lett. Alapítói Széll Mihály és Halasi Mór voltak. A terményfelvásárlásról és raktározásról ismert üzlet az 1880-as években kezdte meg működését és a XX. század második évtizedéig töltötte be szerepét.

A Flóridán tér (a korabeli piac helye) az Ipar és Kereskedelmi Bank épületével

A zsidók közül kerültek ki a község haszonvételeinek bérlői is, ezek közül az egyik legfontosabb a vásárvámszedési jog volt. Még az 1947. június 2-án kötött szerződés is Károly Ferencet és Friedman Bernátot nevezi meg bérlőként, F. B. és neje Herskó Ilona már korábban is bérelte ezt a jogot, pl.: 1930-ban 21 500 pengőért.³⁶ A gründolási láz mellett folyton ott volt a bukás veszélye is, s ezt a zsidó vállalkozók sem kerülhették el. Az 1873-as gazdasági válság Kisvárdán is éreztette hatását. A június 16-i országos vásárról azt jegyezték fel, hogy alig volt vevő, nincs pénz, a bank nem hitelez. Szarvasmarha nem kelt, gabona nem nagyon volt, az ára pedig túlságosan magasra szökött. Még részeg is alig akadt, olyan kevés a pénz.³⁷

A bukásokról később is van hírünk, pl. „Klein Mór és társa vaskereskedő cég vagyonára a nyíregyházi törvényszék múlt hó 27-én elrendelte a csődöt.”³⁸ Ezek azonban arányukban jóval alatta maradnak a sikeres vállalkozásoknak, bár a siker legtöbbször csak azt jelentette, hogy az illető valahogy megélt az üzletéből, boltjából, tevékenységéből.

Az üzletek a település központjában koncentrálódtak, s ez nem volt véletlen. A Serház utca (később Csillag majd Deák F. út) és a Piac u. (a későbbi Szent László utca) voltak ezek a helyek. A településre bevezető utak az előbbieken keresztül jutottak a városka központjába.

A vasút megépülésével a ún. nagyállomás felé az utóbbi út vezetett, majd a Hármasúti megálló létrejöttével újra a Csillag utca nyert megerősítést, hiszen ezeken folyt a kimenő forgalom is. Aki nem akart a versenyben lemaradni, az igyekezett a vevőkhöz minél közelebb kerülni, vagyis a szó szoros értelmében a vevő elé menni. Az itteni koncentrálódást az is segítette, hogy a hetvásárok a szűk Piacz utcán, vagyis a közvetlen környéken zajlottak, s ez így maradt még a XX. század második felében is. Az országos vásárok — hat volt egy évben — a nagy vásártéren, az indóház szomszédságában voltak a 80-as években. Az üzleti infrastruktúra kialakulását a helyi rendeletalkotók is segítették, ugyanis megtiltották az utcai árusátra-
kat, majd a házalást is, ezt azonban nem mindig tudták betartatni: „...egyre-másra keresik fel a házalók városunkat, s bárha engedélyt nem nyernek, titokban házalnak... Vannak nekünk megbízható kereskedő és iparosaink, kik szavatolnak áruikért és készítményükért...”³⁹

Itt kell említenünk azt a sajátosságát, hogy mivel Kisvárdai iparosainak és kereskedőinek zömét az izraeliták tették ki, s ők a hitük szerint szombatosak voltak, vagyis az említett napon nem dolgoztak. Ez gyakran vezetett kisebb ellenségeskedésekhez. 1880-ban azt panasolta egy helyi lakos, hogy az izr. ünnepnapokon, de még szombaton is alig lehet húst kapni, mivel a vágással és árulással foglalkozók majd mind „Mózes vallásúak.”⁴⁰ Előfordult, hogy a piacok is megsínylették a vallási előírásokat: „...f. hó 11-ki helybeli nagyvásárnak a zsidó ünnepek miatt más határidőre való áttételét a kereskedelmi minisztérium kereskedőink kérére sem engedte meg azért a nagyvásárnál a zsidó kereskedők teljesen elmaradtak, nagy kárára nemcsak a zsidóknak, de a vásárnak is...”⁴¹ „Szombaton és vasárnap izraelita polgártársaink Újév napját ünnepelték. ...Az izraelita templomok színültig megteltek az áhítatos közönséggel. Az üzletek zárva voltak, a kereskedelmen meglátszott az izraeliták ünnepe”⁴²

A Windt és Fisch cég

A zsidóság sokáig nem fektethetett be a földtulajdonba, így a kereskedelmi élet kínálta lehetőséget és kényszert előnnyé kovácsolták. Ez az egyik magyarázata a nagyarányú fejlődésnek. Ehhez Kisvárdán még hozzájárult az is, hogy a zsidók voltak a felvásárlói a vidék mezőgazdasági termékeinek, ők piacismeretük, mobilitásuk révén tudták továbbadni a föld terményeit, főleg gabonát, cukorrépát, burgonyát. A terménykereskedelem fellendülésével s az 1872–73-ban átadott vasútvonal révén újabb lendületet kapott a mezőgazdasági termékek

közvetítése. A vasútállomás közelében kialakultak a raktárak is, közülük legismertebb volt a Kisvárdai Termény és Szeszraktár Rt.

Ez 1891 januárjában jött létre, annak köszönhetően, hogy a részvényesek 922 db. 100 forintos névértékű részvényt jegyeztek. Az vállalkozás elnöke Liptay Béla földbirtokos, az igazgatóságban ott találjuk Halasi Mór, Diner Gyula nevét, a felügyelő bizottságban pl. Révész Miksát, Zuckermann Bertnátot. Izraelita, kikeresztelkedett egyén és keresztény tevékenykedett egy közös cél érdekében.

A raktár 1911. július 28-án, a Reizman Herman-féle tanyán keletkezett tűz átterjedése következtében leégett. A raktárban volt már a betakarított termény jó része és kb. 1700 hektoliter szesz. A tűzvész óriási károkat okozott: a részvénytársaságnak és a Windt és Fisch cégnek 494 740 K., Molnár József (neve ellenére izraelita) vállalatának 47 971 K., Reizman Hermannak 30 916 korona 70 fillér, Ackersman Adolfnak 10 500 korona (nem volt biztosítva) volt a vesztesége, melyet azonban a biztosítótársaságok megtérítettek. Csak összehasonlítás végett jegyezzük meg a 19 cselédet ért kár összegét: 1485 korona.⁴³ A raktárat 1912-ben építették újjá.

Kisvárdá a századfordulóra az agrártermékekkel folytatott kereskedelem révén regionális központtá vált, ill. tovább erősítette addig is meglévő ilyen funkcióját. A trianoni revíziót követően Kisvárdá elvesztette felvevőpiacának jó részét, megszűntek gazdasági kapcsolatai „Gácsországgal”. Ez jelentékeny veszteséget okozott a helybeli kereskedőknek, viszonteladóknak, ám a kereskedelemben és hiteléletben dolgozók számarányát ez nem befolyásolta.

A kereskedők és az eltartottak száma:

	1900	1910	1920	1930	1949
<i>kereskedő</i>	380 4,6%	472 4,7%	552 4,8%	678 4,8%	425 3,2%
<i>eltartott</i>	642 7,7%	928 9,2 %	1203 10,5%	1315 9,3%	625 4,8%
ÖSSZESEN	1022 12,3%	1400 13,9%	1755 15,3%	1993 14,1%	1050 8,0%

A mezőgazdaságban érdekeltek és a kereskedők megalakították a saját helyi szervezetüket, a Kereskedők és Gazdák Körét. Ennek 1927-ben a vezetősége a következő: elnök Radó Adolf, társelnökök Diner Pál, dr. György Ferenc, Kálmán Sándor, titkár: dr. Spitz Lajos, jegyző: Katona Sándor, háznagy: Kun Ferenc, pénztárnok: Kellner Mór, ellenőr: Pallay Béla, könyvtárnok: Kálmán Imre.⁴⁴ Ez a szervezet jobbra a zsidó érdekeltségeket tömörítette, hiszen közülük kerültek ki a tagok és a vezetőség döntő része.

Amikor 1934. április 28-án Kisvárdán is megalakult az OMKE (Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés) helyi szervezete, ennek vezetősége és a tagság döntő része is a zsidók köréből került ki: Elnök: Radó Adolf, társelnök: Kálmán Sándor, Kun Samu, Diner István, főtitkár: Róth Miklós, ügyész: dr. Katona Sándor és Lukács Ignác, pénztáros: Rosenbaum Jenő, jegyző: Neuman Lajos, választmányi tagok: Dr. Altman Marcell, Fried Sándor, Kálmán Ignác, Kálmán Samu, Kun Ferenc, Elek Dezső, Kundler József, Hartman József, Kovács Frigyes, Kain József, Lefkovich Miksa, ifj. Major István, Smilovits Dezső, Prerau Ignác, Nagy Zoltán,

Stark Dezső, Vadász Dezső, dr. Schönwald Miklós, Vadkerty Endre, Friedman Dávid, Halmi László, Baráth Károly, Márczy Géza, Kroó Andor.⁴⁵ Tulajdonképpen ez ellen a döntő befolyás ellen irányult később a Baross Szövetség kisvárdai fiókjának létrehozása.

A harmincas évek kisvárdai kereskedőiről érzékletes képet ad a település történetének korán elhunyt kutatója, Virágh Ferenc: „...a szakadék sokkal élesebb a művelt, komoly kulturális igényekkel telített kereskedő és a primitív szatócstípus között. Ez utóbbit pár szóval elintézhettük. A szatócstípusú kereskedők egyik csoportja kiscsibéből, kisiparosból lett kereskedővé, kültelkeken nyit boltot, néhány mindennapi árut tart csupán s egész életszínvonalával az őstermelő réteghez tartozik. A másik csoport viszont a zsidóság legalacsonyabb színvonalú rétegéből kerül ki, amely majd csak a következő generációban fog kulturális szempontból figyelmet érdemelni. A városka igazi kereskedő rétege azonban komoly figyelmet érdemel. Közöttük nem egy főiskolát végzett, igen sok autodidakta műveltségű egyén van, de az általános színvonal kielégítő.”⁴⁶

Ez utóbbi réteg volt az, amely a kisvárdai zsidókereskedelmet messze földön híressé tette, s hogy az idézett megállapítások nemcsak a harmincas évekre, de a korábbi időszakra is jellemzőek voltak, azt azok a szavak igazolják, melyek a századforduló előtti kereskedelmi élet egyik legismertebb alakjának, az 1853-ban kereskedelmi céget alapított Weinberger Ignác halálakor, 1911. június 27-én leírtak: „...Az elhunyt agg kora dacára felvilágosult ember volt, ki rajongott a tudományért és művészetért. Alapítója és igazgatósági tagja volt a helybeli Takarékpénztárnak, ő volt az egyedüli ember, ki már a régi korban felismerte a tudomány és művészet értékét. A kisvárdai közművelődés úttörője nincs többé, egy jobb hazába költözött...”⁴⁷

HITELÉLET

A mezőgazdaság kapitalizálásában az ősiség eltörlése mellett igen fontos szerepe volt a hitelhez jutás lehetőségének. Ezek iránt helyben is megvolt az igény. Az első pénzügyintézet 1869-ben jött létre, ez volt a Kisvárdai Takarékpénztár. Alaptőkéje 120 000 korona volt, alapítója és elnöke Hrabovszky Rudolf ügyvéd és birtokos, a vezérigazgató azonban egy izraelita, Halasi Mór. 1900-ban a betét összege 2 millió korona, a hitel 3 millió. Ekkor a felügyelő bizottság és az igazgatósági tagok jó része szintén zsidó, pl.: Reizman Herman, Friedman Lajos, dr. Rosenblüth Bernáth, Weinberger Ignác, Grósz Benő.

1886-ban újabb pénzügyintézet alakult Kisvárdán, az Ipar és Kereskedelmi Bank. A létrehozók kiadtak 1000 darab 200 korona névértékű részvényt, 100 korona befizetéssel.⁴⁸ Tevékenységi körük: kölcsön, közraktár és előlegezés, váltóleszámitolás, bizományi és pénzkamatozási üzletek.) Elnöke Piliassy László, vezérigazgatója Propper Lipót. Igazgatósági tagok: Rosenblüth Simon, Balkányi Farkas, Grünwald Soma, ifj. Reisman Samu kereskedők, Sarvay és Glück ügyvédek, dr. Küzmös György orvos, és Diner Gyula földbirtokos.⁴⁹ 1888-ban Farkas Balázs egy. képviselő lett az elnök. 1890-ben az Osztrák–Magyar Bank debreceni fióküzletének volt a kihelyezett része, ekkor kiadtak 1000 db 10 forint értékű részvényt.⁵⁰

1891-ben Propper halála miatt megüresedett vezérigazgatói székbe Diner Gyulát választották.⁵¹ 1892-ben 500 db új részvénynek 320 K.-s árfolyamon való kibocsátása által a tőkéjét 300 000 koronára emelte, s ugyanekkor tartaléktőkéjét 200 000 koronára növelte. A bank 25 éves üzleti tevékenységét ekképpen méltatták a jubileumkor: „...ma nemcsak Szabolcs megyében, hanem az egész ország vidéki pénzüzetzei között az első helyet foglalja el. ...Az ő fejlődése sok tekintetben párhuzamban áll Kisvárdai község iparának, kereskedelmének, mezőgazdaságának, de magának a szorosabb értelemben vett községnek nagyarányú fejlődésével. ...Az iparbank foglalkozott nálunk legelsőbben ház és földbirtokra törlesztéses kölcsönök nyújtásával.”⁵²

A Gazdasági és Kereskedelmi Hitelintézet épülete

A helyi lap így értékelte a bankok szerepét: „Gazdaságunk, kereskedelmünk, és a mi kis iparunk van, ebben a két intézetben bírja legfőbb erőforrását vagy legalább legjelentősebb összekötő csatorniját a minden közzgazdasági eszközök leghatalmasabbikával — a pénzzel. Ez a két pénzüzet az, mely a hitelígyények nagy részért kielégíti, s úgyszólván mindennapi szerszáma a hitel mesterségével foglalkozóknak.”⁵³

1897-ben tovább szaporodott a pénzzel foglalkozó intézetek száma. Megalakult a Kisvárdai Kölcsönös Segélyező Egylet. Az elnök dr. Vadász (Weinberger) Lipót lett, a szövetkezetiént működő hitelintézet 160 000 korona alaptőkével indult. Céljuk az volt, hogy a heti kisebb befizetések által a szegényebb rétegeknek is módot adjanak a takarékoskodásra, másrészt ezeknek könnyen törleszthető kölcsönt biztosítsanak. A hitelígyényeket ez a három intézet sem tudta kielégíteni. 1903. szeptember 3-án alakuló közgyűlését tartotta a Gazdasági és Kereskedelmi Hitelintézet. Ekkor a közgyűlés: „...tudomásul vette az igazgatóságnak az alapítók által történt kinevezését, megválasztotta a felügyelő bizottságot és elfogadták az alapítók által előterjesztett alapszabály-tervezetet. Az új bank igazgatója Fried József”.⁵⁴ Igazgatósági tagok voltak Gyulaházi Samu, dr. Werner Miklós, Grósz Ignác, Reizman Lajos, dr. Zsidai Dániel, dr. Szmeccsányi László.⁵⁵

A bank 1000 db 200 koronás részvényjegyzéssel alakult meg, tényleges működését október 5-én kezdte meg a Szent László út 32. sz. alatti Somogyi-féle házban. Az első évben

805 000 korona törlesztéses és jelzálogkölcönt helyezett el. Ez az összeg 1914-ben 14 493 ezer koronára emelkedett. 1905-ben már alaptőke-emelést hajtottak végre, 1909-ben székházat építettek és 1910-ben az akkori 600 000 koronás alaptőkét kétezer db 200 koronás új részvény kibocsátásával növelték. A további évek során a pénzintézetek száma gyarapodott. Az 1910-es és 1927-es években az egyes bankok vezetősége az alábbi összetételű volt.

Kisvárdai Takarékpénztár (alapítva 1869). 1910-ben vezérigazgató: Halasi Mór, igazgatósági tagok: Hrabovszky Guidó, Radó Adolf, Reizman Herman, dr. Vadász Lipót, Weinberger Ignác. Főtisztviselők 1927-ben: vezérigazgató: Halasi Mór, h. vezérigazgató: dr. Halasi Gyula, ügyvezető igazgató: Sümeghy Béla, főkönyvelő: Linszter Ádám, pénztáros: Korcham Béla, ügyész: dr. György Ferenc. Igazgatósági tagok: dr. Éber Antal MOB vezérigazgató — Budapest, Radó Adolf nagykereskedő, Jármly Miklós földbirtokos-Eperjeske, Eszenyi Jenő földbirtokos-Tornospálca, dr. Fellner Frigyes egyetemi tanár-Budapest, Groák Ödön kir. tanf. MOB fiók igazgató-Nyíregyháza, Szántó Frigyes MOB ig-Budapest, Kriston Ferenc főmérnök, dr. Halmi Miklós MOB h. vezérig. főtanácsos — Budapest, Greiner Béla MOB igazgató — Budapest, Halasi Mór vezérigazgató, dr. Halasi Gyula h. vezérig.

Kisvárdai Ipar és Kereskedelmi Bank (alapítva 1886). Vezérigazgató: Diner Gyula, vezérig.-helyettes: Zuckerman Bernát. Igazgatósági tagok: Glück Péter, Kovács Lajos, dr. Lukács Vilmos, Reizmann Samu, Széll Mihály, Vadász Mór. 1927-ben vezérigazgató: Diner Gyula, ügyvezető ig.: Pallai Béla, Gronich A. József. főkönyvelő: Roth Miklós, könyvelő: Kövér Barna. ügyészek.: dr. György Sándor, dr. Diner László. Igazgatósági tagok: Diner Gyula földbirtokos, Diner István földbirtokos, Kastaly Ferenc tb. főszolgabíró, dr. Lukács Vilmos orvos, Széll Mihály, Vadász Mór nagykereskedők, Székely Ferenc Belvárosi Takarékpénztár elnöke - Bp., dr. Bihari Emil ügyvéd, Tímár Lajos -Bp., Némethy Zoltán, Reizmann Samu földbirtokos.

Gazdasági és Kereskedelmi Hitelintézet Rt. (alapítva 1903) Vezérigazgató: Fried József. Igazgatósági tagok: Grosz Ignác, Reizman Lajos, dr. Szmrecsányi László, Weinberger Samu, dr. Werner Miklós, dr. Zsiday Dániel. 1927-ben: Vezérigazgató: Kálmán Sándor, igazgató: Kundler József, aligazgató: Róth Miksa, pénztáros: Kovács Samu, ügyész: Szmrecsányi László. Igazgatóság: dr. Jármly Béla főispán-elnök, Kálmán Sándor, Földes Zoltán a Miskolci Hitelintézet vezérig., dr. Fried Sámuel-orvos, dr. Keller József MÁH. Ig.-Debrecen, Preiser Miklós MÁH ig. Budapest, dr. Szmrecsányi László-földbirtokos, dr. Zsiday Dániel-földbirtokos, Pallay Endre-földbirtokos, Szalánczy Bertalan-földbirtokos, dr. Bihari Emil-ügyvéd.

Kisvárdai Kölcsonő Segélyező Egylet mint szövetkezet (alapítva 1897). Elnök: dr. Vadász Lipót. Alelnök: Radó Adolf és Kerekes József, elnökségi tagok: Grosz Benjamin, Kálmán Samu, dr. Lukács Vilmos, Molnár József, Pallay József, Szeifrid László, Szeifrid Gyula, Weisz Lajos.

Kisvárdai Népbank mint szövetkezet (alapítva 1908). Elnök: dr. György Ferenc ügyvéd. Alelnökök: Kun Samu és Fried Sámuel, kereskedők, elnökség tagjai: Pollák József, dr. Spitz Lajos, Barta Jenő, Berkovics Elek, Friss Sándor, Jakobovics Emánuel, Szombathi Béla.

Kisvárdai Hitelbank Rt. (alapítva 1923) 1927-ben: Főtisztviselők: vezérigazgató: dr. Schönwald Miklós, cégvezető: Újhelyi Lajos-főkönyvelő, ügyész: dr. Katona Sándor. Igazgató-

ság: Vadász Dezső-nagykereskedő, dr. Szilágyi József-orvos, Kain József-kereskedő, Mácza Endre-mészáros, Hartman József-vaskereskedő, dr. Schönwald Miklós-ügyvéd, dr. Katona Sándor-ügyvéd.

Közgazdasági Népbank Rt. (alapítva 1910) 1927-ben a főtisztviselők: vezérigazgató dr. György Ferenc, igazgatók: Diner István, Kun Samu, cégvezető: Steiner Mihály főkönyvelő, pénztáros: Korchma Ernő, ügyész: dr. György Sándor, dr. Spitz Lajos. Igazgatóság: Diner István földbirtokos, dr. György Ferenc ügyvéd, Kun Samu kereskedő, Rochlitz Béla földbirtokos, dr. György Sándor ügyvéd, Diner Béla földbirtokos, Kopácsy István földbirtokos.

Mezőgazdák Bankja Rt. (alapítva 1912) 1927-ben főtisztviselők: vezérigazgató: Molnár József, áruosztály igazgatója: Molnár Károly, cégvezető: Loránt Bence, főkönyvelő: Fischer Ede, Stern Ferenc, pénztáros: Lebovits Jenő. Ügyész: dr. Lukács Ignác, dr. Révész Sándor. Igazgatóság: Csicseri Orosz György cs. kir. kamarás, ny. ezr. (elnök), Budapest, Erenreich Adolf földbirtokos, Demecser, Fülöp Mór földbirtokos, Nyírkarász, Molnár József földbirtokos, Halmi Géza földbirtokos, Molnár Károly földbirtokos, Klein Sámuel földbirtokos, Ajak, Moskovitz Bernát földbirtokos, Zsurk, Glanz Miksa földbirtokos, Nyírtass, Rochlitz Zoltán földbirtokos, Nagyvarsány, dr. Lukács Ignác ügyvéd, dr. Révész Sándor ügyvéd, Berkovits Andor, Zuckermann Arnold földbirtokos.⁵⁶

A felsorolt nevek meggyőzően bizonyítják, hogy Kisvárdai gazdaságának pénzügyi szektora a zsidóság nagyarányú befolyása alatt állt. A pénzintézetek vezetőségének s az igazgatósági tagjainak összetétele egyértelművé teszi, hogy a hitel milyen nagy befolyással volt a mezőgazdaságra, a kereskedelemre és az iparra. Látható az is, hogy az egyes intézetek vezetői milyen mértékben játszottak szerepet más bankokban, milyen szervezett és céltudatos (nemcsak a zsidóság képviselőiből álló) csoport irányította Kisvárdai gazdasági fejlődését.

Amiképpen a pénzintézetek vezetői is cserélődtek, a bankok száma sem volt állandó. 1916-ban a Takarékpénztár gazdát cserélt⁵⁷, 1929-ben az Iparbank olvasztotta magába az 1912-től addig Molnár József vezetése alatt tevékenykedett Mezőgazdák Bankját.⁵⁸ Az 1927-ben elhunyt Diner Gyula helyét az Iparbankban az a Diner István veszi át, aki addig a Közgazdasági Népbank vezetője volt. Így Népbank vezérig. posztjára dr. György Ferenc került.⁵⁹ A két világháború között az Iparbank és a Gazdasági és Kereskedelmi Hitelintézet játszott főbb szerepet.

A pénzintézetek kapcsán érdemes még azt is megemlíteni, hogy a helyi tőkén kívül nagyobb bankok érdekeltek voltak azokban. Az 1938-ban készült kimutatás szerint a Gazdasági és Kereskedelmi Hitelintézetben a Magyar Általános Hitelbank volt érdekelt 200 000 pengővel, a Takarékpénztárban a Magyar–Olasz Bank 408 000 pengővel, az Ipar és Kereskedelmi Bankban pedig a Belvárosi Takarékpénztár 540 000 pengő erejéig.⁶⁰

IPAR ÉS SZOLGÁLTATÁS

A helybeli zsidóság iparüzésére, mint általában a vidéki iparra az 1-2 személyes kisipar volt a jellemző. A már más vonatkozásokban említett 1848-as zsidó népszámlálás ezúttal is segít abban, hogy a kapitalizmus hazai megindulásának időpontjában feltárjuk azt, hogy milyen

iparágakat folytattak ekkor a kisvárdai zsidók. Íme az iparosok-kézművesek megnevezése és száma alfabetikus rendben: ablakos 1 fő, asztalos 1 fő, aranyműves 1 fő, bádogos 2 fő, bádogosság 1 fő, bádogosságot tanul 1 fő, drótos 1 fő, varrónó 3 fő, gombkötő 4 fő, könyvkötő 2 fő, könyvkötőséget tanul 1 fő, mészároslegény 1 fő, pék 1 fő, pipa rezelő 3 fő, pipa rezelő segéd 1 fő, pipa rezélést tanul 2 fő, rézműves 1 fő, rézműves segéd 1 fő, rézöntő 2 fő, sapkakészítő 1 fő, suszter 8 fő, susztersegéd 3 fő, suszterséget tanul 6 fő, szabó 16 fő, szabósegéd 2 fő, szabóságot tanul 3 fő, szappanos 2 fő, szappanos segéd 1 fő, szappanosságot tanul 1 fő, szeszégető 1 fő, szücsmester 1 fő, tímármester 1 fő, üveges 1 fő, vargamester 1 fő, vargasegéd 1 fő.⁶¹ Kiderül, hogy 22-féle ipar volt jelen Kisvárdán, pontosabban az adott időpontban a zsidók ennyit űztek. Egy 1867-es adat szerint a kisvárdai céhek sorában külön zsidó szabó

Bankrészvény

céh volt. A település ekkor és később sem az iparáról volt ismert, hanem a kereskedelméről. Mintegy fél évszázad alatt az iparosok száma nőtt, a különböző mesterségek fajtái gyarapodtak, szerkezeti változás, minőségi előrelépés azonban nem történt. Az előállított termékek a belső szükségleteket elégítették ki. A századforduló előtt (1893) megalakult ipartestületnek az első elnöke zsidó volt. Frigyesi Simon megválasztása is jelzi, hogy az izraelita vallásúak a gazdaságnak ebben a szektorában is megbecsülést vívtak ki maguknak. Az egyes iparágak szakegyesületeinek vezetőségében is jelentős szerepet kaptak a zsidó iparosok, pl. az 1912-ben szerveződött szabóegyesület elnöke Kohn Mór, jegyzője Feldman Simon volt.⁶²

Elsősorban azok az iparágak fejlődhettek, melyekhez a nyersanyagot a mezőgazdaság biztosította, 1872–73-tól pedig a vasúti forgalom is kedvezett az iparnak. A szállítási költségek szinte elhanyagolhatóak, ugyanakkor a fogyasztópiac helyben volt. A szeszipar ezeknek a tényezőknek köszönhetően vált jelentőssé a megyében és Kisvárdai körzetében is. Hasonló tényezők játszottak szerepet a malomipar helyi megjelenésében. Néha mindkét iparágat egy tulajdonos kezében lévő üzemek gyakorolták: „Wellinger Simon kisvárdai lakos részére bizonyítvány arról, hogy a Kis Várdában építeni tervezett szeszgyárban be állítani szándékolt gőz malomra nézve semmi kifogása nincs, s annak az engedély megadható. 1864. 7. hó 5.”⁶³ A malomtulajdonosok közül legismertebb Rochlitz Lipót volt, aki elődjétől 1886-ban vette át a céget, s 1894-ben ajánlatot tett a képviselő-testületnek, hogy megoldja a város világítását, mégpedig elektromos árammal, a malmalom gépeire szerelendő dinamók révén. A szerződés megkötötték, s noha az áramszolgáltatás akadozott is, ezeken a nehézségeken átgátolta a vállalkozót az, hogy maga Rochlitz is bekerült 1902-től a képviselők közé, és tagja lett a gazdasági bizottságnak. A villanyvilágításban fordulatot jelentett, hogy 1917-ben megalakult a

Kisvárdai Villamossági és Műmalom Rt. és átvette a korábbi Rochlitz-féle üzemet. Ennek a cégnek a létrehozói jórészt a helyi zsidóság köréből és az általuk vezetett bankból kerültek ki. A 2500 db 200 K névértékű részvényből a Gazd. és Keresk. Hitelintézet 650 részvényt, Szántó Ármin 500, Radó Adolf, Vadász Dezső kisvárdai kereskedők 100-100 részvényt, a bank vezérigazgatója Kálmán Sándor pedig szintén 100 darab részvényt jegyzett. A politikai támogatást jelzi, hogy a főispánnak és a járási főszolgabírónak is voltak részvényei, s hogy az új cég elnöke maga a főispán volt, a felügyelő bizottságé Orosz Miklós cs. kir. kamarás. A vezetőség tagjai a pénzügyi és a politikai élet reprezentánsaiból kerültek ki.⁶⁴

A XX. századig nem voltak ilyen hatású vállalkozások és cégalapítások. Jól jellemzi ezt a helyzetet a kortárs: „Iparunk az a mostoha gyermek, melyről vajmi kevés kedvezőt regisztrálhatunk, kezdetleges, szegényes, sőt sokszor igazán ügyefogyott. Éppen az ipar szegényes voltából következik, hogy kevés intenzitással, kevés tőkével... dolgozik.”⁶⁵

A kisvárdai foglalkozási struktúrának egy részét, az iparban dolgozók, illetve az eltartottak számát és arányát mutatja meg az alábbi összeállítás.

	1900		1910		1920		1930		1949	
<i>ipari kereső</i>	1136	13%	1348	13%	1440	13%	1767	13%	1765	14%
<i>eltartott</i>	1496	18%	2100	21%	2187	19%	2636	19%	2744	21%
ÖSSZES	2632	32%	3448	34%	3627	32%	4403	31%	4509	35%

A számarányok szerint a lakosság mintegy harminc százaléka az iparból él, csak hogy ez az ipar meglehetősen kisüzemi szintű. A század első évtizede után azonban már a fejlettebb ipar és általában a magasabb rendű vállalkozási formák csíráit látjuk kibontakozni.

Az egyik olyan terület, ahol ezek a változások regisztrálhatók, a szeszipar volt. Az 1916. évi XXIV. tc. megváltoztatta a szeszdótörvényt és szőlőtörköly kifőzésére központi szeszfőző szövetkezet alakítását tette szükségessé. Ennek hatására 1917-ben: „Kisvárdai és a környék nagyobb szőlőbirtokosai Felsőszabolcsi Központi Szeszfőző Szövetkezet céggel egy ilyen szövetkezetet létesítettek, melyben minden belépni óhajtó szőlőbirtokost örömmel látnak.”⁶⁶ A szövetkezet alapítói: Kastaly Ferenc, Sümegey Béla, dr. György Ferenc, Papp József, Diner Gyula, Kun Samu, dr. Szmezsányi László, Diner István, Grósz Benjamin és Grósz M. Lajos. A névsorból egyértelmű következtetés vonható le. A zsidó pénzügyi, értelmiségi és birtokos kör szövetkezett a nem zsidó államapparátussal, a birtokosokkal, értelmiségiekkel.

1922-ben a Nyírség birtokos és bérlő földesurai az általuk a mezőgazdasági szeszgyáraikban termelt szesz finomítása céljából engedélyt kértek és kaptak a szesz finomítására és szeszszabadraktár üzemben tartására. Az új üzem Szabolcsi Gazdák Szeszfinomító Szövetkezte néven kezdte meg működését. Szinte természetesnek vehetjük, hogy a korábbi szövetkezethez hasonlóan a főszervezők itt is az említettek köréből kerültek ki. Közülük is a kikeresztelkedett Diner familia vezérégyénisége, István emelhető ki, „...aki anyagi és szellemi áldozatokkal hívta létre” a céget.⁶⁷ A húsz gazdatársával (pl. Reizman Samu) megalakított vállalkozásnak ügyvezető igazgatója is volt és egyben az Ipar és Kereskedelmi Bank vezérigaz-

gatója. A szövetkezet elnöke csicseri Orosz György. 1926-ban az igazgató Goldstein Elek, a gyárvezető Berkovits Bertalan.⁶⁸ Az üzem 1930-ban 33 embert, a harmincas években 15 tisztviselőt és átlag 40 munkást foglalkoztatott, évente 9–11 hónapot dolgoztak.

A bankok szerepe a kapitalizmus új korszakában felértékelődött, ill. módosult. Már nem csupán hitelezői egy-egy vállalkozásnak, de maguk is létrehoztak ilyeneket, pl. az 1917-ben a Gazd. és Keresk. Hitelintézet által alapított Építőipari és Fakereskedelmi Rt., mely név téglagyárat és fatelepet takart, a már említett Villamossági Rt., a Provincia Rt. A Hitelintézet létrehozta a Mezőgazdák Bankját és a Szatmár Vármegyei Takarékpénztárat. Napjainkig ható vállalkozásnak azonban a Vulkán Műszaki és Kereskedelmi Rt. nevezhető. Az új társaságnak 1921 augusztusában volt az alakuló közgyűlése, de már 1923-ban nevet változtatott Vulkán Vasöntöde és Gépgyár Rt.-re. Kezdetben lakatosmunkákat végeztek, tűzhelyalkatrészeket gyártottak, s mint a névváltozás mutatja öntődét is működtettek, ennek segítségével öntöttvasból készült kályhaajtót, tűzhelylapot állítottak elő. A Magyar Pénzügyi Compass 1923. évi kötete az alábbi adatokat tartalmazza a cégről: alaptőke 1,2 millió korona, 6000 db 200 K részvény. Igazgatóság: Kálmán Sándor az alapító bank vezérigazgatója az elnök, Harmathy Lajos gépészmérnök ügyvezető ig., igazgatósági tagok: Milhoffer Ernő kereskedő, Rochlitz Béla földbirtokos, Kundler Jenő a Hitelintézet igazgatója, dr. Bozsán Vilmos ügyész.

Néhány év múlva (1926 körül) a gépgyár főrészvényese beolvasztotta a gyárba a szintén érdekelttségéhez tartozó Építőipari és Fakereskedelmi Rt.-t, így az igazgatóság kiegészült dr. Bihari Emil ügyvéddel, Kastaly Ferenc főszolgabíróval, Halmi Géza földbirtokossal és dr. Fried Sámuel orvossal. A felügyelő bizottság Roth Miksa igazgatóból, Smilovics Dezső kereskedőből és Vadász Ferenc nagykereskedőből állt. Ez a névsor ismét csak azt erősíti meg, hogy a gazdasági érdekek eltüntethetik az emberek közötti felekezeti különbözőségekből fakadó esetleges ellentéteket, sőt szoros összefogást biztosítanak a társadalom különböző indíttatású, de egy adott pillanatban a vezető réteghez tartozó tagjai között. A gyár dolgozói létszáma a kezdeti 10 fő alattiról néhány tucatra duzzadt, majd 1939-ben 110 alkalmazottat regisztráltak, közülük 12 tisztviselő. 1942-ben már a munkások létszáma 150 főre emelkedett, hozzájuk kell még számítani azt a mintegy 20–25 ipari tanuló, akik a bevonult szakmunkásokat voltak hivatva pótolni. A hadimegrendeléseknek volt köszönhető ez a gyarapodás.⁶⁹

Mivel magában a Kereskedelmi Hitelintézetben is egy nagyobb bank, a Magyar Általános Hitelbank volt érdekelt, így a Vulkánban 80 000 pengő érdekeltsege volt 1938-ban, a Műmalom esetében ez az összeg 125 000 pengő.⁷⁰ Megjegyzendő, hogy általában a helyi pénzintézetekben voltak a különböző biztosító társaságok itteni megbízottjai is, ez is bizonyítja, hogy a bankszféra milyen ügyesen használta ki a piac nyújtotta lehetőséget, s igyekezett a gazdaság minél több ágában gyökeret eresztetni. A helyi ipar szerkezetét az alapítások sem tudták lényegesen megváltoztatni, még ha fejlődést tapasztalhatunk is. Ezt az adatok jól mutatják. 1930-ban a 635 kisvárdai ipari üzem közül segéd nélkül, egyedül dolgozott 367, 1–2 segéddel 196, 3–5 segéddel 55, 6–10 segéddel 10, 11–20 segéddel 4. Húsz fölött a cipészüzem 28 dolgozója és a szeszfinomító 33 fős gárdája volt.⁷¹

FORRÁSOK JEGYZÉKE

- 1 Kriveczky Béla: Az Eszterházy birtoklás története Kisvárdán — Kisvárdai Lapok, 1890. 90. sz. Febr. 1. p. — Nyiregyháza, Kisvárdai Város Önkormányzata, 1991. 84. p. a továbbiakban: Kriveczky
- 2 Gábor: i. m. 38. p.
- 3 SZSZBMÖL IV. A. 1 Fasc. 35. Nr. 22–26. 1770.
- 4 Kriveczky: i. m. 84. p.
- 5 SZSZBMÖL XIII. 23. báró Horváth család traktái F. 4. No. 24.
- 6 U. o. IV. A. 1 F. 35. No. 92. 1785.
- 7 Láczy Magda: Kisvárdai társadalmi tagozódása a reformkorban — Tanulmányok Kisvárdai történelméből, szerk. Acs Zoltán — Kisvárdai, Kisvárdai Vármúzeum, 1983. 39. p.
- 8 MOL P. 112. Herceg Eszterházy család levéltára Rsz. 2283/1801. Kisvárdai uradalom — közl. Kriveczky 88. p.
- 9 Pall István: Gróf Esterházy Miklós kisvárdai uradalmának épületei 1802-ben — Ház és Ember, 1991. 7. évf. 163–174. p.
- 10 MOL P-643. Szőgyény-Marich 1. cso. 15. poll. 1782. Fol. 157. közli — Szabolcs-Szatmár megye műemlékei, szerk. Eutz Géza — Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987. II. kötet. 19. p.
- 11 Virágh Ferenc: Adatok Kisvárdai történetéhez — Felsőszabolcs, 1934. 23. sz. 1. p.
- 12 Puskás Julianna: Zsidó haszonbérlet a magyarországi mezőgazdaság fejlődésének folyamataiban — Századok, 1992. 1. sz. 36. p. a továbbiakban: Puskás
- 13 Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára IV. kötet — Pest, 1851. 271. col.
- 14 Kriveczky: i. m. 111–112. p.
- 15 SZSZBMÖL XII. Kisvárdai izraelita birtokosság traktái
- 16 Magyarország földbirtokosai, szerk. Baross Károly — Budapest, 1893. 598–599. p.
- 17 A kisvárdai pénztintézetek I. — Kisvárdai Lapok, 1892. 7. sz. 1. p.
- 18 A kisvárdai pénztintézetek II. — U. o. 1892. 8. sz. 1. p.
- 19 SZSZBMÖL IV. B: 411. Agrárszocialista Gyűjtemény 31. sz. pall. közli — A munkásság és a parasztság élete és mozgalmái Szabolcs-Szatmár megyében 1886–1919, szerk. Hársfalvi Péter, — Nyiregyháza, MSZMP Szabolcs-Szatmár megyei Bizottsága, 1981. 54–55. p.
- 20 Magyarországi gazdaszaktimár, szerk. Rubinék Gyula — Budapest, Országos Magyar Gazdasági Egyesület, 1911. 632. p.
- 21 Puskás: i. m. 40. p.
- 22 Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben — Budapest, Magyar Királyi KSH, 1936. 194–195. p.
- 23 Puskás: i. m. 43. p. 49. p.
- 24 SZSZBMÖL V. 347. Kisvárdai nagyközség önkormányzati traktái 1940. Zsidó tulajdonban lévő birtokok kimutatása 1940. február 10.
- 25 Takács Péter: A Rétköz mezőgazdasága az úrbérendezésről a jobbágyfelszabadításig — Agrárnépszerűségi, agrártársadalmi Magyarországon a Mária Terézia-kori úrbérendezés és 1945 között — Nyiregyháza, BGYTF Történettudományi Tanszék, 1987. 130. p.
- 26 Kintimés — Kisvárdai Lapok, 1909. 22. sz. 2. p.
- 27 100 éves cég — Felsőszabolcsi Hírlap, 1918. 31. sz. 2. p.
- 28 Hatvan üzet — Kisvárdai Lapok, 1889. 15. sz. 1. p.
- 29 SZSZBMÖL 1848. IV. B. 109. Szabolcs vármegyei zsidók összeírása 1848.
- 30 Régi igazolási jegyek 1867. 3. hó 2. (Rétközi Múzeum)
- 31 Somogyi: Emléklapok — Kisvárdai Lapok, 1888. 48. sz. mell. 1. p.
- 32 SZSZBMÖL V. A. 101. 15. kötet. 394/1841. bj — közl. Riczu Zoltán: Zsidó épületek és emlékek Nyiregyháza — Nyiregyháza: MTC Press, 1992. 10. p.
- 33 Régi igazolási jegyek 1866. 6. hó 18.
- 34 Bizományi raktár Kisvárdán — Szabolcs, 1874. 30. sz. 4. p.
- 35 Hírdetés — Szabolcs, 1873. 13. sz. 4. p.
- 36 Képviseletügyi ülés — Felsőszabolcs, 1929. 53. sz. 11. p.
- 37 Görömbel András: Vegyes dolgok Kis-Várdáról és vidékéről — Szabolcs, 1873. 26. sz. 1–2. p.
- 38 Csöd Kisvárdán — Kisvárdai Lapok, 1890. 22. sz. 3. p.
- 39 Tilos a bázálás — Kisvárdai Lapok, 1909. 32. sz. 2. p.
- 40 Hűsmizéria — Nyírvidek, 1880. 26. sz. 3. p.
- 41 Vdsár — zsidó néklül — Kisvárdai Lapok, 1894. 24. sz. 2. p.
- 42 Ros Hasonó — Kisvárdai és Vidéke, 1911. 39. sz. 3. p.
- 43 Óriási tűzvész Kisvárdán — Kisvárdai és Vidéke, 1911. 31. sz. 3. p.
- 44 Vertse: i. m. 195. p.
- 45 Impozáns kiállítások között alakult meg az OMKE kisvárdai körzete — Felsőszabolcs, 1934. 18. sz. 1. p.
- 46 Virágh: Adatok... 144. p.
- 47 Halálozás — Kisvárdai és Vidéke, 1911. 27. sz. 5. p.
- 48 Huszonöt év — Felsőszabolcsi Hírlap, 1911. 5. sz. 1. p.
- 49 Ipar és Kereskedelmi Bank alakult Kisvárdán — Nyírvidek, 1886. 3. sz. mell. 2. p.
- 50 Az iparbankról — Kisvárdai Lapok, 1890. 37. sz. 3. p., 42. sz. 4. p., 1891. 14. sz. 2. p.
- 51 A helybeli Ipar és Kereskedelmi Bank közgyűlése — Kisvárdai Lapok, 1891. 14. sz. 2. p.
- 52 Huszonöt év — Felsőszabolcsi Hírlap, 1911. 5. sz. 1. p.
- 53 A kisvárdai pénztintézetek I. — Kisvárdai Lapok, 1892. 7. sz. 1. p.
- 54 Új pénztintézet — Kisvárdai Lapok, 1903. 36. sz. 2. p.
- 55 Huszonöt év — Felsőszabolcs, 1929. 10. sz. 1. p.
- 56 Szabolcs vármegye almanachja 1910, szerk. Erya István, — Kisvárdai, Klein Gyula 1910, 93–94. p. és Elnökülválasztás — Felsőszabolcsi Hírlap, 1910. 17. sz. 2. p. és Pénzügyi Compass 1927-ből
- 57 A Takarékpénztár részvényének megülete — Felsőszabolcsi Hírlap, 1916. 10. sz. 3. p.
- 58 Hírek — Felsőszabolcs, 1929. 13. sz. 5. p.
- 59 Hűsz év története Felsőszabolcsban — Felsőszabolcs, 1929. 1. sz. 1. p.
- 60 Berend T. Iván-Ránki György: Magyarország gyárpari a második világháború előtt és a háború időszakában (1933–1944) — Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958. 113, 115, 116. p.
- 61 SZSZBMÖL IV. B. 109. Szabolcs vármegyei zsidók összeírása 1848
- 62 Iparosok szervezkedése — Kisvárdai és Vidéke, 1912. 7. sz. 3. p.
- 63 Régi igazolási jegyek 1864. 7. hó 5.
- 64 A Tiszántúli villamosításának története 1888–1972 — Debrecen, Tiszántúli Áramszolgáltató Vállalat, 1975. 163–165. p.
- 65 A kisvárdai pénztintézetek III. — Kisvárdai Lapok, 1892. 9. sz. 1. p.
- 66 Közgazdasági felbontás — Felsőszabolcsi Hírlap, 1917. 4. sz. 3. p.
- 67 Hager: i. m. 344. p.
- 68 Vertse: i. m. 195. p.
- 69 Pusztai István: A Kisvárdai Vasöntő (1921–1981.) gyár és gyártmányismertetője. — Kisvárdai, Öntődei Vállalat — Kisvárdai Vasöntő, 1984. 237. p.
- 70 Berend-Ránki: i. m. 624. p.
- 71 Virágh Ferenc: Kisvárdai a szalmak tükrében — Felsőszabolcs, 1935. 6. sz. 1–2. p.

A nemzetközi politikai helyzetnek kényszeredetten engedelmeskedő hazai politikai elit a harmincas évek végétől kezdve meghozta azokat a törvényeket, melyek a zsidóságot fokozatosan kirekesztették, majd elszigetelték a társadalom nem zsidó tagjaitól, s egyúttal előrevetítették várható pusztulásukat is. A zsidótörvények korlátozták a zsidók számarányát az egyes foglalkozási ágakban, majd annak meghatározásával, hogy ki tekinthető zsidónak, az érintetteket kizárták bizonyos munkakörökből. Az 1941. aug. 6-án életbe lépett ún. harmadik zsidótörvény már a zsidó és nem zsidók közötti házasságot is megtiltotta, valamint sújtotta azokat, akik ennek ellenére kapcsolatot tartanak fenn. Az év tavaszán a munkaszolgálat bevezetésével szintén a zsidókat diszkriminálták, 1942 januárjától pedig megszüntették a zsidók törvényhatósági bizottsági és képviselő-testületi tagságát, ezt követően március 19-én zárolták a zsidó földbirtokokat, s 25-én a zsidónak tekintendő orvosok munkáját korlátozták. Május 1-jén az izraelita vallást érintő törvényjavaslatot fogadnak el, melynek értelmében a zsidó vallást csak az elismert vallások közé sorolták be.

Nézzük ezek után, hogy a minden zsidót érintő intézkedések hogyan csapódtak le Kisvárdán.

1938 tavaszán ún. szabadcsapatok jöttek Kisvárdára. A történeti szakirodalom „rongyos gárda” néven említi ezeket a „hadfiakat”. A reguláris katonai parancsnokság alatt álló sorkatonáknak, akikhez önkéntesek is csatlakoztak az volt a céljuk, hogy Csehszlovákiába beszivárogya előkészítsék a magyarok bevonulását, ott diverzáns cselekményeket hajtsanak végre.

Ezt megelőzően azonban Kisvárdán igyekeztek a magyarságot magyarabbá tenni. Az ő közreműködésüknek köszönhetően készült el a régóta tervbe vett országzászló, de szempontunkból fontosabb az, hogy megjelenésük adta meg a jelet a helyi zsidóság elleni atrocitásokra. Az ellentéteket az váltotta ki, hogy az alakulat egy hétvégén érkezett, élelemmel el voltak látva, de nem hoztak magukkal táborigényes konyhát, pékséget stb. Itt kellett beszerezniük a nagy edényeket, de a zsidó tulajdonú boltok zárva voltak, hiszen a szombatot tartották. A parancsnok összehívatta azokat a boltosokat, akiktől árut szerettek volna beszerezni, ők azonban a hit tanításaira — péntek alkonyattól hétfő reggelig tartó munkaszünet — való hivatkozással megtagadták a kiszolgálást. Erre a katonaság vezetője felnyitatta a lezárt üzleteket, összeszedték a szükséges dolgokat, és írást adtak azokról. Az érintett zsidóság, de a helyi és megyei vezetők körében is nagy felháborodást váltott ki az eset. A zsidóság zúgolódott, a szabadcsapatosok retorzióval éltek s néhány egyént meg is vertek.¹

Ellenőrizték azt is, hogy ki az, aki nem magyar tulajdonú üzletben vásárol, s előfordult hogy az illetőt a homlokán megpecsételték. Ők maguk viszont többször vették igénybe a zsidó üzletek áruit, s nem mindig megfelelő fizetség ellenében.

Politikai vihart kavart az, hogy az antiszemita sajtó elhíresztelte, hogy Kisvárdán titkos zsidó rádióállomásnak bukkantak a nyomára, mellyel az itteni zsidók tájékoztatták a csehszlovákiai zsidóságot a szabadcsapatosok mozgásáról, tevékenységéről. Ezt a valótlan hírt Haynal Alajos alezredes gyártatta annak reményében, hogy ezzel a helyi lakosságot a zsidóság ellen uszíthatja. Ez némiképpen sikerült is, maguk a katonák pedig néhány egyént hazaárulás és kémkedés vádjával őrizetbe vettek. A híresztelést már másnap a főszolgabíró cáfolta.

III. B. osztály		Osztályfőnök: Kövy Jolán														
Tanév	A tanuló neve és vallása	Értékelés														
		Magyarul	Magyar nyelv és irodalom	Matematika	Tudománytörténet	Állam- és jogtudományok	Életrajz	Életrajz	Életrajz	Életrajz	Életrajz	Életrajz	Életrajz	Életrajz		
5	Avaiánder Éva isr.	1	1	2	3	1	3	3	2	3	3	3	3	3	1	1
	Burger Katalin isr.	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	Burger Rózsa isr.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	Elchler Katalin isr.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	Fecské Katalin gk.	1	3	3	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	4
	Frankfurt Irén isr.	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
	Freiberg Olga isr.	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
	Friedl Éva isr.	1	1	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
	Gross Magdolna isr.	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	4
	10	Juhász Irén gk.	1	3	3	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Kauiman Eszter isr.	1	1	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	
Koufman Ilona isr.	1	1	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	
Katz Rózió isr.	1	1	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	
15	Klein Adél isr.	1	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	4
Klein Edith isr.	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
Klein Judit isr.	1	1	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	
Lampert Éva isr.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
Lipkovits Éva isr.	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
Marmorstein Éva isr.	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
20	Rosenbaum Ágnes isr.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Röth Hedvig isr.	1	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	
Röth Judit isr.	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
Röth Klára isr.	1	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	
25	Rotenberg Erzsébet isr.	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Scharf Livia isr.	2	1	3	3	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	4	
Schönfeld Berna isr.	1	1	2	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
Schwartz Éva isr.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
Solymosi Irén isr.	2	2	3	3	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	4	
30	Spanyol Mária rk.	1	2	3	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	4
Steiner Éva isr.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
Vass Irén rk.	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
Weisz Magdolna isr.	1	1	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	

Ximera: Burger Erzsébet

Az állami polgári leány iskola érettségijének részlete, 1938/39-es tanév

Ekkor azonban már a társadalomban nagy arányban voltak azok, akiket a propagandának sikerült a zsidóság ellen uszítania. A helyi sajtó, mint a korabeli tömegkommunikáció egyik legfontosabb eleme, kezdetben nem állt be ebbe a vonulatba. Nem is állhatott, mert tulajdonosa egy kikeresztelkedett zsidó volt, Diner István bankigazgató, s Dénes György — aki 1935-től 1938-ig a Felsőszabolcs című lapot szerkesztette — zsidó volt. A zsidótörvénynek köszönhetően előbb Dénest váltotta fel egy stróman, majd novemberben az újság megszűnt létezni. 1941-ben új hetilap jelent meg, ez volt a Kisvárdai Vidék. Szerkesztője és tulajdonosa már egyértelműen az antiszemita propagandát szolgálta, még akkor is, ha csak a „társadalmi arányosság” helyreállítása vezérelte őket.

Az első zsidótörvény évtől, majd a világháborúba történt bekapcsolódástól még fokozottabban érvényesült a településen lévő zsidóság ellenőrzése. 1938. szeptember 9-én például a főjegyző az alábbi felhívást küldte meg az érintetteknek. „Alulírott állampolgárságukat igazolni tartozókat felhívom, hogy 1938. év szeptember hó 14. napján de. 9 órára községháza 9. sz. szobájába...saját érdekükben jelenjenek meg.”² Ez a lista 28 nevet tartalmaz, de egymásra születtek a hasonló lajstromok. Ezek célja elsősorban a nem kisvárdai illetőséggel bíró

zsidók kiszűrése volt. Kevésbé köztudott, hogy éppen az ilyen „szűrések” eredményezték azt, hogy a magyar vezetés 1941 nyarán mintegy 18 000 zsidót deportáltatott Kőrösmezőn át hadműveleti területre, az említettek sorsa Kamenyec-Podolszokban ért gyászos véget.

A második zsidótörvény a felsőoktatásba felvehető zsidó fiatalok arányát 6%-ban szabta meg, ez érezhetővé vált a helyi gimnáziumban tanuló zsidók számának csökkenésében. Az 1938/39-es tanévben is már a korábbinál jóval kevesebben tanultak a Bessenyei György Gimnáziumban, arányuk 10,1% volt, a következő tanévben már csak 8,1%, 1940-41-ben pedig 5,7%. Ez 1944-re elenyésző mértékre zsugorodott.

Az állami polgári leányiskolában is érezte hatását a változó politikai hangulat, hiszen az 1938/39-es tanévben különválasztották a zsidó tanulókat a többiekétől. Az 1937/38-as tanévben a II. osztályban 53 tanuló volt egy tanulócsoporthoz, ám a következő tanévben a III/a-ba már csak 31 keresztény, a III/b-be 4 keresztény és 28 izraelita járt. A különválasztást az osztálylétszám nagyságával indokolták.

Ugyancsak az ún. második zsidótörvény rendelkezett arról, hogy zsidó, mint legtöbb adót fizető, (virilista) nem lehet tagja a községi képviselő-testületnek, oda csakis választás útján, vagy mint a vallásfelekezetet képviselője kerülhet be. Az 1939. év elején készült képviselő-testületi jegyzőkönyv még az alábbiakat rögzítette virilistaként: Friedman Dávid, dr. Szilágyi László, dr. Schönwald Miklós, dr. Bartha Ödön, dr. Varga Lajos, özv. Kondor Zsigmondné, özv. Grósz Benjáminné, Kopácsy István, Kálmán Sándor, Radó Adolf, Kun Samu, dr. Szmrecsányi László, Lefkovits Miksa, Hartman József, Kálmánczi Ernő, dr. Diner László, dr. Szotyori Nagy Sándor, Vadász Dezső, Halmi László, id. Major István³. Ezt a jegyzéket egészítette ki a főszolgabíró rendelete az alábbi nevekkal: özv. Mártha Károlyné, dr. Rubovszky János, vitéz Csajka Endre, özv. Dr. Vargha Lajosné, Szilcz István, özv. Soltész Endréné, Harmathy Lajos, dr. Szántó Sándor, dr. Tóth Mihály, Cserepes Gyula, dr. Erdőhegyi János, Kérchy Péter, Kovács János, Sümeghy Béla.⁴

A gazdaságban is érezhetővé váltak a zsidóellenes intézkedések. A Vulkán Rt. 1939. október 28-án megtartott igazgatósági ülésén az egyik napirendi pontot képezte az, hogy a 14 tisztviselő közül kettő érintett a zsidótörvény által. Erről a cég az előírt bejelentést megtette. 1940. január 30-án dr. Harmathy Lajos beszámolt arról, hogy az Értelmiségi Munkanélküliségi Kormánybizottság a gyár 5 irodai tisztviselői létszámában 1 zsidó foglalkoztatását és bérét engedélyezte, a jutalékos ügynököt — bár izraelita volt — nem érintette a korlátozás, hiszen nem szerepelt az üzem állományában.⁵

A másik kisvárdai üzemben lényegesebb változás történt. 1941. november 6-án adta hírül a helyi harsona, hogy gazdát és vezetőséget cserélt a Szeszfinomító: „...a Szabolcsi Gazdák Szeszfinomító Szövetkezete... amely az ország egyik legjelentősebb ilyen nevű vállalata, a zsidótörvény meghozatala óta külsőleg alkalmazkodni kívánt a törvény rendelkezéseihez amit bizonyított a régi zsidó alkalmazottak fokozatos elbocsájtása és új keresztény, főként fiatal erők felvétele. Amíg a vállalat tisztviselői karában ezek a jóindulatú változások beállottak, addig valljuk be őszintén, a vezetés a régi maradt. A szövetkezet üzletrészesei és igazgatósági tagjai között változást célzó mozgalom indult meg. A nagy előkészületeket magában rejtő

igazgatósági ülés azonban meglepetést nem hozott. A Szeszfinomító problémája azonban nem került nyugvópontra. Az igazgatósági ülést néhány hét múlva közgyűlés követte, amelyen a Szeszfinomító zsidó tagjai és üzletrészesei teljes számban megjelentek és a velük tartó keresztény tagokkal együtt olyan határozatot hoztak, hogy az Igazgatóság helyébe más Igazgatóságot választanak. A közgyűlés határozatát az igazgatósági és szövetkezeti tagok másik része megtámadta és pedig úgy a törvényszék előtt, mint közigazgatási úton a minisztériumban. A pénzügyminiszter erélyes közbelépésére hatalmas változásokkal vegyes egyezségi megállapodás jött létre. A zsidó tagoknak az üzletrészeit egyezségi megállapított áron átvette gróf Desseffy Tivadar földbirtokos, aki ezzel a szeszfinomító üzletrész többségét megszerezte. A Szeszfinomító vezérigazgatója és az üzletrésztöbbség tulajdonosa gróf Desseffy Tivadar lett értesülésünk szerint...⁶

Egy év múlva a helyi gazdaságot alapvetően meghatározó pénzintézetben is átalakulás történt: „Már régóta folytak a tárgyalások arról, hogy a Gazdasági bank érdekelttségét keresztény és zsidótörvény hatálya alá nem eső emberek átvegyék, míg most személyi ellentétek a változást hirtelen robbantották ki. Kálmán Sándor a Gazdasági Bank volt vezérigazgatója jelentős érdekelttségét rövidebb tárgyalások után átadta egy keresztény érdekelttségnek, amely mögött az Egri Egyházmegyei Takarékpénztár kisvárdai Fiókinézete áll. A keresztény érdekelttségnek legnagyobb részesedését ifj. Szmrecsányi László földbirtokos vállalta”⁷. Más forrás szerint Rubovszky hatodmagával vette meg Kálmántól a bank és ezzel a gyárak részvényeit.⁸

Mivel a bank érdekelttségébe tartozott a Vulkán, a Műmalom, a Provincia Terménykereskedelmi Vállalat, a Zománcgyár is, ezekben a cégekben is követték az események a bankban bekövetkezett változásokat. A Vulkánban kikerült a vezetőségből Kundler József (a Gazdasági Bank volt igazgatója), Kálmán Sándor (1942. aug. 17-ig volt a Vulkán Rt. vezérigazgatója), Kállay Kázmér, Zsögöd István. Helyettük dr. Rubovszky János, dr. Békés János, ifj. Harmathy Lajos, ifj. Szmrecsányi László, Gell Antal kerültek be az igazgatóságba, néhány tag a régiiek közül is maradt. A zsidótörvény következtében végrehajtott változások a vezetést szétzilálták, s ugyanakkor megnehezítették az értékesítést is, hiszen a régi kapcsolatok helyett más üzletfeleket kellett keresni. A gazdaság és a politikum összefonódását jól mutatja az, hogy akkor amikor a vezetőségváltás bekövetkezett, Gell, Szmrecsányi, Harmathy, Rubovszky és Békés tagja volt a képviselő testületnek, míg a törvények értelmében oda már zsidók nem juthattak be. 1943-ban Harmathy Lajos főmérnököt is leváltották vezérigazgatói posztjáról, helyét dr. Rubovszky János foglalta el.⁹

A zsidótulajdonban lévő földbirtokok sem kerülhették el a gazdasági rend kiigazítását végzők figyelmét. 1939-ben zár alá vették azokat, az 1942-ben megjelent kormányrendelet szerint zárolták az 500 holdon felüli mezőgazdasági és erdőgazdasági birtokokat, a nagyobb zsidóbirtokok élő- és holtfelszerelésének igénybevételét is elrendelték. A kisajátítandó tulajdonok ellenértékeként kötvényeket ígért a kormányzat.¹⁰ Ezt követte, hogy 1942 decemberéig a községi előljárásnál be kellett jelenteni az 5 holdon aluli el nem adott zsidó ingatlanokat, ezt a minisztérium határozata alapján a helyi községi előljárátság vette birtokába, és az

ONCSA helyi szervezetének adta át. Elsősorban hadiözvegyek, hadiárvak, gondozatlanok, sokgyerekesek jutottak volna így földhöz.¹¹

1944-ben megkezdődött egyes földek felosztása is: „Értesítjük a község polgárságát, hogy a m. kir. Földművelésügyi Miniszter Úr 120. 794-1944. VII. B. 2. számú rendeletével Kisvárdai községre nézve is elrendelte a zsidóbirtokok felhasználását. A mostani eljárás során a dr. Hajdú féle birtok és Fodor Zoltánné féle szőlő kerül felhasználásra. ...Kisvárdai, 1944. január hó”¹²

Úgy tűnik, hogy a zsidókra vonatkozó hátrányos rendelkezéseket nem mindig hajtották végre az arra illetékesek, hiszen 1942 novemberében Kundler József a Gazdasági Bank volt igazgatója és Klein Jenő banktisztviselő ellen kihágás címen vádat emelt a megyei tisztifőügyész, azzal az indokkal, hogy az értelmiségi kormánybiztos rendelkezéseit nem hajtották végre, nem csökkentették a megfelelő kulcsszám szerint a zsidó értelmiségi alkalmazottak fizetését.¹³

Ekkor már napirenden voltak a kisebb-nagyobb büntetések, melyeknek elszenvedői zsidók voltak. Néhány példa ezek közül. Lövi Mártont 100 pengő bírságra ítélték, mert drágábban adta a cémát, Kaufmann Henrik ruhakereskedőt 200 pengő büntetésre ítélték, mert egy alkalmazottját, Neumann Zoltánt kifutófiúként jelentette be és értelmiségi munkakörben foglalkoztatta, Gold Ábrahám itallal üzérkedett, Grünwald Zsigmond illegálisan működtetett szikvizgyártó üzemet, Swartz Béla nem függesztette ki az árjegyzéket stb. Ezekért általában pénzbüntetés volt a fegyelmező eszköz.¹⁴

A precízen és kíméletlenül betartott jogszabályok, rendeletek ellenére volt együttműködés a zsidók és a keresztények között. Ez elsősorban gazdasági téren érhető tetten. A helyi lap állandóan ostromozta azokat, akik a zsidóktól átvett üzletekben csak névlegesen voltak vezetők, a háttérben együttműködtek a régi tulajdonosokkal. Elítélően írnak azokról a vidéki asszonyokról, akik a lefejt tejet a kisvárdai zsidóknak adják el, és nem viszik a piacra, de erőteljes fellépést követelnek az adásvétel másik felén állókkal szemben is. „...főként azokat a zsidókat kellene rendre szoktatni, vagy internáló táborba küldeni, akik a hatósági rendelkezéseket semmibe véve csak a maguk jólétét és a saját hasukat tekintik...”¹⁵ Az egyik cikkben arról elmélkedik a szerző, hogy miért csépelgetnek zsidókkal a gazdák? Azok azt felelték, hogy: „...a keresztény cséplőgép-tulajdonos eljártatta a becsületét.”¹⁶

Előfordult, hogy a zsidók bűntudásáért ítélték el valakit, pl. 1943-ban Szlovákiából menekült zsidókat, Grünbaum Samut és feleségét rejtegető Halpert Józsefnét.¹⁷ Azt, hogy pénzért, avagy felebaráti szeretetből történt ez a kockázatvállalás, nem tudni, Halpertnét azonban internálták.¹⁸

Már korábban, a háború kitörésétől is voltak razziák is, melyeknek célja az volt, hogy az illegálisan itt tartózkodó egyéneket kiszűrjék. 1941-ben az egyik ilyen alkalommal „...előállítottak 45 zsidót, akiknek az iratai, különösen az állampolgárságuk nem volt rendben...”¹⁹ Ők Galíciából, valószínűleg még a lengyel katonákkal együtt menekültek Magyarországra.

A fasizmus elől a környező országokból menekülő zsidók közül többen Magyarországon vélték megtalálni az oltalmat. Az 1941-es népszámlálás kapcsán a Kisvárdán tartózkodó

zsidóság honossága ismét komoly problémákat vetett fel, s hogy ezek száma nem volt kevés azt, egy visszaemlékezés is bizonyítja: „...mint diplomást, megbíztak a népszámlálás ellenőrzésével. Szűrőpróba szerűen be-bementünk egy házba, és ott a lapok alapján ellenőriztük, be van-e jelente mindenki és jól vannak-e kitöltve az adatlapok. Nos, volt olyan hosszú, agyonzsúfolt, nyomortanyának tűnő ház, ahol 17 be nem jelentett főt találtunk. Nem szolgáltatott adatokat, elbújtak, a népszámlálás sem tudta összeírni, számbavenni őket. Tudom, nem szimpatikus le sem írni ezeket, de személyes élményeim, egyéni megtapasztalásaim voltak ezek. Ugyanakkor remek kapcsolataik voltak a külföldi, főleg szomszédos csehszlovákiai zsidósággal.”²⁰

A zsidókkal kapcsolatban a viszályt az izraelita és a keresztény vallás ellentéte mellett a zsidó=gazdag, keresztény=zsidók által kiuzsorázottak kontrasztjára is kivetítette a korabeli demagógia. Holott nem pontosan ez volt az igazság. A levéltárban fennmaradt csekélyke hitközségi anyag nagy része azon kérelmeket tartalmazza, melyekben a zsidó felekezet tagjai a hitközség vezetőségéhez fordultak segítségért.

*Tisztelt Hitközségi Elöljáróság, Kisvárdai!
 Ahulírott tisztelettel kérem a tek. Elöljáróságot, hogy szíveskedjenek részemre 100, azaz száz pengőt segély vagy kölcsönképpen folyósítani.
 Miután a bivatásom nem folytatható a fennálló törvények miatt, háziipari megyék tanulni ami kb. 3 hétig tart, és a fent nevezett összeget azért kérem, hogy a családomat addig el tudjam látni.
 Abban a reményben, hogy kérésemnek eleget fognak tenni,
 maradok alázatos tisztelettel
 Klein Adolf
 Kisvárdai, 1942. IV. 20.²¹*

Főleg akkortól szaporodnak meg ezek a dokumentumok, mikor a zsidók gazdasági szerepvállalását korlátozzák. A rendszabályok azonban mint azt látjuk, nemcsak az ún. zsidó nagytőkések ellen irányultak, hanem megnehezítették azok életét is, akik mindennapi kapcsolatban voltak a társadalom másik felével. A megyei alispán 7493/1941. K. sz. határozata például így szól: „Szabolcs vármegye területén tartandó országos vásárokról, búcsúkról és heti piacokról, úgy a törvényhatóság, mint más törvényhatóság területén lakó, tehát összes zsidó árusokat kitiltom.”²²

Az indoklásban az szerepel, hogy a szomszédos megyék már előzőleg ilyen határozatot hoztak, ezért az ottani zsidóság elárastotta Szabolcs vásárait és piacait.

A hitközség sem rendelkezett azonban olyan anyagi feltételekkel, hogy a munkától, a megélhetéstől megfosztottakon mindenkor segíteni tudott volna. Világosan látszik ez az egyik iratból.

A Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája 1944. március 8-án kelt levelében sürgette a hitközséget, hogy a 8888/1943. VKM rendelet által engedélyezett járulék-szedésből a helyi közösségre eső 11. 747 pengő 1943. évi hátralékot, és 7500 pengő 1944. évi első negyedest legelőleg sürgősen fizesse be. Kain József elnök válaszában megállapította, hogy a helyiek az OMZSA-járulék megszavazásával erőn felül vállaltak, ennek igyekeznek is eleget tenni, de: „...hitközségünk sem rendelkezik tartalék tőkével, sőt még annyi tőkéje sincs, hogy tisztviselők

havi fizetését rendszeresen kiszolgáltató.” Így nem tudják megelőlegezni a be nem folyt pénzt, főleg nem az 1994.-évi előleget. „Ismételten hangsúlyoznom kell, hogy hitközségünk tagjainak legnagyobb része szegény ember, akinek mindennapi kenyere is csak nagy küzdelemmel szereshető be, s még kényszer útján is alig tudják terheiket megfizetni, s nem utolsó sorban fi-gyelembe veendő az is, hogy tagjainak nagy része munkaszolgáltatára vonult be...”²³

KISVÁRDAI VIDÉK

**POLITIKAI
TÁRSADALMI ÉS KÖZGAZDASÁGI
HETILAP**

Előfizetési árak: Egész évre . . . 8 P. Negyedévre . . . 3 P. Fél évre . . . 4 P. Egyszeri szám ára 10 P.	Főszerkesztő és kiadó: Dr. VARGHA JÁNOS	Szerkesztőség és kiadóhivatal: KISVÁRDA, Szent László-utca 60. sz. Telefonszám: 42. Cikkelszám: 27.821. sz.
1943. június 24.	Csütörtök	III. évfolyam 26. sz.

ÜZLETI ÁTÁLLÍTÁS

Kisvárdai Észak-Szabolcsnak kereskedelmi központja. A környék lakossága itt szerzi be a szükséges vásárlóanyagait. Ezek közt természetesen akad bőven eladó és vevő is. Napjainkban azt írhatnánk — az üzleti élet terén na-	keresztény üzleti élet. Éberan figyeljük a megmozdulásokat. A nemzet érdekeit szorgalmuk maradéktalanul és kéréselhetetlenül nyitvénosságra hozunk minden megbotlást, vagy rosszakaratú üzérkedést. Közismert dolog, hogy újság-ki-	rösszágon át a vezérigazgató hívtesség minden üzletnyitást azt a tudatát erősítette bennük, hogy a magyar ember is tud ratermett üzleti tevékenységet kifejteni! A Baross Szövetség révén a kezdeményezésekés elindulások perében sok esetben mi is serkentőleg hatottunk. Jól eső érzéseit töltene el
--	---	--

tás zükkenésmontesen menne végbe. Más lenne Kisvárdai arculata, forgalma és üzleti szerkezete. Most a régi mulasztások felszámolás és látjuk, hogy az lesz majd az igazi magyar életter, amikor olyan keresztény emberek állanak az üzletet kiszolgáltató pulcjainál, akikre a nemzet minden szempontból számít.

A helyi hetilap vezércikke a gazdasági élet változásait tükrözi

A zsidó–keresztény ellentét mesterséges felmagyításával és szításával a helyi újság alkalmazkodott a korhoz, mely a közhangulatot igyekezett a zsidóellenes politikára ráhangolni. Ennek sikerességét ill. sikertelenségét nem lehet megítélni, hiszen a lapban csak azok publikálhattak, akik ezeket az elveket vallották, s a tapasztalatok szerint a többség mindig az ellenkező oldalon áll. A politikát nem a Kisvárdai és Vidéke szerkesztőségében kotyvasztották, de a hetilap igencsak kínálta ezt az antiszemita menüt. A zsidóság további sorsa — a lap hatásától függetlenül — már korábban eldőlt. Ezt sejtetni engedti a fentebb említett munkaszolgáltat intézménye is.

Amikor 1940-ben még a zsidófiatalok a reguláris hadseregben szolgáltak, az idősebb nemzedéket ún. kisegítő munkaszolgáltatára hívták be. Ez a kisvárdai zsidókat is érintette. Egy visszaemlékező így vall az akkori eseményekről: „... Egységem először Fényeslítőn kapott ún. „fegyvelmező” kiképzést, majd onnan egy Körösmező közelében levő kis községbe vezényeltek, ahol fairással foglalkoztunk. ... Ellátásunk nagyon gyenge volt, de megengedték nekünk, hogy Körösmezőn vásárolhassunk magunknak élelmet.

Ebben az időben még zsidó tisztak is teljesítettek szolgálatot a munkásszázadnál, egyenruhájukban, de a parancsnokság a keresztény tisztak kezében volt... Helyzetünk ekkor még nem volt súlyos. Meg lehetett vesztegetni a keretlegényeket és pénzért hajlandók voltak még haza is engedni bennünket.”²⁴

Ezt a vihar előtti békés állapotot a helyi Felsőszabolcs volt zsidó főszerkesztője egy verseskötetben örökítette meg. Az 1941-ben Kisvárdán kiadott „Dalok és könnyek könyve” című kötetből idézünk. Esetünkben nem a vers esztétikai értéke a fontos, hanem a zsidóságnak a magyarság eszméjéhez való viszonya érdekes.

A munkás-századhoz

*(Fényeslitke, 1940. szeptember 8.
Szeretett bajtársaimnak)*

*Munkára fel, Hazánkért dolgozunk
Melynek üdvéért élünk és halunk,
S ha szól felettesünk parancsa,
Tettre készen áll két erős karunk.*

*Előre bát, ti munkás-századok,
Kemény ököllel a dologra fel,
Vállvetetten álljuk meg belyűnket,
A jobb kor is majd így jön egyszer el.*

*Mutassuk, hadd tudja meg mindenki,
Hogy igenis, jó magyarok vagyunk
S bármit is hoznak a múltó évek:
Hazánkért — ha kell — még meg is halunk!²⁵*

Dénes György és társai Kárpátalján voltak munkaszolgálaton, 1940 decemberében tértek vissza. A versben megénekelte gondolatokból kiviláglik, hogy a kisvárdai zsidók is — miként az ország más zsidói is — elsősorban már magyarnak vallották magukat, s csak másodsorban zsidónak. Ez sem menthette meg azonban őket attól, amit a költő már jó előre megérezett: a pusztulástól.

Amikor a háború folyamán a munkaszolgálatosokat ismét behívták, a körülmények alaposan megváltoztak. A kisvárdaiakról az ország különböző helyeiről érkeztek információk a hitközséghez. Az ottani zsidók kérnek a kisvárdai munkaszolgálatosok részére felszerelési cikkeket, általában téli ruhát, lábbelit, élelmiszert. Ilyen helyek voltak pl.: Huszt, Fót, Zombor, Várpalota, Bikafalva, Bácskertes, Szentkirályszabadja, Miskolc, Dömös, Bánhida, Rimaszombat, Nagybánya, Diósgyőr stb.²⁶

Néhány név a munkaszolgálatosok közül: Berger Ernő, hentes és mészáros, 16 hónapig volt munkaszolgálatos Tiszaborkúton a 181/3. századnál, Ecker Nándor kereskedő, öt évig teljesített munkaszolgálatot a 108/1., 108/3., és a 109/27. századoknál az országban és Ukrajnában. Fischer György kereskedő, a 101/207. századdal az ország különböző részeiben volt munkaszolgálatos. Galet Emil kereskedő, az 5/4-es századdal teljesített munkaszolgálatot. Glück Miklós kereskedő, két évig teljesített munkaszolgálatot a 11/4 századnál a Kárpátokban. Hartman József mészáros, 42 hónapig volt munkaszolgálatos Bácskában és Ukrajnában a 108/19 és 109/26 századokkal. A neveket még sorolhatnánk.²⁷

1944-ben szintén több helybeli zsidót vonultattak be munkaszolgálatra, a századot ket-téosztották, egyik részük Szentendrére került, a másik felük a Kispesti Textilgyárban volt elszállásolva. Közös parancsnokuk volt, Szalai Géza tart. hadnagy.

Itt helyben, Kisvárdán is voltak munkaszolgálatosok. 1942 decemberében kb. 100–120 fő érkezett Kassán keresztül a garanyi internálótáborból. Ők alkották a M. kir. 481. különleges munkásszázadot. A Róth (Radnai) szálloda színháztermében voltak elszállásolva, feladatukat a vásártér talajának egyengetése képezte. Több parancsnokuk közül az utolsó, s végig mellettük lévő, Bartha Károly százados volt, civilben a helyi gimnázium tanára. Az alakulat 1943. május 31-ig állt fenn.²⁸ Velük kapcsolatos az a levél, melyet a helyi lap szerkesztőségébe „küldtek”. Ebben a tollforgató azt kifogásolta, hogy a keresztény úriasszonyok elfeledkeznek a keresztényekről akik őket védik, „...Ellenben a zsidó lapátosokat, akik a kis kockakövel kirakott úton járnak, gyönyörű szép színházteremben alusznak, mindennap biztosítva van ebédjük, kenyérük, sőt még asszonyaik is itt vannak köztük, azt sajnálják! Egy ilyen jó keresztény asszony mondta: Azért siratom őket, mert azt énekelték, hogy 'emléklapátosok vagyunk' ...A mi fiataljaink szívesebben énekelnének itthon akármit. Csak itthon lennének.” ...²⁹ Ezt követően az orosz hómezőkön lévő magyarok sorsát ecsetelte a levél írója, de nem említette azt, hogy a hómezőkön bizony a munkaszolgálatosok is ott voltak.

Az 1944-es év első hónapjaiban folytatódott a zsidóság gazdasági jogfosztása. A földek felosztását követte az állatállomány kényszereladása: „...amikor Önt a tárgyalás helyéről és idejéről értesítem felkérem, hogy a tulajdonában és birtokában lévő állatállományt és holtfelszereléseket a 4070/1940. M.E. sz. Rendelet alapján megvételre ajánlja föl és a tárgyalás során a vételár tekintetében tegye meg az ajánlatát, amelynek alapján bizottság meg fogja kísérelni Önnel a megegyezést. Kisvárdá, 1944. február hó 1.”³⁰

A németek 1944. március 19-én történt bevonulása az események menetét abba az irányba terelte, mely a vidéki zsidóság pusztulását okozta. Eddig az időpontig — a közösségeket és egyéneket ért atrocitások, korlátozások, jogfosztások ellenére — a magyar zsidóság a környező országokban élő sorstársaikhoz képest „jobb” helyzetben volt. A megszállást követően a politikai hatalom kénytelen volt engedni a német vezetés óhájának, mely a zsidókra vonatkozóan további korlátozásokat léptetett életbe, majd április közepétől kezdve gazdasági intézkedésekre is sor került, pl.: a zsidóvagyonokat zár alá vették, a pénzintézeteknél és a hozzájuk tartozó vállalatoknál zsidótlánítást hajtottak végre, megszüntették az értelmiségi munkakörökben való foglalkoztatást, április 21-én pedig bezárták a zsidókereskedéseket. Március 21-én a hitközség elnöke az érintettekkel hirdetményben tudatta, hogy: „A Nagyméltóságú m. Kir. Belügyminiszter Úr rendelete alapján további intézkedésig közgyűlést nem tartunk.”³¹

Azt, hogy valami lényeges fordulat állt be a politikában, a helyi lap cikkei kiválóan érzékeltetik: „Elég volt pár nap ahhoz, hogy minden megváltozzék körülöttünk... Ha csak Kisvárdá arculatát vizsgáljuk a változás tükrében, szinte lebilincselő dolgok látnak napvilágot. Egy nem kívánatos elem megszeppent... Hiszen előttünk lüktetett a mindennapi élet irama és így jól láttuk, hogyan húzódik meg a zsidó a keresztény kézre került üzemek háttérben. Ismertük az újonnan nyílt keresztény üzletek 'pénzforrását'. Lapunk hasábjain kipellengéreztek a megtévedt Aladárokat és strómanokat... Keserű rezignációval tördeltük kezünket, amikor észleltük a zsidók visszaszivárgását a vezetői pozíciókba. Most aztán pálfordulás következett be Kisvárdán is. A legnagyobb zsidóbujtók és vállvergetők bőszen hangoztatják: Éljen Hitler!”³²

Egy másik írásban a fordulatot így érzékeltetik: „A tanok felett megjelentek a változás vezérei, akik a sokat beígért de eddig elmaradt zsidótlantást akarják végrehajtani és egy olyan szociális társadalmi rendet kialakítani, amelyikben a becsületesen elvégzett munka lesz egyedül a mérvadó... A zsidócsempésző közelmúlt napjai leáldoztak.”³³

A deportált áldozatok tablója

A cikk megjelenése után nyolc nappal, április 8-án megkezdődött a környékbeli zsidóknak a Kisvárdai területén kijelölt gettóba szállítása. 10-én a község főjegyzője a hitközség elnökét, Kain Józsefet utasította, hogy a belügyminiszter 6136/1944.VII. Res. számú rendelete értelmében gondoskodjék a helyi zsidók összeírásáról, s a jegyzéket három nap alatt adja be. Ez azt jelentette, hogy a környékbeli zsidóság után a kisvárdaiakra is a gettózás várt. Ez április 15–30. között valóban bekövetkezett. A helyeket nem utcánként, hanem a zsidók ellenőrzésének sorrendjében vonultatták be a kijelölt területre. A gettó a Horthy Miklós út bal oldalán kezdődött, s kiterjedt a Deák Ferenc és a Petőfi utcára, valamint a Mátyás király út bal oldalára, beleértve a zsinagógát is. Az úttek és városrészek korláttal voltak lezárva. Másnap a hitközség elnöke a következő meghívót írta az érintetteknek: „A kisvárdai autonóm orthodox hitközség alant megnevezett tagjait tisztelettel felkérem, hogy ma d.e. 11 órakor dr. Lukács Ignác úr ügyvédi irodájában megjelenni szíveskedjenek a kisvárdai zsidók tanácsának megalakítása céljából. Burger Samu állatorvos, Friedman Bernáth, dr. Katona Sándor, Kun Samu, Lefkovics Miksa, dr. Lukács Ignác, Prerau Ignác, Steiner Mihály, dr. Szőke Sándor, Szilágyi Lajos. Kisvárdai, 1944. április 16. Htk elnök”³⁴

Még aznap jelentette a hitközség elnöke a főjegyzőnek, hogy ez megtörtént.

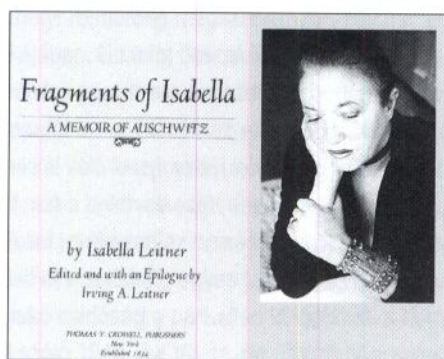
A gettóban majd egy hónapig tartózkodtak az odahurcoltak, kiknek száma mintegy hétezerre tehető. A helyi zsidók száma az 1941-es népszámlálás szerint 3770 volt. A Magyarországi Zsidók Szövetségének Ideiglenes Intézőbizottsága június 22-én Sztójay miniszterelnöknek küldött levelében 12 000 főt említett, mint akik a kisvárdai gettóban vannak. A belső rendre a zsidók által a saját soraikból választott örök ügyeltek. A zsidó elemi iskola épületét jelölték ki gettókorháznak. Május 3-án a Magyar Zsidók Központi Tanácsa az Eichmannhoz

intézett beadványában beszámolt a kisvárdai gettó helyzetéről is.: „Itt főleg a környéki zsidóság elhelyezése és ellátása nehéz. Ezeket a zsidó templom udvarába terelték össze. Élelmszerük kifogyott, és az egészségügyi helyzet is kétségbeejtő.”³⁵

A helyi képviselő-testületben Kiss Gyula református lelkész emelt szót ugyan ezen problémák megoldása érdekében. Az éllelmezéshez tartozik, hogy a csendőrség erélyesen távol tartott mindenkit, aki a gettóba zártaknak próbált volna csomagot bejuttatni.

Ezenközben folyt a zsidóság törvényes kifosztása. Bevonták 38 kereskedő textilvásárlási könyvét és 40 üzletet bezártak. Május 5-én visszavonták a gyógyszerári engedélyeket, ez helyben az Isteni Gondviselés nevű patikát érintette. A tisztogatások alkalmával őrizetbe vett zsidók értéktárgyait lefoglalták, majd a gettókba kerültek értékesebb holmijait is elvették.³⁶ Május 10-én a főszoigabíró utasította a főjegyzőt, hogy a zsidó egyesületeket feloszlato 174. 289/1944. VII.b.sz. belügyminiszteri rendeletet Kisvárdán is hajtsa végre, s vegye zár alá az érintett szervezeteket.

Május 29-én és 31-én megtörtént az emberek bevagonírozása. A visszaemlékező így idézte fel az eseményeket: „Először a Csillag utca és a Posta utca közötti részt deportálták. Váratlanul kapták a parancsot, hogy induljanak. Gyalog menetben vitték őket a Kisállomás felé, és ott beterelték őket Schwarz fakereskedő udvarába. A vasúti sínek egész az ő raktáráig vezettek. A nagy udvarban már bent álltak a vagonok. Minden vagon előtt egy tábori csendőr állt gépfegyverrel. Kb. 40 csendőr vigyázott a 3500 emberre.”³⁷

Isabella Leitner könyvének címlapja

A vagonok Kassán keresztül futottak Auschwitzba. A kassai vasútállomáson egy zsidó megbízásából egy vasutas feljegyezte az oda érkező vonatokat és az emberek létszámát. Kisvárdáról május 30-án futott be az első szerelvény, benne 3475 fő, 2-án 3421 egyént regisztrált a titkos megfigyelő.³⁸

A deportálásról s a megsemmisítő táborban történekről írta meg a kisvárdai Izabella Leitner: *Fragments of Isabella* című, művét mely 1978-ban jelent meg New Yorkban.

FORRÁSOK JEGYZÉKE

- 1 Kiss Gyula nyugalmazott református lelkijásztor visszaemlékezése, Kisvárdra, 1996. (Városi Könyvtár)
- 2 SZSZBMŐL Kisvárdai nagyközség önkormányzati iratai V. 347. 52. doboz
- 3 U. o. I/Kgy. 467/1939. K. sz. véghatározat
- 4 U. o. 332. Kgy. 15 061/1939. K. sz. véghatározat
- 5 Puszta: i. m. 52. p.
- 6 Gazdái és vezetőséget cserélt a Szeszfnomító — Kisvárdai Vidék, 1941. 38. sz. 3. p.
- 7 Nyulak Béla: Őrségváltás és Gazdasági Bank — Kisvárdai Vidék, 1942. 27. sz. 2. p.
- 8 Puszta: i. m. 58. p.
- 9 A győzelem felé — Kisvárdai Vidék, 1943. 25. sz. 2. p.
- 10 Hírek — Kisvárdai Vidék, 1942. 13. sz. 4. p.
- 11 Dec. 31-ig be kell jelenteni a Községi Előjáráságnak az 5 holdon aluli el nem adott zsidó ingatlanokat — Kisvárdai Vidék, 1942. 50. sz. 2. p.
- 12 Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez: iratok a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárból — Budapest, Magyar Auschwitz Alapítvány — Holocaust Dokumentációs Központ, 1994. 25. p. V. 347. 70. d.
- 13 6000 pengő erejéig bocsátottak ki büntetőparancsot — Kisvárdai Vidék, 1942. 45. sz. 3. p.
- 14 A kisvárdai járás főszolgabírájának, mint rendőrbírói büntetőbíróinak ülései — Kisvárdai Vidék, 1942. 41. sz. 4. p.
- 15 Megrendszabályozták a piaci árúsokat — Kisvárdai Vidék, 1941. 33. sz. 5. p.
- 16 Miért csépeltek inkább zsidóval a gazdák — Kisvárdai Vidék, 1941. 26. sz. 4. p.
- 17 Szlovákiából menekült zsidókat rejtegettek Kisvárdán — Kisvárdai Vidék, 1943. 12. sz. 3. p.
- 18 Internálás — Kisvárdai Vidék, 1943. 15. sz. 3. p.
- 19 Új Galiciai telephelyek — Kisvárdai Vidék, 1941. 26. sz. 6. p.
- 20 Kiss Gyula visszaemlékezései 20. p.
- 21 SZSZBMŐL XII. 10. Kisvárdai Izraelita Hitközség iratai 1942–1944.
- 22 Szabolcsvármegye Hivatalos Lapja, 1941. XXVIII. évf. 15. sz. 142. p.
- 23 SZSZBMŐL XII. 10. Kisvárdai Izraelita Hitközség iratai 1942–1944.
- 24 Emlékkönyv. 96–97. p.
- 25 Dénes György: Dalok és könyvek könyve — Kisvárdai Szerző kiadása, ny. n. 1941. 10. p.
- 26 SZSZBMŐL XII. 10. Kisvárdai Izraelita Hitközség iratai 1942–1944.
- 27 Pór Dezső–Zsadányi Oszkár: Te vagy a tanú — Budapest: Kossuth Kiadó, 1947. 422. p.
- 28 Vadász Ferenc: Megtörténtbetett? — Budapest, Tizes Kft., 1994. 64. p.
- 29 Levél a Szerkesztőbőz — Kisvárdai Vidék, 1942. 50. sz. 2. p.
- 30 Dokumentumok... 29. p. V. 347. 70. d.
- 31 SZSZBMŐL XII. 10. Kisvárdai Izraelita Hitközség iratai 1942–1944.
- 32 Atállítás — Kisvárdai és Vidéke, 1944. 13. sz. 1. p.
- 33 Egységes társadalom — Kisvárdai Vidék, 1944. 13. sz. 1–2. p.
- 34 SZSZBMŐL XII. 10. Kisvárdai Izraelita Hitközség iratai 1942–1944.
- 35 Randolph L. Braham: A magyar holocaust — Budapest: Gondolat Kiadó, 1988. 1. köt. 438. p.
- 36 Riczu Zoltán: Törvényes rablás — Szabolcs-Szatmár-Bereg Szemle, 1994. 2. sz. 187–188. p.
- 37 Emlékkönyv. 112. p.
- 38 Vadász Ferenc: Napokkal és éjjelek egybefolytak — Kritika, 1988. 1. sz. 5. p.

A település zsidó lakosainak zöme elpusztult a lágerben. Az életben maradtak egy része nem tért vissza Kisvárdára, ők kivándoroltak. Azok körében, akik túléltek a túlélhetlent és a régi lakóhelyüket választották, első feladat volt, hogy az elszorított sérelmeket és a jóvátehetetlen tragédiákat orvosolják. Ennek érdekében született az alábbi felhívás: „A Kisvárdai Izraelita Hitközség felkéri a Kisvárdán, a kisvárdai és a mándoki járásban mindazokat, akik a múltban katonai vagy munkaszolgálatot teljesítettek, hogy a szolgálatuk igazolása végett adataikkal (zsoldkönyv, stb.) haladéktalanul jelentkezzenek a hitközség irodájában.”² A hitközség irodája a Deák Ferenc út 15. szám alatt volt. Miután Budapesten megalakult a munkaszolgálatosok központi szervezete, a helyi csoport létrehozása is aktuálissá vált. Ezért 1946. június 3-án a népkonyha helyiségében bajtársi összejövetelt tartottak és itt határozták el a MUSZ kisvárdai szervezetének megalakítását. A szervezési munkálatokat egy 6 tagból álló bizottságra bízták. A nyilvántartásba vétel végett a MUSZ megbízottnál, Klein Gyula könyvkereskedésében, a Szent László u. 22. sz. alatt kellett jelentkezni.²

A zsidók közül néhányan tevékeny módon bekapcsolódtak a karhatalom létrehozásába: „Mikor megkezdődött a helyi rendőrség megszervezése, Fischer Zoli és Prerau Jancsi aktív részt vettek annak munkájában. Én mint összekötő működtem a magyarok és az oroszok között. Így alkalmam volt néhány prominens antiszemitát börtönbe juttatni.”³ Hasonló volt a helyzet a kommunista párt esetében is, hiszen az érintettek abban látták védelmük alapját és a vélt vagy valódi ellenfeleikkel való leszámolási lehetőség teljesülését. S hogy a lehetőség nem csak elvi szinten létezett, azt a bekövetkezett események igazolják. Kisvárdán is nyomon követhető, hogy a MKP miként igyekezett az ország legerősebb pártját, a Kisgazdapártot felszámolni. A dicstelen feladatból a zsidóság egyes tagjai is kivették részüket: „Tudomásunkra jutott, hogy a községben lakó zsidóság a párt ellen különböző, a demokratikus államrend és a köztársaság védelméről szóló 1946. évi VII. tc.-be ütköző bűncselekmények miatt feljelentést tett és azt megküldte az Államrendőrség államvédelmi osztályának Nyiregyházára... Ezzel kapcsolatban szükségét látja pártunk vezetősége annak, hogy a következő bejelentést tegye meg:

1. 1947. január 11-én este 6-fél 8-ig a párt a szokásos heti pártnapot tartotta, melyen mindössze 22 fő volt jelen, akiknek névsora kezünkben van. Beszélgetés formájában megtárgyalták a tagok az időszerű kérdéseket. Körülbelül 7 óra idején megjelentek a helyiségben Teichman és Fried nevű kisvárdai lakosok, Maticsák nevű úr keresése céljából. Majd elmentek és amikor a társaság eloszlóban volt, megjelent 2 detektív ... a visszamaradó Varga János háznagytól érdeklődtek, hogy miről volt szó.

Másnap már szerte a községben beszélték, hogy a Kisgazdapártban zsidók ellen „lázi-tottak”, forintrontást végeztek, a rendőrséget és a hároméves tervet szidták stb. Ezek csak a

szombati párnapra belépő két fenti egyéntől eredhettek, akik...minden valószínűség szerint külső utasításra vádat koholtak... A kisvárdai zsidóság ennek a két úrnak téves információi alapján valóságos vakrémületbe esett s feleslegesen felveti a zsidó problémát... Csak sajnálhatjuk azt is, hogy nagyobb csoportok is — jelen esetben a kisvárdai zsidóság — kellő ténybeli bizonyítékok és meggyőződés nélkül hitelt ad az ilyen vádaknak..."⁴

A zsidóság nagyobb része azonban távol tartotta magát az ilyen jellegű politikálástól, inkább igyekezett újraindítani boltját, vállalkozását, üzemét. Ez némelyeknek — akik időben gondoskodtak az értéktárgyaik megmentéséről, elrejtéséről — meglehetősen gyorsan ment. A többségnek azonban szinte előlről kellett kezdenie mindent. A deportáláskor lepecsételt házak közül sokat már korábban feltörtek, a zsinagógába összegyűjtött holmikat az orosz csapatok megjelenése után széthordták, a volt zsidóérdekeltségű vállalkozások, üzletek pedig idegen kézbe kerültek. A hazatértek ezért igyekeztek korábbi jogaikat érvényesíteni, vagyis a lehetséges legrövidebb időn belül visszaszerezni a korábbi tulajdont. Ezt a célt szolgálta az alábbi felhívás is: „Zsidó lakások, üzletek, gyógyszertárak, telepek, raktárak, üzemek stb. használata vagy bérlete e felhívás megjelenésétől számított három napon belül, kilakoltatás terhe mellett, az izr. hitközség irodájában... bejelentendő. A legutóbbi bérfizetési nyugta a bejelentéssel egyidejűleg felmutatandó. Zsidó anyagok vagy áruk, azok birtokbavétele napján volt készlet szerint, a következmények terhe mellett hasonlóan bejelentendők.”⁵

A különböző segélyek csak enyhíthettek a gondokon, de meg nem oldhatták azokat. Az az életosztón, az az alkalmazkodni tudás, amely mindig is segített a zsidókon, most is hasznosnak bizonyult. Az újrakezdés egy példájául had szolgáljon egy érintett: „Már meg volt az engedély, a bolt helység, de ez egy pincelejárát volt csak. Kellott bele egy ajtó. A szomszédban csináltak éppen egy portált, ott megvettem a fölösleges ajtót, azzal a feltétellel, hogy majd „le cigarettázom” — mert nem lehetett kapni akkor cigarettát, s én megígértem, hogy majd szerzek neki.

De még nem volt egy szál padlódeszkánk sem. Átmentem Tutkovits asztalozhoz. Ő szívesen segített. Elhozta a deszkát. Ezután lefestettem a boltot, a berendezést pedig az utcán talált összetört bolti berendezésekből raktam össze. Így ez sem került pénzbe.”⁶ Az idézet jó példa arra is, hogy a mesterségesen gerjesztett ellentétek kivételével milyen volt a zsidók és nem zsidók közti viszony.

Alighogy feléledtek azonban a remények, a politika ismét közbeszólt. Az államosítások végleg lezárták a maradék zsidóság előtt a magángazdaságban való érvényesülés lehetőségét. Nem véletlen, hogy fokozatosan csökkent a zsidók száma. Ennek oka a kivándorlás volt. Az egyik ilyen új hazát kereső személy részére kiállított okmányból idézünk:

„Igazolom, hogy dr. Szőke Sándor, kisvárdai lakos, aki Kisvárdra községben 1888. évben született, izraelita vallású, nő, kórbázi főorvos, kisvárdai lakos. Nevezett ittartózkodásának ideje alatt semmiféle politikai pártnak tagja nem volt, sem nemzeti szociálista, sem fasiszta mozgalomban részt nem vett. Politikával nem foglalkozott. Ezt az igazolványt fél kérelmére a Nemzeti Bizottság határozata értelmében kivándorláshoz állítottuk ki. Kisvárdra, 1947. évi február hó 24. Vékony József, nemzeti bizottság elnöke.”⁷

1946-ban 804 zsidó élt Kisvárdán. A maradék zsidóság élni akart. 1946. április 4-én beiktatták a Rosenbaum-dinasztia harmadik rabbiját a kisvárdai főrabbi tisztségébe és újra éledt az ortodox hitközség. Rosenbaum Tibor főrabbi a cionista mozgalom egyik hazai élharcosa lett s valószínűleg ez a magyarázata annak, hogy elhagyta az országot. Rövid ideig újraéledni látszott a felekezeti élet más területe is. Az Izraelita Nőegylet léteiről 1946-ból és 1948-ból van adatunk.⁸

Davidovics Görgy felnőtté avatási szertartása a nyolcvanas évek végén a fővárosi zsinagógában. A képen balról jobbra: Schöner Alfréd budapesti főrabbi, az ifjú, és Eichler (Egri) Kálmán kisvárdai hitközségi elnök.

Szintén a „fordulat évében”, a június 2-án tartott képviselő-testületi ülésen döntöttek arról a kérvényről, melyet az izraelita hitközség nyújtott be. A helyettes főjegyző előadta, hogy az említett szervezet kéri a Horthy Miklós utcának, a „Mártírok útja” névre való átkeresztelését. Az előterjesztéshez dr. Székely Miklós ügyvéd szolt hozzá. Ő maga a 108/33. századdal idehaza és Ukrajnában teljesített munkaszolgálatot, a holocaust során pedig öt testvére és hat unokatestvére hunyt el. Most a testület tagjaként támogatta a javaslatot, mert: „... köztudomású az a szomorú tény, hogy a kisvárdai gettóban lévő, mintegy 7500 zsidó ezen az utcán lett a gettóparancsnokok és társaik által a legnagyobb kegyetlenkedésnek kitéve, ezen utcától lettek Kisvárdáról elhurcolva.”⁹ Kisvárdá önkormányzata a 81 Kgy 468/1948. sz. határozatában elfogadta, hogy a hitközség által óhajtott módon állítsanak emléket a fasiszmus által elpusztított helyi és vidéki zsidóságnak.

Egy 1949-es kimutatás szerint a kisvárdai hitközség lélekszáma 650 fő, adófizetőinek száma 120. Elnök: Friedman Béla, ügyvezetője: Stern Dezső, rabbija Szamet Vilmos. Egyedüli egyesülete a Szentegylet. A kisvárdai körzethez 29 község tartozott. Érdekes, hogy ekkor Tornyospálczán a rabbi Rosenbaum Pinkász volt.¹⁰ Az elhalálozás és a kivándorlás nagymértékben apasztotta a kisvárdai zsidók számát. 1953-ban 355 főt, 1977-ben 160 személyt regisztráltak az összeírók a hitközség tagjaként.

FORRÁSOK JEGYZÉKE

- 1 A kisvárdai tizr. hitközség felbivása — Szabolcsi Szabad Nép, 1945. 53. sz. 3. p.
- 2 Felbivás — Szabolcsi Szabad Nép, 1946. 2. sz. 3. p.
- 3 Emlékkönyv: 130. p.
- 4 SZSZBMŐL XVII. 27. Kisvárdai község Nemzeti Bizottságának iratai 1945–1947.
- 5 Felbivás — Északszabolcs, 1945. 1. sz. 4. p.
- 6 Fischer Lajos visszaemlékezése, Kisvárdai, é. n. — közli Perjes István. A kisvárdai zsidóság története — Kisvárdai, é. n., 34. p. (Kézirat, Kisvárdai Városi Könyvtár)
- 7 SZSZBMŐL XVII. 27. Kisvárdai község Nemzeti Bizottságának iratai 1945–1947.
- 8 A magyarországi egyesületek címűre a reformkortól 1945-ig. 3. kötet, szerk. Pór Edit — Budapest. Művelődéskutató Intézet, 1988. 954. p.
- 9 SZSZBMŐL V. 337. Kisvárdai nagyközség önkormányzati iratai 1948. 81. Kgy. 3680/1948
- 10 Magyarországi zsidó hitközségek 1944. áprilisában, közléstesi Schweitzer József — Budapest, MTA, 1994. 872. p.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Nicholas De Lange: A zsidó világ atlasza — Budapest, Helikon Kiadó — Magyar Könyvklub, 1996. 240. p.
- Simon Dubnov: A zsidóság története — Budapest, Gondolat Kiadó — Betlén Gábor Könyvkiadó, 1991. 261. p.
- Erényi Tibor: A zsidók története Magyarországon a bonfoglalástól napjainkig — Budapest, Úrmatató Kiadó, 1996. 128. p.
- Martin Gilbert: Zsidó történelmi atlasz — Budapest, Gondolat Kiadó, 1981. 124. p.
- Gonda László: A zsidóság Magyarországon 1526–945. — Budapest, Századvég Kiadó, 1992. 338. p.
- Hét évtized a hazai zsidóság életében, szerk. Lendvai L. Ferenc, Sobár Anikó, Horváth Pál — Budapest, MTA Filozófiai Intézet, 1990. 1. rész 280. p. 2. rész 300. p.
- Karády Viktor: Zsidóság, modernizáció, polgárosodás Tanulmányok — Budapest, Cserépfalvi Kiadó, 1997. 324. p.
- Prekup Anikó: A zsidóság Közép- és Kelet-Európában a 19–21. században — Debrecen, Csokonai Kiadó, 1997. 264. p.
- Zsidó hitéleti lexikon, szerk. József Károly — Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. 261. p.
- A zsidó iskolaiügy története Magyarországon Tudományos konferencia Budapesten, 1994. felelős szerk. Balogh László — Budapest, OPKM, 1996. 127. p.
- Zsidó lexikon, szerk. Újvári Péter — Wien, Blackburn International Corporation, 1987. 1028. p.
- A zsidó nép világtörténete: a patriarchák korától napjainkig, összeállította Elie Barnavi — Budapest, Gemini Budapest, 1995., 299. p.
- A zsidó népesség száma településként 1840–1941. — Budapest, KSH, 1993. 497. p.

A hitközség a tagok létszámának fogyása következtében idővel megvált zsinagógájától, azt eladta a helyi tanácsnak. Az épületben 1983-ban nyílt meg a Rétközi Múzeum.

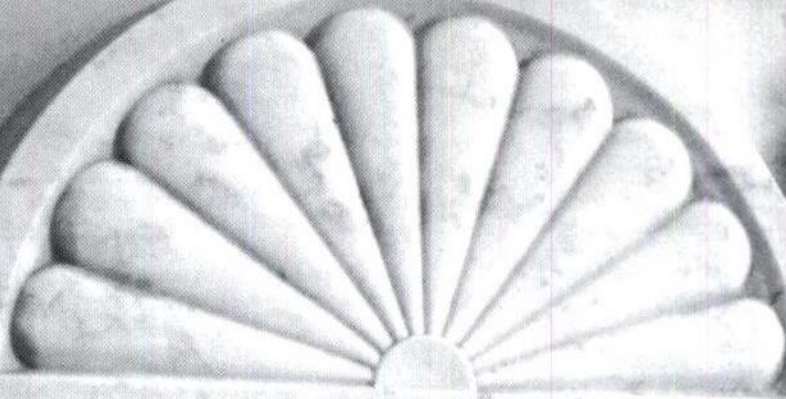
Az épület felújítását Hegyi Mária tervei alapján hajtották végre. Helyreállították a megmaradt színes üvegdarabokból az ablakokat, helyükön maradtak az öntöttvas oszlopok, melyek továbbra is tartják a fából épült karzatot. A zsinagóga sok éven át beázott, a falfestmények többnyire tönkrementek, ezért le kellett azokat meszelni. A mennyezeten azonban — amennyire lehetett — megőrizték, s az épület díszévé vált. A volt zsinagógában található az első és a második világháborús zsidó áldozatok héber és magyar nyelvű emléktáblája

Az épületet 1990. február 27-én „műemlék jellegű építmény”-nyé nyilvánították, tekintettel annak építészeti, történeti, régészeti, képzőművészeti, iparművészeti és néprajzi szempontból is fontos védelmére.

A korábban a hitélet céljait szolgáló épületek egy részét mára az idő eltüntette, van amelyik funkciótlanul áll (imaház), néhány pedig megváltozott funkcióval a városlakókat szolgálja pl.: zsidó elemi iskola, fürdő.

1989-ben még létezett a hitközség, akkori elnöke a 84 esztendőes Radványi Ferenc volt. Napjainkra gyakorlatilag megszűnt az a zsidó közösség, melynek közel 250 éves történetét kívánta ez a könyv feleleveníteni. Megidézte az ódon századokat és a közelmúlt eseményeit, hogy ezzel rakja le a kiskvárdai zsidóság síremlékére a szerző „kavicsát”.

A tanulmány írója, Néző István 1963-ban született. A nyíregyházi tanárképző főiskolán diplomázott történelem–népművelés szakon, majd elvégezte az ELTE könyvtár szakát. Húszéves kora óta él Kiskvárdán. Csaknem tíz esztendeje a városi könyvtárban dolgozik, ahol a helyismereti gyűjtemény felelőse. Azóta publikál is, előbb a városi, majd a megyei lapokban, szakmai folyóiratokban jelentek meg írásai, amelyek kétharmada Kiskvárdra történetéhez kapcsolódik, a többi publikáció, karcolat. Több tanulmánya volt különböző pályázatok belyezettje, nyertese. A kiskvárdai zsidóság történetéhez kapcsolódó adatgyűjtést elsősorban munkája motiválta: a helyismereti gyűjteményben gyakran kérnek felvilágosítást e témáról szakdolgozatot készítőik és más érdeklődők. A rendelkezésre álló rövidebb publikációk, kéziratok nem adhattak kellő mélységű és többoldalú tájékoztatást, ezért maga készítette el azt a tanulmányt, amely a célnak megfelel. A kiskvárdai zsidóság történetének kutatása ezzel természetesen nem lezárult, hanem — remélhetőleg — megkezdődött, s a könyvben tárgyalt egyes részletek idővel további kibontásra kerülnek.

נרבת

מזוה **ה' צ' י' ב' נ** בן

כה יעקב ווינדט נ'י

ר'הק דקהלתינו י'ע'א

בשנת
ל'ב'ר'ה נ'א ש'ל'ז'ס'נ'ב

ÉLETUTAK TÁVOL A SZÜLŐFÖLDTŐL

Marik Sándor szerkesztő

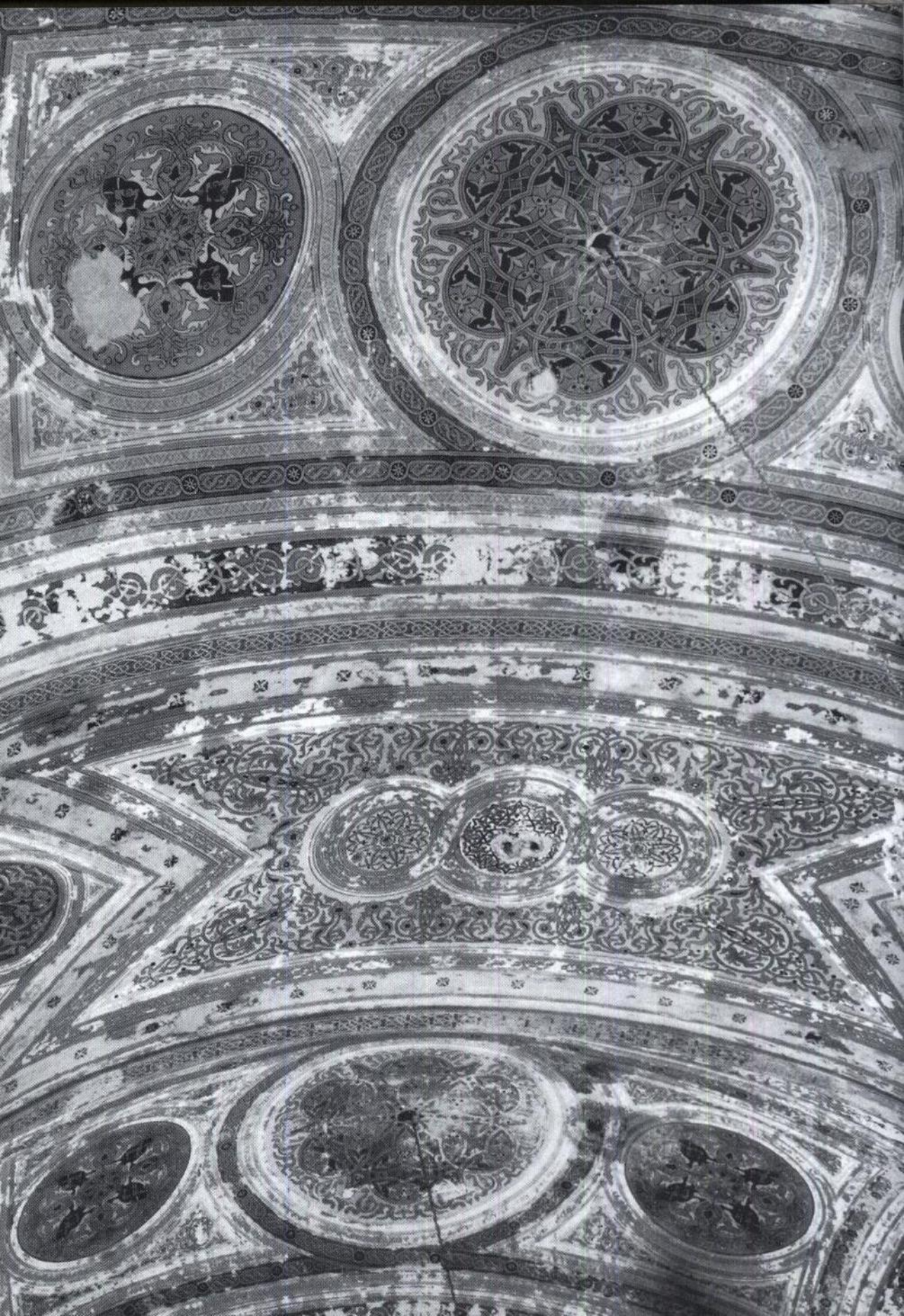
Eredetileg az előző oldalakon olvasható sorokkal zárult volna ez a könyv. Néző István tanulmánya alapos munka, átfog több, mint két évszázadot, helyben föllelhető régi dokumentum aligha kerülte el a szerző figyelmét. A munka szempontjából az is szerencse, hogy érdeklődése nem csupán erre az egy témára terjed ki, helytörténezként a város egykori életének egészét kutatja, miközben már gyűjti a dokumentumokat a folytatáshoz is.

A kisvárdai zsidóság története — az ismert tragikus fejlemények miatt — közösség történeteként évtizedekkel ezelőtt megszűnt létezni, jobbára már csak az innen elszármazottak emlékében élt, él ma is. A kézirat olvasása közben mégis erősödött az érzés: a fél évszázadról akkor is többet kell tudnunk, ha ez idő nagy része alatt valóban nem volt helyben vallásos zsidó élet. Ezt a gondolatot erősítette a lektori vélemény is. Így született az a szerkesztői elhatározás, hogy az — egyébként önmagában teljesértékű — tanulmány mellett mutassuk be néhány, Kisvárdáról elszármazott honfitársunk személyes történetét, mintegy reprezentálva, miként él tovább — ha szét is szóródva a nagyvilágban — a kisvárdai zsidóság. Kapcsolatot vetünk fel Münchentől Sidney-ig, Los-Angelestől Torontóig olyan emberekkel, akik maguk, vagy ősük, valamikor Kisvárdán éltek. Közülük kértünk fel hármat: írjanak e könyv számára mindennapjaikról, hogyan élnek meg zsidóságot távol a szülőföldtől.

Három teljesen eltérő életutat ismerhet meg az Olvasó.

Efraim Agmon az idősebb generáció tagja. Budapesten 1943-ban részt vett a cionista ifjúsági mozgalomban, társaival embereket is mentett. Ez utóbbiért később a Bátorság Érdemjele kitüntetésben részesült. 1946-ban Palesztinába emigrált, sokáig kibbutzban dolgozott. Most Jeruzsálemben él. Egyik éltetője a Kisvárdaiak Izraeli Egyesületének. Weinberger Mari-ka talán egyedüli az utóbbi fél évszázadban, akinek zsidó vallási esküvője egyben Kisvárdai eseménye is volt — 1969-ben. Népes hithű családot nevelt fel Londonban. Eichler Gábor Amerikában él, egy nemzetközi magazin alapító tulajdonosa, újságíróként Gabriel Erem néven publikál. Tiszteletreméltó eredménnyel: lapjának 25 éves fennállása alkalmából köszöntő hangzott el az Egyesült Államok kongresszusában: „A Lifestyles magazin azért jött létre, hogy tisztelegjen mindazon értékek előtt, amellyel a zsidók — az élet bármely területén — gazdagították világunkat. ... Gabriel Eremnek — a holocaust túlélők gyermekének — tisztelet jár a zsidó történelem és kultúra tanítása, a zsidó örökség megőrzése iránti szenvedélyes elkötelezettségéért.” — olvasható, többek között, a kongresszus 1997. november 13-i ülésnapjának jegyzőkönyvében.

Ami a három vallomásban közös — és a hajdan messze földön ismert kisvárdai zsidó közösség mai továbbéléseként is felfogható — a hit melletti kiállás és a tisztelettel teli emlékezés a szülőföldre. A tanulmány is gazdagodhatott általuk.

NINCS FEJFÁJUK, NINCS TEMETŐJÜK

Eichler Gábor (New York) a kisvárdai zsidóság tragédiájáról

A nap erősen süt, és a kőbe vésett szó élesen szíven üt: Kisvárdá. Behunyam a szemem, s ismét odanézek: jól látom én ezt? Jeruzsálemben vagyok, a Szentföld szívében. A Jad Vasem Múzeum kertjének közepén. A tábla az útkereszteződésnél aztán mindent megmagyaráz: Az Elpusztított Zsidó Közösségek Völgye. Elöttem fekszik a világ legnagyobb temetője, ahol hatmillió kioltott emberi élet szelleme pihen. A jeruzsálemi kövekbe vésett helységnév, mint szívembe szúrt kés nyilallik.

Kisvárdá. Valaha otthonom, s őseim otthona 1747 óta. Ma már nagyváros, újjászületett életek nyüzsgő méhkasa. De valami hiányzik. Valami, ami a lakosság törzsrésze volt százkilencvenhét esztendőn keresztül. Az én rokonaim. Az én közösségem. A zsidók.

Ma már nincs senki. A zsidó temető már nem vár új lakókra. Az utolsó kisvárdai zsidót már eltemették a sírkertben. Egykori csodálatos templomunk, az építészet remekműve, mely valaha közösségünk szívverésének otthona volt, most egyszerű múzeum. Csak a bolygó, síró szellemek laknak színes ablakai mögött. Mindazok szelleme, akiket a gyűlölet vonata elvitt e világból, 1944. május 29-én, hétfőn. A gettó utolsó, a környékből begyűjtött lakóinak utolsó vonata. Apám, Anyám családja köztük.

Jeruzsálem napsütötte dombján állok, de lelki szemeim előtt látom a kisvárdai gettó be-
vagonírozását. A kisállomásnál, a tűzép telep-mellett, a volt téglagyártelepen, a csendőrök, és Thun Gyula nyilas pribékjei családtagjaimat puskatussal verik a marhavagonokba. Az arcok, a szemek, a könnyek, a jajkiáltások örökké lelkembe vannak marva.

Apai Nagyapám, Eichler Ignátcz hatvankilenc éves volt. Felesége, Gerendási Anna ötvenöt esztendő. Apám, Kálmán testvérei, Vilmos (44), Hugó (43), Margit (35) Olga (25), együtt Ignátcz Nagyapám testvéreivel, Sámuel, Henrik, Jenő, Ödön és Gizella. Anyai Nagyanyám, Berger Ilona és testvére Szerén tizennégy gyermekével vált füstté és korommá fél órával Auschwitzba érkezése után. A Vili bátyám, és felesége, Bella két kis gyerekekkel, egyik hatéves, másik négyesztendő volt.

Egy szemtanú aztán évek múltán elmesélte nekem, hogy amikor a kisvárdai Kisállomásról indult szerelvény vagonba vert, számozott állattá degradált szállítmányával az auschwitzi halálgyárba érkezett, Mengele doktor állt a rámpán. Elegáns bőrkesztyűjével jobbra, balra mutatott. Olga nagynénémet, kinek két picic ikrei között az egyik a karján volt, az elsőként küldték a gázkamra felé. Egy szerencsétlen aranyosapáti zsidó — betegen az embertelen vagonírozástól — kicsit lassan mozgott, és egy SS katona puskatusával szétloccsantotta a fejét. Vili bátyám kiugrott a sorból és pusztá öklével, egyetlen ütéssel leterítette az SS hóhért, s aztán utolsó pillantást vetve a piciny ikrekre és a feleségére, a magasfeszültséggel töltött szögessdrót kerítésre vetette magát — mert tudta, hogy mi várt rá.

Anyai Nagymamám, Berger Ilonka 55 esztendő volt. Elsők közt ment a gázba. Nagypám, Frank Vilmos, szintén ötvenöt éves volt. Mivel ő Ferencz József idejében az első világháborúban mint osztrák-magyar katona vitézségéért kitüntetését kapott, őt csak Terezienstadt poklába küldték. Apám jobban járt, őt és huszonhárom esztendő ikertestvérét Gábort, Sámuel (36), Ernő (33) és József (32) testvéreivel együtt embertelen munkaszolgálatra küldték az orosz frontra, aknát szedni. Apám kivételével mind odapusztultak.

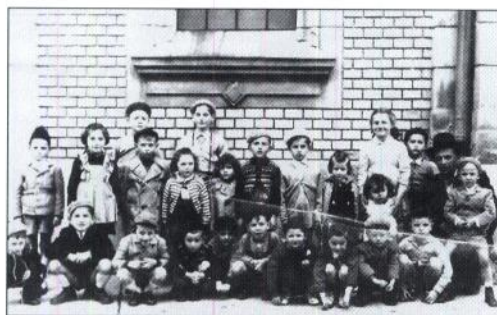
A szigorúan ortodox vallásos Frank Vilmos az 1980-as évek elejéig Kisvárda utolsó búsboltjának tulajdonosa volt.

Miért írom itt le a nevüket? Hogy az utókor tudja, hogy voltak. Nincs fejfájuk. Nincs temetőjük. Éltek, emberek voltak. Éreztek. örültek. Szomorkodtak. Dolgoztak. Ünnepeltek. Résezi voltak a mozaiknak, ami valahol Kisvárda és környéke volt. Megölte őket a gyűlölet, őrizze emléküket a szeretet! Akarom, hogy mindazok tudják, akik egykori otthonainkban laknak ma, akik egykori szőlőinkben szüretelnek, hogy igenis, voltak zsidók Kisvárdán, két évszázadon keresztül.

Amikor fiatal újságíróként a Kelet-Magyarország szerkesztőségének munkatársaként akkori sofőrünk és jó barátom, Feri egyszer elvitt Aranyosapátiba, megkértem, hogy álljon meg egy percre a református templom előtt. Meglepetten kérdezte: miért akarsz te ott megállni? Mert szemben, az utca másik oldalán volt a nagypám háza. Kiszálltam a kocsiból, és egy fényképet akartam készíteni. Egy idős paraszt bácsi jött ki a házból. Régimódián megemelte kalapját, aztán végigmustrálva az állami rendszámú hivatalos Volgát, meg a városi látogatót fényképezőgéppel a kezében, végül is megszólalt: Bocsnát, de miért tetszik fényképezni a házamat? Viszonozva köszöntését azt válaszoltam: Ez valaha a Nagypám háza volt. A bácsi kivette a tajtékpipáját, feltolta a kalapját, megvakarta a homlokát, és azt kérdezte: Csak nem az Eichler Ignác unokája tetszik lenni? Amikor igennel válaszoltam, azt mondta a bácsi: Jaj, de rendes emberek voltak a maga nagyszülei, pedig zsidók voltak!

Kisvárdá, ez a Szabolcs megyei kisváros pezsgő zsidó élete nem tűnhet el a történelem süllyesztőjében. Néhányunknak akik a sors kegyelméből megmaradtunk a négyezer lélekszámú kisvárdai zsidó közösségből, emléket kell állítanunk annak a zsidó életnek, amely hajdan alapvető része volt Kisvárdá közösségének. Fájó nosztalgiával gondolunk vissza az elhagyott, kirabolt szülői házra, a megárvult templomra és a soha többé újra nem épülő zsidó iskolára. Nem lesz többé zsidó esküvő Kisvárdán és zsidó gyermekek vidám kacaja sem hallatszik a már nem létező zsidó iskola udvarán. De előjönnek az arcok. Felismerem őket, és újra látom azokat, akiknek képét csak törött szívünkben örökre őrizzük. E könyvben örökké él Kisvárdá. Az örökkévalóság időtlen ereje önti maradandó ércbe soha el nem múló valóságát.

A zsidó nép fennmaradásának alappillére az Isteni parancs: Meséld el gyermekeidnek! Meséld el, hogy milyen volt a te életed. Meséld a te városodról, amit talán ők már sohasem fognak látni. S nekik nem is hiányzik, csak neked, aki otthagytad gyökereidet, szerelmedet, álmaidat és fiatalságodat szép esztendeivel. Ahol hagytad az emberiségbe és emberségbe vetett hitedet. Meséld el, hogy a körülötted megváltozott világban is megtalálja a helyét az, aki szülői örökségként egy magasabb erkölcsi szemlélettel indult el Kisvárdáról, hogy új hazában éljen, és ott felépítse új otthonát, de mindig, mindig a kisvárdai szellem és erkölcs mértékével.

Az utolsó „báider”. A buszonnégy gyerekről 1955-ben készült a felvétel. Kivétel nélkül minden gyerek nagyszülője Auschwitzban halt mártír halált. A gyerekek közül már csak négyen élnek Magyarországon, legtöbbször Izrael, Kanada és az Egyesült Államok állampolgárai.

Emléket kell állítanunk a szellemi kincsnek, a megárvult templomoknak, a meggyalázott tóratekercseknek, a széttépett imakönyveknek melyekbe reszkető kezek írták az örömdátumokat és a könnyes-bús gyásznapokat. Emlékeztetnünk kell az utókort, hogy azok az elárvult márványba vésett nevek a kisvárdai zsidó templom előcsarnokában emberek voltak. Életek. Remények. Szomszédok. Barátok.

A jeruzsálemi napsugár kápráztatóan szikrázik szemembe a betűk felszínéről. Kisvárdá. Behunyom a szemem. Kisvárdá. Oly kicsi pont a világ térképén, hogy meg sem lehet rajta találni. S oly óriási a szívek térképén, hogy sohasem lehet elfelejteni. Akármerre jár az ember

a világon és bárhol is találkozok egy magyar zsidóval, rövid beszélgetés után kiderül, hogy valami kapcsolata volt Kisvárdával. Vagy rokonai éltek ott, vagy üzleti kapcsolatai vitték oda. Drága barátom, New York állam főkörmányzója, George Pataki — aki Kopócsapáti/ Kisvárdai származású — mindig családtagként ölel meg. A New York-i polgármester rendőrségének parancsnoka, Kerekes Tibor is kisvárdai születésű.

Amikor kisvárdai kapcsolatú barátokkal találkozom, mindig kérnek, hogy meséljek: milyen volt az élet? Én pedig mesélek. Mert nekünk, akik ott születtünk, akik ott éltük le fiatalon életünk legszebb éveit, fogalomvá vált Kisvárdá. Ott jártunk iskolába, ott formálódtunk emberré.

Igen, csak becsukom a szemem, és mindegy, hogy hol vagyok, Jeruzsálemben, vagy New Yorkban, bárhol, bármikor én magam előtt látom a Csillag utcát. Üzlet üzlet mellett. A sarok felé impozáns, gyönyörű templomunk, s a központban a Csillag patika. A Fő utca akkori szemmel nézve — mielőtt előbb Malinovszkij, utána Lenin utca volt —, tele szebbnél szebb üzletekkel.

Lelkemben végigsétálok a Fő utcán, és nini, ott látok mindenkit. Kesztnér bácsit, a kendőt, Fülöp bácsit, a sapkást, Fischer Laci bácsit, a féllábú trafikost, Markovits Ábrist és Bigart a fiákerest, Klein Andor fűszeres üzletét, Eichler Banyit a képerkeztetőt, Schwartz Pali és Geiger Miklós bicikliüzletét, Kósa Ágít és Elbogen Valikát, a tanuló patikusokat.

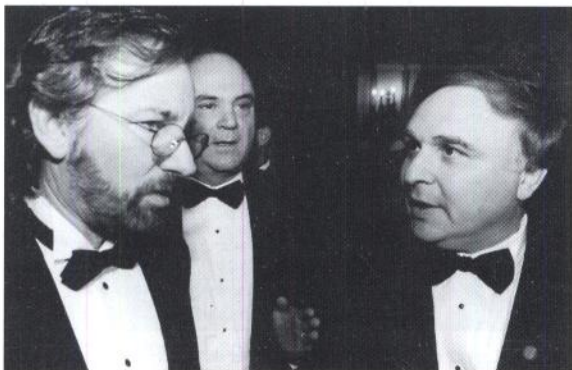
Az utolsó héber bizonyítványok kiosztása után készült a kép Kisvárdán, közvetlenül az 1956-os forradalom előtt.

De ott látom elődeiket is, Eimer órást, Teichmann üvegest, Reismann cipőst, a Stuhmer csokoládést, a Biedermann és a Kovács áruházat, Klein Gyula nyomdáját és a Preiss könyvesboltját, Sasos Klein, és Kellner fűszeres áruházat, Prerau cipőüzletét, Frenkl illatszerboltját, és Vadászék csemegeüzletét. Látom Grünwald fuvarost Sári lovával baktatni a macskaköves úton. Látom Schwartz szódás lovát legelészni az útmenti fa levelein. A Krausz Májer éttermet. A Majlech Rózsi néni illatos gyógyfűbegyűjtő udvarát. A Margit néném fensőséges péntek esti vacsoráját. Múltam mozaikjai szempillantás alatt életre kelnek emlékezetemben.

Gyönyörű Nagytemplomunkban ma is látom a legendás Rosenbaum főrabbit, Mandel kántort, Fülöp és Haas tanítóimat és Czitrom templomszolgát. Látom a sok száz szülőt, bará-

tot, ismerőst, akik naponta, hetente, vagy némelyik csak évente egyszer meglátogatta a templomot.

Látom a templom sárga tégláit, amelybe esztendő esztendő után gyermekként bevéstem nevemet. Látom a kistemplom törött hátsó ablakát, amelyen keresztül Kósa Lacival és Karádi Gabival megszöktünk héber óra elől. Látom a templom elárvult elnöki székét, amely mellett szombatonként Vilmos nagyapám mellett ültem legjobb ünnepi ruhámban. Látom nagyapám kóser húsüzletét, és látom családunk kis Tóratekercsét, amely ma már elárvulva porhad a kisvárdai temető sírhantjában.

Steven Spielberg, a Schindler listája című Oscar-díjas film rendezője (balról) és Eichler Gábor (jobbról).

Látom a várat, a strandot, a szeszfinomítót, a futballpályát, a Vasas csapatát, amelyet áldott emlékü Apám, Akiva Eichler edzett, látom a dohánybevéltőt, a Vulkán vasöntődét, Nagyapám szőlőjét, aminek termését ma már idegenek szüretelik. Látom házunkat a Fő utcán, ahol Györgyi húgommal oly sokat játszottunk a gesztenyefa árnyékában.

Látom a parkot a Főtér mögött, a volt zárdával szemben ahol először csókoltam meg Valikát, és látom az egyes számú általános iskolát ahol Tarczy Csabával és Erdélyi Zsuzsival először kaptam meg kitűnő bizonyítványomat. Látom Liener doktor bácsi csodálatos kertjét, és látom a fiákert amely Moskovits doktort vitte Tasra pácienset látogatni. Látom Weisz fogorvos rendelőjét, és az Anyák Boltját, ahol a húgom, Györgyi első pólyáját vették szüleim. Látom a kultúrtermet, ahol Édesanyámnak először énekeltem boldog Anyák Napját, és látom a Besenyei Gimnáziumot, ahol Kriveczky Béla először zárt be iskola után fegyelmezetlen magatartásomért. Fülemben cseng még a Pajzs Józsi bácsi történelemleckéje, és legkedvencebb magyar tanárom, Sipos Nusi kacaja.

Látom a vas és fémüzletet, ahol első motorkerékpáromat vettem elszakíthatatlan barátaimmal Szabó Dénessel és Jeney Sanyival. Látom Terebessy Janikát, akitől szebb szentképeket senki sem tudott festeni. Látom Czikót, az ávóst — a hatalmas piros folttal az arcán — akitől mindenki rettegett. Látom Macza Anit, akinek édesanyja mindig úgy fogadott vacsorára mint saját gyermekét. Látom a mozit a főtéren, melynek vetítővászna volt az egyetlen ablakom

a világra, s ahol először vettem szemet New York felhőkarcolóira. Látom a kultúrházat, melynek sötétkamrájában először hívtam elő első fényképemet templomunk csodálatos építészetéről. És látom a padot, ahol drága gyerekkori barátom, Sziszi vagyis Szilágyi Laci először korpetált ábrázoló geometriából. De az emberi agy furcsasága miatt azok is szívemben élnek, akik generációkkal előttem jártak a Fő utca macskaköves útján. A Diener-bank, és a Sósbolt udvara. A Nagypám ügyvédje, dr. Schönwald Miklós, az utolsó hitközségi elnök, akinek palotaszzerű házából később pártbizottságot csináltak. Lelki szemeim előtt emlékszem azokra is,

Ezt az emléktáblát a Kisvárdai és környéki zsidóság utolsó vezetőinek emlékére állították a Montreal melletti Beit Halevy főbejáratánál. Tzadik Halevy (Loevy Ferencz) Nyírtassi Főrabbi nagytemplomát „Heichaal Akiva” néven avatták fel 1997 októberében Eichler Akiva z"l volt hitközségi elnök emlékére.

akiknek a szórakozás legmagasabb foka volt akkoriban a szombat délutáni és esti séta a Fő utcán. Fiúk, lányok vidám beszélgetésben szőtték az ifjúkor álmait. S ha ezek az álmok nem is valósultak meg, ha minden, ami akkor szép volt semmivé is foszlott, mi nem vethetjük ki emlékeinkből azt a Kisvárdát, amely örök nosztalgiaánk forrása maradt.

Tudom jól, hogy a valóság szörnyősége felébreszt bennünket álmodozásainkból. Jól tudom, hogy ma már minden más, mint volt egykoron. Mi, egykori fiatalok, ma deresedő hajú családapák lettünk. Gyermekeink, ma már más világok álmait álmodják, nem látják a csendes szabolcsi kisváros mindennapi életét. De nekünk, mindenén túl, s minden fájó valóság ellenére, mindig ugyanaz marad: szülővárosunk, Kisvárdai.

Az írás szerzője Kisvárdán született. A hetvenes évek elején kivándorolt. Egyetemi tanulmányait Tel-Avivban fejezte be. A Lifestyles című, nagy tekintélyű nemzetközi magazin alapító kiadója az Egyesült Államokban. Cikkeit több, mint tíz országban olvassák. E könyv szerkesztőjének felkérésére adott, itt közölt írása az első, amelyet 27 év után magyar nyelven írt.

ÉVENTE EMLÉKEZÜNK

Efraim Agmon (Jeruzsálem), a Kisvárdáról és környékéről származók izraeli egyesülete nevében

A háború befejeződött. 1945 nyarát írjuk. Aki megmaradt a világegés után, „haza”-vergődött. Remélte, talál ismerőst, barátot, talán-talán — és főleg — valakit a családból. A „sors” elszakította a családokat szerte Európa minden tájára, a német birodalom által megszállt messzi országokba.

A munkaszolgálatosok maradványai hazafelé vánszorogtak az aknamezőkről, tele sötét félelemmel, a bizonytalanság sejtelmével, de egyben valami kimondhatatlan és megmagyarázhatatlan reménnyel. Emberi ész képtelen felfogni, hogy a mendemondák legközelebbi hozzátartozójuk elpusztításáról, valóságosak.

A deportáltaknak, a megsemmisítő- és kényszermunka-táborokat túlélő testi és lelki roncsoknak nem voltak illúzióik. Szemük előtt váltak „füstté” családtagjaik. Nap mint nap átéltek a borzalom minden skáláját. Tanúi voltak egy népirtó ördögi gépezet gyors ütemű működésének. És mégis — megmagyarázhatatlan erő húzta őket a hajdani „otthon” felé, hátha vár rájuk valaki vágyva-vágyva, mint ahogy ők sóvárognak utána.

Így ballagtak–ballagtunk helyről helyre, szemtanúkat keresve, újabb és újabb hírt, nevet kutatva „hol, mikor, hogy” kérdések özönével, amire nem volt válasz.

Az egykori kisvárdai imabáz

Kiderült a meztelen valóság, a remények eloszlottak. Jött a dermesztő szembenézés, a látni nem kívánó tekintetekkel, a kifosztott otthonnal, sőt még az „együttérző” jóindulatú érdeklődéssel szemben is. A rövid találkozást gyorsan követte a felismerés, hogy szülőházunk nem lehet tovább életünk honja. Kevesen voltak a megmaradottak közül, akik képesek voltak — mindent felejtve vagy félretéve — újrakezdeni életüket szeretteik halálmezején.

Mi, cionista ifjak, az 1944. márciusi német megszállás után az ellenállás, a lázadás zászlóját emeltük magasba, utat mutatva a zsidó ifjúság számára. Úttörő szerepet vállaltunk, a „menteni a menthetőt” szerepét. A háború befejeztével a történelem ismét útmutató feladatot szánt nekünk. Irányt és célt mutatni, reményt önteni a megmaradtak elcsigázott lelkébe. Nem ígértünk megnyugvást, hanem ösztönöztük az ifjúságot egy öntudatos küzdelemre a jobb jövőért, egy önálló új nép–nemzet–állam létrehozásáért.

Megint kézbe vettük a vándorbotot, tekintettünk egy ismeretlen bizonytalanság felé. Összefogtunk baráti–földi alapon, egymást támogatva az új viszonytárságok közepette. Szent fogadalmunk szüleink, testvéreink és családjaink emlékének ápolása, megőrzése és átvitele nemzedékről nemzedékre. A holocaust történelmi tanulságait kívánjuk gyermekeink emlékezetébe vésni, hogy soha többé ne váljon népünk kiszolgáltatottá mások kezében.

Egyesületünk keretében évente találkozunk hagyományos megemlékezési szertartás keretében. A baráti találkozó szerepe mögött ott az isteni ige: „EMLÉKEZZ!”

Efraim Agmon (Teichmann) 1922-ben született Kisvárdán. 1943 októberében csatlakozott a budapesti Hasbomér Hátzár cionista ifjúsági mozgalomhoz és részt vett a német megszállás utáni ellenállási és illegális embermentői tevékenységekben. 1946-ban Palesztinába emigrált. 25 éven át kibbutzban élt. 1971 óta jeruzsálemi lakos, öndílló, egy export–import vállalat társtulajdonosa és igazgatója.

ZSIDÓ ESKÜVŐ KISVÁRDÁN

Nichtburgné Weinberger Marika (London)

Itt van a nyár, vakációkat — autóval átutazva Európán — Magyarország egyik kis városában, Kisvárdán fogjuk tölteni. Férjem abszolút precizitással kidolgozta utunk minden apró részletét. Légpárnás komppal megyünk át a csatornán — ez mindössze 45 perc —, Calaisba érkezünk. Belgiumon, Németországon és Ausztrián érjük el a Magyar határt. Hegyeshalomtól három óra alatt érünk Budapestre, innen rövid pihenés után tovább indulunk át az Alföldön, a futóhomokon Kelet-Magyarország felé. A kanyargó országutakon áthajtva elérjük a jelzést: „Szabolcs-Szatmár-Bereg megye”, majd nem sokkal később látjuk a városhatárt: „KISVÁRDA”. Lelassítunk. Szívem a torkomban dobog és könnyek lepik el szemeimet.

Első megálló a benzinkút, ahol Kun Kati néni és Radványiné dolgoztak. Igen, az Ajaki út. Lassan gurul a kocsi a macskaköves úton. Itt van a virágüzlet, Weisz Bandié és az édesanyjáié, szemben a bíróság, jobbra a nagyállomás, ahol télen iskola után szánkózni mentünk a vasútoldalba. Emlékeim ébrednek bennem: Kondrai sebész háza, mellette Schwartz Laci bácsi lakott. Nagybátyámék háza, Weisz bádogosé, amit olyan szeretettel építettek és tartottak rendben. Radványiék, Weisz fogorvos, Moskovits doktor, sörkert, rendőrség. A főutca, ahol sokat sétáltunk oly büszkén édesapámmal és élveztük a beszélgetést a barátokkal!

Hová lett ez az idő, valóság volt-e, vagy csak álom?!

Könnyek ömlenek szememből, úgy fáj a múlt. A zsidóság eltűnt, kipusztult Kisvárdáról. Olyan kegyetlenül, hogy nyomai sem maradtak. Arra a kis közösségre — ami még létezett a háború után — a mai lakosság talán már nem is emlékezik, legtöbbjüknek már „csak” történelem, hogy éltek itt zsidók is.

Édesapám cipésmester volt a háború előtt. A főutcán volt az üzlete, hús munkással dolgozott. Jött a náciizmus és mindennek vége lett. Feleségét és három gyermekét, szüleit, testvérét családotól az auschwitz-i gázkamrákban pusztították el Mengele utasítására. Egyedül került vissza és jó barátok segítségével újrakezdte az életét.

Kirakodó vásári cipésmester lett és újra megházasodott. Egy és fél évre rá, 1950-ben születtem én. Édesanyám belehalt a gyerekszülésbe. Apukám szenvedése határtalan volt, de most igazán nem adhatta fel életakarátát, mert ott voltam én. Hat hónapos koromig egyedül nevelt, majd újra házasodott. Közben KIOSZ-titkár lett, amit nagyon szeretett és nagyon jól is látott el. Itt vannak nálam kitüntetései ma is. Bizony voltak irigyei is. Egyszer megmondta neki valaki: ha templomba jár, nem lehet tovább ebben a pozícióban. Édesapám nem volt nagyon meglepve, és válaszában közölte: ő bizony nagyon megszenvedett a zsidóságáért és nagy árat fizetett érte. Inkább lemondott. Kisvárdán később kosher mézárasként dolgozott és ő lett a Kisvárdai Hitközség elnöke. Nem volt könnyű azt a maréknyi, kipusztuló félben lévő zsidóságot összetartani. A halálózások egyre gyakoribbak voltak, születés zéró. A húsfogyasztás is

lecsökkent, kéthetenként volt baromfi vágatás. Még később az a néhány ember, aki igényt tartott rá, Budapestről vagy Debrecenből hozatott kosher húst. A temető rendben tartása, a megüresedett épületekről történő gondoskodás általa a budapesti és a debreceni hitközség feladata lett.

Az ifjú pár...

A fiatalság többnyire elkerült egyetemre és különböző felső iskolákba. Én 16 éves koromban mentem Budapestre, a zsidó gimnáziumba. Negyedikes koromban ismerkedtem meg leendő férjemmel, és hat hónap múlva, 1969. március 25-én megesküdtünk. A szertartás kisvárdai templomunk udvarán volt, Shuck főrabbi úr vezette le. A kíváncsi emberek a kerítéseken, a tetőkön álltak, ahol tudtak. Ez volt a háború után az első vallásos zsidó esküvő hagyományos hüpe (baldachin) alatt. Négy férfi tartotta a négy oszlopot, a közösség és a család hét tagja volt megtisztelve a hét áldással. Amikor a vőlegény a hagyományok szerint lábával eltörte a poharat, mindenki szinte egyszerre mondta hangosan: „MAZEL TOVI!” (Jó szerencsét!)

Lakodalmi vacsoránk cigányhegedűvel megszólaltatott régi, hagyományos zsidó dalokkal kísért fenséges ünnepély volt. Vendégek jöttek az ország minden részéből. Apa három borjút vágatott. A város zsidó asszonyai — Eichler Sári, Elbogenné Rózsi, Karádiné — kora reggeltől főzték a lakodalmi ebédet. Winkler Olga Nagykállóból, nagynéném, Weisz Joli is segítettek. Délutánra már szinte bódultam a finom illatoktól. A lagzának 12 órakor lett vége.

Négy hét múlva elhagytuk Magyarországot. Május elsején érkeztünk meg Angliába. Igazán most kezdődött meg az életem. Az esztendők teltek, hat gyermekem született. Eleinte minden évben hazlátogattunk, később már nehezebb volt a nagy családdal. Szüleim is idősebbek lettek és lebetegedtek. Nagyon nehéz lett. 1984-ben négyéves kisfiamat elvesztettük leukémiában, előtte egy évvel Édesapámat. Anyukám magára maradt és könyörgésünk ellenére sem akarta elhagyni otthonát. Három évvel ezelőtt halt meg, Ő volt az utolsó vallásos zsidó asszony Kisvárdán.

Kapcsolataimat barátaimmal valamint volt tanáraimmal, megtartottam, látogatásaim alkalmával felkerestem őket. Legutóbb két évvel ezelőtt voltam otthon családotól, vendégei voltunk régi jó barátnőmnek, Marcza Anikónak (ma Szilágyiné) és családjának.

Kisvárdá nagyon megváltozott, mióta elkerültem. A főtér és a fútca modernizálása szerintem megváltoztatta a város karakterét. Azt hiszem, ha szépen tatarozzák és régi stílusukban

helyreállították volna az épületeket, azt lett volna az igazi. Őszintén szólva nem tetszik, ahogy a cementblokk épületek ránehezdednek a városra. Az egykor csodálatos templomunkat szét-szedték, gyönyörű, kézzel festett falait lemeszelték. Régen fűpázsit vette körül, most pusztá föld...

Gyermekkori álmaim, jövőről szóló elképzeléseim itt fogantak meg, szülővárosomban, Kisvárdán. Az évek elrepültek. Én és Férjem már középkorú szülők lettünk. Idősebb leányom 28 éves, négy gyermekkel él New Yorkban. Fiam 26 éves, itt lakik, Londonban, menedzser egy vállalatnál, egy gyermeke van. Leányom 25 éves. Fiam 20 éves, számítógép-programozó. Nem utoljára: 12 éves kisleányom hatodik osztályba jár és jól tanul. Életemben legfontosabb célom elértem: felneveltem egy vallást gyakorló családot, amely tovább fogja vinni a zsidóságát, és soha nem fogják elfelejteni a kisvárost, ahonnan szüleik, nagyszüleik származtak, akiknek álmaikat Hitler és a nácizmus elpusztította!

...és a család — ma

Életem legszebb, legfontosabb 18 évét éltem ebben a kis városban, amely valaha 2000 vallásos zsidó családnak volt otthona!

Viszontlátásra, KISVÁRDA!

| A szerző 1969-óta Londonban él.

Megyei Levéltár
Nyitregyháza
16431

*„Az érintetlen mélység
tisztasága...”*

*Abol a gyümölcs lelkét
itallá varázsolják*

SZESZIPARI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

*H-4600 Kisvárda, Temesvári utca 4.
Telefon: (45) 415-263
Fax: (45) 415-891*

*Belföldi forgalmazó:
DRINKER Kereskedelmi Kft.
H-4600 Kisvárda, Temesvári utca 4.
Telefon: (45) 415-274
Fax: (45) 415-891*

BOGÁTI VÁLLALKOZÁS
NYOMDA- ÉS VILLAMOSIPARI KFT.

H-4002 DEBRECEN, Balmazújvárosi út 14.
Tel./fax: (52) 348-631

Ardlea Kiadó • Nyíregyháza, Pf. 167, H-4401
A kiadásért felel Marik P. Sándor cégvezető • Felelős szerkesztő Marik Sándor
Kiadói menedzser M. Puhl Mária
Szakértők: Elbogen Valika (New York), Schöner Zsuzsa (Tel Aviv),
Tóth Péter (Nyíregyháza), Vincze Péter (Kisvárd)
Szedés: Ardlea Bt. • Tördelés: N Contact Bt. • Korrektúra: Juhász Alajos
Készült a Bogáti Vállalkozás nyomdájában, Debrecenben • Felelős vezető Bogáti László
ISBN: 963 85702 2 9